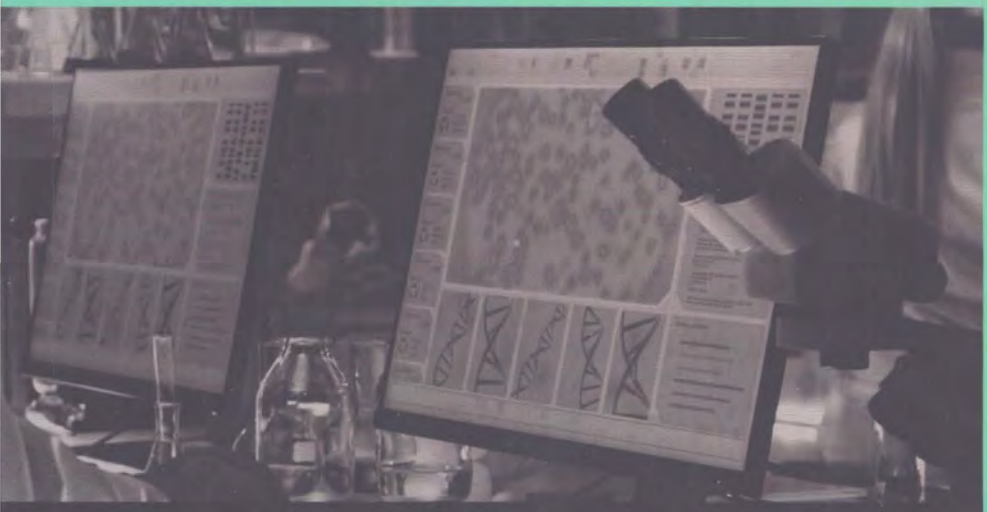
21. Yüzyıl Kitaplığı

Transhümanist Devrim

Tekno-tıp ve dünyanın überleşmesi hayatlarımızı nasıl altüst edecek?

Luc Ferry

Çeviren: Kağan Kahveci

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

2. basım

Genel Yayın: 5751

21. Yüzyıl Kitaplığı önümüzdeki onyıllarda insanlığın karşı karşıya kalacağı büyük sorunları; politika, ekonomi ve teknoloji alanlarında daha şimdiden görünür hale gelen gelecek tahayyüllerini konu almayı amaçlıyor.

Bilim insanları tarafından yeni bir çağa girdiğimiz söyleniyor: Antroposen. İnsan faaliyetlerine bağlı bu evrim iklim krizi, kaynakların tükenmesi, biyolojik çeşitliliğin yitirilmesi ve artan kirlilik gibi birbirine bağlı yönleriyle çarpıcı bir şekilde gerçekleşiyor. Bu noktaya nasıl geldik? Kapitalizmin dinamizminde önemli yer tutan, yenilik üretme ve yenilenme kapasitesine durmaksızın hayat veren krizlerin 21. yüzyılda yerini felaketlere bıraktığını mı göreceğiz?

İklim krizi kaynaklı kitlesel göçler, verimliliği giderek azalan konvansiyonel enerji kaynakları ve hammaddeler için rekabet gibi sistemsel etkilerin şekillendireceği yeni jeopolitik manzara neye benzeyecek? Canlı nüfusunun ve çeşitliliğinin şaşırtıcı bir hızla erozyona uğramasıyla birlikte karşılaşabileceğimiz kıtlıkların etkilerinden kaçınırken konfor ve uygarlık seviyesini korumak ne ölçüde mümkün olacak? Yenilenebilir enerji, "yeşil" olduğu iddia edilen teknolojiler; yapay zekâ, akıllı ağlar ve nano-biyo-teknolojilerden oluşan "dördüncü sanayi devrimi" gezegeni ve büyüme idealini kurtarabilecek mi?

Giderek ivmelenen teknolojik değişimler ve altı kıtaya yayılmış tedarik zinciriyle küresel ekonomi toplumların karmaşıklığını ve bağımlılığını artırdığı gibi risk faktörlerini de büyütüyor. Başına buyruk, öngörülemez biçimde ilerleyen ve insan inisiyatifini beyhude kılan bir dünyada yaşadığımız algısı teknobilimlerin dizginsiz egemenliğiyle bir arada kuvvetleniyor.

Bilgisayar sistemleri toplumları nasıl dönüştürüyor? Siyasi özgürleşme getireceği umulan internet ve dijital teknolojiler sansür, propaganda ve gözetimde yeni olanakları açarak otoriter rejimlerin önemli bir müttefiki haline mi gelecek? Bilim kurguyu bilime dönüştüreceği umulan ve her yıl öğrenme hızı yüz kat artan yapay zekânın işgücü piyasasında yaratacağı kaçınılmaz altüst oluş karşısında eğitim öğretim sistemini neler bekliyor? Embriyoların manipülasyonu yoluyla ortaya çıkan yeni öjenizmin aile, din ve ahlak anlayışımız üzerindeki etkileri neler olacak? Yakın gelecekte insanoğlu yerini, kendi icadı olan varlıklara, yarı-makinelere, yarı-organizmalara, post-insanlara mı bırakacak?

21. Yüzyıl Kitaplığı'nda tüm bu sorulara, onları doğuran süreçlere ve olası çözümlere odaklanan güncel eserlere yer vermeye çalışacağız.

21. YÜZYIL KİTAPLIĞI

LUC FERRY
TRANSHÜMANİST DEVRİM
Tekno-tıp ve dünyanın überleşmesi hayatlarımızı nasıl altüst edecek?

ÖZGÜN ADI
La révolution transhumaniste - comment la technomedicine
et l'uberisation du monde vont bouleverser nos vies

COPYRIGHT © PLON, 2016

FRANSIZCA ÖZGÜN METİNDEN ÇEVİREN
KAĞAN KAHVECİ

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2023
SERTİFİKA NO: 40077

EDİTÖR
DEVRİM ÇETİNKASAP

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

DÜZELTİ
DEFNE ASAL

GRAFİK TASARIM UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

I. BASIM OCAK 2023, İSTANBUL
II. BASIM HAZİRAN 2023, İSTANBUL

ISBN 978-625-429-343-6

BASKI: AYHAN MATBAASI
Mahmutbey Mah. 2622. Sok. No: 6/31 Bağcılar İstanbul
Tel. (0212) 445 32 38 Faks: (0212) 445 05 63
Sertifika No: 44871

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında
gerek metin, gerek görsel malzeme yayınevinden izin alınmadan
hiçbir yolla çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İstiklal Caddesi, Meşelik Sokak No: 2/4 Beyoğlu 34433 İstanbul
Tel. (0212) 252 39 91 Faks (0212) 252 39 95
e-posta: info@iskultur.com.tr
www.iskultur.com.tr

ÇEVİREN: KAĞAN KAHVECİ

Galatasaray Üniversitesi'nde lisans ve yüksek lisans, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nde doktora olmak üzere felsefe eğitimi almıştır. Fransızca ve İngilizce dillerinden kitap çevirisi yapmaktadır. Edebiyat ve felsefe dergilerinde öykü ve makaleleri yayımlanmaktadır.

21. Yüzyıl Kitaplığı

Luc Ferry

TRANSHÜMANİST DEVRİM

Tekno-tıp ve dünyanın überleşmesi[1] hayatlarımızı nasıl altüst edecek?

Çeviren: Kağan Kahveci

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

İÇİNDEKİLER

Giriş VII
Bölüm 1: Transhümanizm Nedir? 1
Bölüm 2: Biyoteknolojiler konusunda uzlaşmaz bir çatışma: "*Biyomuhafazakârlar*"*a karşı* "*Biyoilericiler*" 35
Bölüm 3: Paylaşım Ekonomisi ve Dünyanın "Überleşmesi" 71
Sonuçlar 107
Ekler 137
Kaynakça 155
Notlar 157

GİRİŞ

Bu kitapta neden bahsediliyor? Niçin böyle bir kitap yazıldı?

Şimdi anlatacağım olayın bilimkurgu olduğunu sanmayın sakın: 18 Nisan 2015 günü, bir grup Çinli genetikçi, hücre genomlarını "tamir etmek," hatta "yükseltmek" amacıyla seksen üç insan embriyonu üzerinde bir deney gerçekleştirdi. Bunlar "sadece" canlı olmayan embriyonlar mıydı? Deney etik bir bakış açısıyla tasarlanmış ve zamansal olarak sınırlanmış mıydı? Peki deneyin sonuçları ne oldu? Çin'de bu tür çalışmaların etrafını saran sis perdesi o kadar kesif ki kimse bu sorulara gerçek anlamda cevap verebilecek durumda değil. Üstelik bu deneyi raporlandıran makale, deneye meşruiyet kazandırabilecek *Science* ve *Nature* gibi saygın dergiler tarafından meslek etiğine ilişkin sebeplerle reddedildi. Her halükârda kesin olan bir şey var ki DNA zincirlerini "kesip yapıştırmayı" sağlayan teknikler son yıllarda muazzam bir gelişme gösterdi.[1] Bu öyle bir hal aldı ki biyoteknolojiler vasıtasıyla artık bireylerin genetik mirasını değiştirebiliyoruz. Bu teknolojiler çoktan mısır, pirinç ve buğday tohumları –şu ünlü "GDO"lar– üzerinde uygulanmaya başlamış, bu bile çevrecileri epey endişelendirmeye ve öfkelendirmeye yetmişti.

Peki insan söz konusu olduğunda bu yolda ne kadar ileri gidebiliriz? Bir gün (yakında mı desek yoksa çoktan gerçekleşti mi) isteğimize bağlı olarak çocuklarımızın şu veya bu karakter özelliğini; zekâsını, boyunu posunu, fiziksel gücünü veya güzelliğini "artırmak" mümkün olacak mı; cinsiyetlerini, saç veya göz renklerini seçebilecek miyiz? Daha o noktaya ulaşmadık, teknik ve bilimsel düzlemde aşılması gereken hâlâ birçok engel var ama en azından teoride artık hiçbir şey imkânsız değil. Dünyanın neredeyse her köşesinde sayısız araştırma ekibi bu konular üzerine ciddiyetle çalışıyor. Yine kesin olan bir şey var ki teknobilimler bu alanlarda akla hayale sığmaz bir hızda ve ölçekte ilerliyor; bu ilerlemeler, politikacıların hiç dikkatini çekmeden, basında bir iki haberle gürültüsüz patırtısız olup bitiyor; öyle ki biz ölümlülerin yoluna hiç çıkmıyorlar, biraz olsun cebri hiçbir yasal sınırlamayla karşılaşmıyorlar.

Fransa dışında, özellikle ABD'de ve Almanya'da önde gelen bir iki düşünürün –örneğin Francis Fukuyama, Michael Sandel, Jürgen Habermas– fark ettiği üzere, bu gelişmeler bizi düşünmeye mecbur bırakıyor. İnsanın insan üzerinde sahip olduğu bu yeni gücün; etik, politik, ekonomik ve manevi olarak yakın gelecekte önümüze çıkaracağı devasa soruları önceden kestirebilmeliyiz. Elinizdeki kitabın tüm hedefi işte bu soruları sormaya çalışmak, onları en ince ayrıntılarına kadar çözümleyerek açık hale getirmek ve böylece temel meseleleri şimdiden su yüzüne çıkarmak.

ABD'de, peygamberleri ve bilgeleriyle, üstatları ve çömezleriyle "transhümanizm[2]" adı altında yeni bir ideolojinin ortaya çıktığının farkına varma zamanı geldi, hem burada Fransa'da hem de Avrupa'nın geri kalanında. Giderek güçlenen bu akım, web dünyasının Google gibi devleri tarafından destekleniyor, neredeyse sınırsız bütçeleri olan araştırma merkezleriyle donatılmış halde. Bu hareket bizde henüz çok az biliniyor olsa da başka yerlerde, özellikle Atlantik-ötesi ülkelerde şimdiden binlerce yayına, kolokyuma konu oldu; üniversitelerde, hastanelerde, araştırma merkezlerinde, ekonomik ve politik çevrelerde ateşli tartışmalara yol açtı. Uluslararası sahada her geçen gün daha da geniş kitlelere erişen birçok dernek tarafından gündeme getiriliyor. Hatta önümüzdeki Amerikan başkanlık seçimlerinde bir adayın transhümanizmin renklerini taşıyacağı duyuruldu. Kitabın ilk bölümünden itibaren konuyu ayrıntılarıyla ele alıp açıklığa kavuşturacağız fakat şimdilik transhümanistlerin genel olarak neyi savunduklarını söylemekle yetinelim: Bilimsel araçlar ve muazzam

teçhizatlar yardımıyla insanlık durumunu yükseltmek; bu amaçla, türümüzü geri dönüşsüz bir şekilde değiştirebilecek yeni teknolojilere başvurmak, kök hücreleri yoğun biçimde kullanmak, hayvan klonlamak[3], insan-makine hibritleri üretmek, genetik mühendisliğine başvurarak nesilden nesile aktarılan genlere müdahale etmek.

Peki buna neden "devrim" diyoruz? Bu biraz zorlama olmuyor mu?

Hiç de değil, çünkü her şeyden önce bu tür bir proje artık mümkün hale geldi. Hatta Çin'de (ayrıca Güney Kore'de) gerçekleştirilen çalışmaları işaret ederek anıştırdığımız gibi bu proje mümkün hale gelmenin ötesinde, bir bakıma gerçekleşti bile. Biyocerrahi, enformatik, nanoteknolojiler, bağlı nesneler, rejeneratif tıp, robotik, 3D yazıcılar, sibernetik ve yapay zekânın farklı kulvarlarında yaşanan baş döndürücü gelişmeleri düşündüğümüzde, söz konusu proje belli ülkelerde her sene daha da gelişecek. Ayrıca bu yeni tıbbi senaryo –ve beraberinde getirdiği tıbba dair kökten vizyon değişimi– ilk bakışta birçok gözlemciyi ürpertse de belli ki giderek daha fazla kabul görüyor.

Tartışmamızın kuşkusuz temelini oluşturan bu yeni tıbbi senaryo konusunda daha açık olmaya çalışalım.

Tedavi idealinden "yükseltme/artırma" idealine

En eski zamanlardan beri tıp aslında basit ve kesin olarak kanıtlanmış bir modele dayanıyordu: canlıda, hastalığın "hasar verdiği" unsuru "onarmak". Düşünce çerçevesi bundan ibaret olmasa da temelde *tedaviye* yönelikti. Örneğin Antik Yunan'da tıbbın hedefi sağlıktı, bu da biyolojik bedenin uyumu anlamına geliyordu, yargıcın hedefiyse toplumsal bünye içindeki uyumdu. Arzu edilen, bozulan düzenin yeniden tesis edilmesiydi; ister biyolojik olsun ister toplumsal, patojenler veya suçlular nedeniyle ortaya çıkan hastalıktan sonra uyumun yeniden tesis edilmesi amaçlanıyordu. Keskin bir biçimde birbirinden ayrılmış, bir ucu normale diğeri patolojik olana tekabül eden iki sınır arasında gidip geliniyordu. Transhümanist hareketin savunucuları içinse bu değerler dizisi artık köhnemiştir; özellikle "NBEB" kısaltmasıyla anılan "nanoteknolojiler", "biyoteknolojiler", enformatik (büyük veri, nesnelerin interneti) ve bilişsel bilimler (yapay zekâ ve robotik) sayesinde aşılmış veya aşılabilir hale gelmiştir. Radikal, bir o kadar da ultra süratli bu yenilikler, tıbbı ve ekonomiyi muhtemelen önümüzdeki kırk yıl içerisinde geçmiş dört bin

yılda yaşanan gelişmelerden çok daha fazla değişime uğratacak. Bunlara yukarıda bahsettiğim yeni insan-makine melezleme tekniklerini, çeşitli alanlarda ama en çok da tıpta kullanılan, yine hızla yaygınlaşan 3D baskı makinelerinin icadını da ekleyebiliriz.

NBEB'ye gelince, henüz bu terimlerin ne olduğunu bilmiyorsanız sorun değil, kitabın ilerleyen bölümlerinde içeriğini elbette mümkün olduğunca açık bir şekilde tanımlayacağız. Kitabın özellikle NBEB'ye ayrılmış ek bölümünde, ihtiyacı olanlara transhümanizmin anlaşılması için olmazsa olmaz "paylaşım ekonomisi[4]" gibi terimler açıklanacak. NBEB sağlıkla ilgili meslekleri artık yeni bir bakış açısıyla tahayyül edebilmemizi sağlıyor. Burada artık insanın basitçe "onarılmasından" değil basbayağı "yükseltilmesinden" bahsediyoruz. Söz konusu olan transhümanistlerin deyişiyle insanın geliştirilmesi veya güçlendirilmesi, yani sanal görüntüleri gerçek görüntülerin üzerine bindirmemize olanak veren enformasyon sistemlerinden bahsederken kullandığımız "artırılmış gerçeklik" ifadesindeki gibi insanın "artırılması[5]". Örneğin, akıllı telefonunuzun kamerasını şehirde ziyaret ettiğiniz tarihi anıtlardan birine çeviriyorsunuz, ekranda hemen yapılış tarihi, mimarın adı, anıtın ilkin ne amaçla kullanıldığı, şimdi ne amaçla kullanıldığı vs. bilgisi beliriyor. O halde biyoloji ve tıp dünyasında gerçek bir devrim söz konusu. Bu devrimin, sadece Fransa'da en popüler olanlarını sayacak olursak Uber, Airbnb ya da BlaBlaCar gibi şirketleri ayakta tutan paylaşım ekonomisinden başlamak üzere insan hayatının tüm katmanlarına uzandığını ilerleyen sayfalarda göreceğiz.

Bizler pek farkına varmasak, üzerine pek kafa yormasak da bakış açımızın zaten yıllardır altüst olduğunu göstermek transhümanistler için çocuk oyuncağıdır. Örneğin estetik cerrahi, geçen yüzyıl boyunca tedavi değil pekâlâ artırmak, insan bedenini "güzelleştirmek" için geliştirildi. Öyle ya, bildiğimiz kadarıyla çirkinlik bir hastalık değil; göze hitap etmeyen dış görünüşe gelince, bunu nasıl tanımlarsanız tanımlayın, hastalıkla hiç ilgisi yoktur (sadece bu hoşa gitmeyen görünüş bazen bir hastalığın sonucu olabilir belki ama sebebi değil). Aynı şey Viagra ve diğer "kuvvetlendirici" ilaçlar için de geçerli ki onlar da, tabiri caizse, insan organizmasında kimi "artışları" hedefliyor.

Birçok alanda tedavi ile yükseltme arasındaki sınır muğlaktır: Öyle ya da böyle hepimizi bekleyen yaşlanmanın çeşitli biçimleriyle savaşmak için üretilen ilaçlar birinci kategoriye mi yoksa ikinci kategoriye mi girer? Peki

ya aşı olmaya ne diyeceğiz? Onu bu iki kümeden hangisine dâhil edeceğiz? Transhümanist yazın bu konular hakkında keskin ve polemiğe açık tartışmalarla dolu.[6] Artırma ile tedaviyi birbirinden ayırt etmenin bazen zor olması bir yana, transhümanist militanların gözünde böyle bir ayrımın ahlaki düzlemde hiçbir değeri yoktur. Transhümanistler, kısa boylu iki insan örneği üzerinden bakış açılarını açıklamayı severler. Boyları örneğin 1.40'ı geçmeyen iki adamı ele alalım; bunlardan ilki çocukluğunda bir hastalık geçirdiği için bu durumda, ikincisininse ebeveynleri her haliyle "normal" fakat sadece kısa boylular, o da onlara çekmiş. Doğru ya da yanlış, uzun olmaya daha çok değer atfeden bir toplumda, bu iki kişi de kısa oldukları için acı çekerken, neden birine sağlık hizmeti sunulup diğeri dışarıda bırakılsın? Etik düzlemde, en azından transhümanizmin görüşü bu, "hastalık kaynaklı" cücelikle "normal" cücelik arasında fark yoktur; burada tek hesaba katılması gereken, bireylerin yaşadığı acı tecrübelerdir.

Başka bir örnek verelim.

Bugün Fransa'da 40 bin civarı insan gece körlüğü adı verilen genetik, dejeneratif bir hastalıktan mustarip. Bu hastalık, pençesine aldığı insanları yavaş yavaş kör ediyor. Derken bir Alman firması elektronik bir çip geliştirdi; hastanın retinasının arkasına yerleştirilen bu çip, yaşamının büyük bir kısmında hastanın görmesini sağlıyor. Çip, göze gelen ışığı elektrik sinyallerine dönüştürüyor, daha sonra bunları büyütüp bir elektrot vasıtasıyla retinaya iletiyor, öyle ki bu sinyaller görme sinirinde normal yoldan beyine ulaşıyorlar ve orada görüntülere dönüştürülüyorlar. Yakın zaman öncesine kadar böyle bir şeye bilimkurgu deyip geçileceğini unutmamak lazım; geçtiğimiz yüzyılın başında biri çıkıp da bir gün böyle bir şeyi başaracağını söyleyecek olsaydı, zamanın en iyi bilim insanları kuşkusuz ona şarlatan der geçerdi! Bugünse bu bir olgu, hatta pek çok insan buna şaşırmıyor bile. Bu durumun, tedavi etme bakış açısından insanı "artırma" bakış açısına doğru daha önce bahsettiğimiz, dışarıdan pek fark edilmeyen o geçişe güzel bir örnek sunduğuna dikkat edelim. Başta evet, bir hastalığın tedavisi söz konusu; ama işin vardığı nokta, bir insan-makine melezlemesi. Şunu da ekleyelim; yarın öbür gün bilim bir adım öteye gider de genetik cerrahi "kesme/yapıştırma" marifetiyle embriyondaki kusurlu genleri tamir etmeyi başarırsa buna muhalefet etmek epey zor olacaktır; sebebi ise basit, çünkü itirazlarını dayandıracakları makul bir gerekçe bulamayacaklardır.

Umarım okurlar, transhümanist projenin uyandırdığı etik soruların hiç de öyle kendini yetkili sanan bazılarının düşündüğü kadar basit olmadığını anlamaya başlamıştır. Ana akım medyada "lehte veya aleyhte" konum almak pek sevilir, sanki mevzuyu illa ikili terimler üzerinden ele alabilirmişiz gibi. Bilimsel atılımların gerçekten hayranlık verici olduğu kadar korkunç sonuçları da olabilir.

Daha ileride göreceğiz, birbirinden tamamen farklı şu iki düşünme düzeyini, aralarına çizgi çekmek güç de olsa, ayrıştırmak oldukça önemlidir: Bir tarafta, hakikaten bilimsel olan gerçekler veya en azından projeler var; diğer taraftaysa, bunlara eşlik eden, bazen tiksinme bazen de ürküntü yaratan ideolojiler. Bu durumda, örneğin gece körlüğü mevzubahis olduğunda, Bir Fransız gazetesine[7] röportaj veren İngiliz annenin de dediği gibi, bu gelişmelerin pekâlâ cazip bir hatta ilerlediğini görmek için bahsettiğimiz çipten yararlananları ve görme yetilerini tekrar kazananları dinlemek yeterli. Çocukluğundan beri kör olan bu anne iki kızının yüzünü bir kez bile görmemiş, başarıyla sonuçlanan ameliyatının ardından "kendini doğum günü çocuğu gibi hissettiğini" söylüyor. Bu konuda düşüncenin gerçek düşmanı basite kaçmaktır. "Transhümanist kâbustan" bahsetmek, transhümanist saadet veya kurtuluştan bahsetmek kadar ahmakçadır. Burada bütün mesele bilim ve ideoloji, tedavi ve artırma, hatta yukarıdaki örnekte gördüğümüz gibi klasik tedaviyle "tedavisel artırma" arasındaki nüansları veya daha iyi bir ifadeyle sınırları, ayrımları koyabilmektir. Temelde her şey dönüp dolaşıp tek bir soruya dayanıyor aslında: Mesele insanı daha insan yapmak mı (veya mesele, başka bir deyişle, daha insan olduğu için daha iyi olmak mı) yoksa tersine onu insanlığından çıkartmak mı? Hatta posthümanistlerin[8] savunduğu gibi yapay olarak yeni bir tür mü yaratılmak isteniyor?

Yaşlılıkla ve ölümle mücadele

Transhümanistler, yaşlılık ile ölümü patoloji olmasa da hastalığa benzer fenalıklar olarak değerlendirerek mantığı uç sınırlarına kadar zorlarlar, böylece kuşkusuz "yükseltmeye yönelik" bakış açısını sürdürürler çünkü ölümün ve yaşlılığın neden olduğu ıstıraplar, organizmamızda meydana gelen herhangi bir hastalık kadar büyük, hatta daha dehşet vericidir. Transhümanistlere göre tıp bilimi, yeni teknolojilerin imkân sağladığı ölçüde

bu fenalıkların kökünü kazımayı hedeflemelidir. Bu konular hakkında bir kitap yazmayı düşündüğümü arkadaşım André Compte-Sponville'e söylediğimde, yüzünde hafif bir ironi ifadesi ve şüpheci bir ses tonuyla bana şöyle dedi: "Ama Luc, yaşlılık ve ölüm hastalık değil ki!" Kesinlikle, tamamen haklı, hele de bu musibetlerin bizim küçük ölümlü varlıklarımız için oldukça gerçek faydaları olduğu düşünüldüğünde – çünkü Darwin üzerinden meseleyi türün devamlılığı açısından ele alacak olursak, bireyin bir kez genlerini aktardıktan sonra yeryüzünde yapacak pek bir şeyi kalmaz. Sponville'in muhteşem eseri *Dictionnaire Philosophique*'te "yaşlılık" bahsini açan şu satırlar son derece açıklayıcıdır:

> Yaşlanma bir canlıdaki yıpranmadır; onun performansını (var olma, düşünme, hareket etme gücünü) azaltır ve onu ölüme yaklaştırır. Dolayısıyla bu sürecin bir evrimden çok içe çekilmeye, ilerlemeden çok gerilemeye benzediği ortadadır. Yaşlılık bu sürecin sonucu olan haldir; tanımı gereği pek istenmez (kim genç kalmayı tercih etmez ki?); yine de neredeyse herkes onu ölüme tercih eder. Çünkü yaşlılık hâlâ bir şey iken ölüm hiçbir şeydir.

Bunlara diyecek yok. Peki, bu koşullar altında, herkes veya büyük çoğunluk yaşlanmamayı tercih edeceğine göre, herkes veya büyük çoğunluk her şeye rağmen ölümdense yaşlılığı tercih ettiğine göre –bu tercihler bunları nasıl gördüğümüz hakkında çok şey söyler– bunları niçin elden geldiğince kurtulunması gereken musibetler olarak değerlendirmeyelim? Üstelik mitolojiler ve dinler, ölümsüzlük fikrinin en üstün saadet ideali olduğunu vurgulamak için binlerce yıldır her şeyi yapmadı mı?

Birçok biyolog, yaşlanmaya ve ölüme karşı mücadelenin bir yanılsama olduğunu, bunun gerçek bilime değil bilimkurguya dayandığını söyleyecektir. İnsanların gözünde musibet olarak görülseler bile biraz önce de söylediğim gibi doğal seçilim açısından kendilerine has faydaları olan zorunluluklardır bunlar: Canlı organizmanın üreyerek yavru sahibi olmasına, onu koruyup döl verecek hale getirmesine yetecek kadar yaşadıktan sonra evrim teorisi açısından dünya üzerinde işinin bittiğine, görevini tamamladığına hükmedilir. İnsanın, bu aşamaya geldikten sonra diğer tüm memeliler gibi yaşlanması ve çok güzel bir ifadeyle "gençlere yer açması" normaldir o halde. Türün devamı açısından yaşlanma ve ölüm, demek ki son derece faydalı, hatta vazgeçilmezdir ve doğanın mantığına

karşı durmak istemek, korkunç düş kırıklıklarına karşı kendini korumasız bırakmaktır. Dahası, dünyanın en iyi genetikçilerden biri olan Axel Kahn'ın dediği gibi başka dengesizlikleri, hatta canavarları tetikleme riski almaksızın canlı bir organizma bu iki bağlamda "yükseltilemez"; zira organizma bir bütündür ve bir tarafında yaptığınız bir değişiklik öbür tarafta genellikle felaketlere neden olabilir. Kaldı ki, transhümanizmin bu tarafını gerçek dışı ve/veya tehlikeli bulanlar, mevcut bilimsel imkânlarla somut ve doğrulanabilir herhangi bir deneysel ilerlemenin, "zamanı durdurmaya," yaşlanma sürecinin gerçekten önüne geçmeye ve miladımızdan on sekiz yüzyıl önce *Gılgamış Destanı*'nda çoktan öne sürülmüş "sonsuz yaşam" idealine ulaşmaya izin vermeyeceğini savunuyorlar.

Tüm bunlar yerinde tespitler; hesaba katılmaları ve özenle sınanmaları gerekir. Gelgelelim ihmal edilemeyecek bir başka gerçek daha var: Başka bilim insanları da var ve farklı bir bakış açısını savunuyorlar.[9] Her ne kadar "ölümün ölümü" henüz ufukta görünmüyorsa da en azından ömrün sınırlarını önemli ölçüde artırabilmek bilimsel açıdan düşünsel ufkumuzun dışında değil. Gerçi henüz, bu da doğru, bazı mantarlar ve drosophilalar (şu ünlü laboratuvar sinekleri) haricinde bu alanda[10] hiçbir elle tutulur ilerleme yok fakat bu yönde araştırmalar sürüyor. Kök hücrelerin kullanımı, melezleme ve onarıcı tıp konusundaki ilerlemeler, yakın bir zamanda işlevini kaybetmiş veyahut yaşlanmış organların tamir edilmesini sağlayabilir. Beyin, uzun bir süre "gençleştirilmesi" en zor organ olarak kalacak kuşkusuz fakat bilimlerin ve tekniklerin evrimi son elli senedir o kadar süratli ve etkileyici ki bu ihtimali *a priori* olarak dışarıda bırakmak ancak ideolojik bir yaklaşımdan[11] kaynaklanabilir. Transhümanistler tabiri caizse bu konuda kanıt yükümlülüğünü ellerinin tersiyle itiyorlar: Watson ve Crick'in 1953'te DNA'nın yapısını gün yüzüne çıkarmalarının ardından bu alanda gerçekleştirilen keşifleri dikkate aldığımızda insan ömrünü ciddi miktarda artırmanın imkânsız olduğunu kim öne sürebilir?[12] Gerçek şu ki henüz hiçbir şey bilmiyoruz ama konu üzerinde çalışılıyor ve kanserli hücreler, yani ölümsüz oldukları için paradoksal olarak bizi öldüren hücrelerle ilgili araştırmalar; zamanın, yani "biyolojik saat"in tahakküm altına alınmasında vaatkâr gelişmelere olanak verebilir. Biz yine temkinli yaklaşalım ama tüm bunlar, her durumda, insan ömrünün ciddi oranda artırılmasının olası sonuçlarını şimdiden düşünmeye bizi mecbur bırakıyor.

20. yüzyıldaki gelişmelerle birlikte, temelde insan genetiğine hâkim olmaktan ziyade erken ölümlerin azaltılması gibi nedenlerden ötürü insan ömrü uzamış, bu da bazı soruları beraberinde getirmeye başlamıştı bile. Fakat bu yeni gelişmelerle birlikte daha başka birçok soru ortaya çıkacaktır, şimdiden bunları düşünmeye başlamak gerekir. Ortaya çıkacak nüfus problemlerini, hatta ekonomik problemleri (eğer iki yüz sene yaşayacak olsaydık emeklilerin finansmanı sorunu çok farklı bir boyut alırdı) veya toplumsal problemleri (tıbbın yeni olanakları karşısında giderek daha büyük ve daha katlanılmaz eşitsizlikler olacaktır kuşkusuz) bir kenara koyduk diyelim. Hadi yine Hristiyanlığın büyük vaadini anmayalım ama Gılgamış, Asklepeion, Sisifos gibi mitlere ve efsanelere musallat olan şu sorgulamaya tekrar girmemiz gerekecek: Transhümanistlerin bir gün ulaşmayı vadettiği gibi yüzyıllar boyunca yaşamayı ister miyiz, evet mi hayır mı? Hemen buracıkta belli bir "gerçek" ölümsüzlük türüne geçiş yapmak gerçekten hoşumuza gider miydi; ölümün sadece dışarıdan, cinayetle veya intiharla vuku bulduğu bir gerçekliği ister miydik? Yaşayan en önemli biyologlardan biri olan arkadaşım Jean-Didier Vincent, gün gelip "sadece anneannemizin çay takımı gibi," yani kırılarak ve dikkatsizlik sonucu öleceğimizden emin olduğunu söylüyor. Böyle bir durumda, yani (neredeyse) ölümsüz olsaydık ne yapardık? Hâlâ çalışmayı, fabrikaya veya büroya gitmek üzere erkenden kalkmayı ister miydik? Can sıkıntısı ve tembellik ele geçirmez miydi bizi? Onlarca yıl boyunca var olduğumuz bir hayatta hâlâ yeni bir şey öğrenmek ister miydik? Hâlâ büyük işler başarmak, kendimizi mükemmelleştirmeye devam etmek ister miydik? Aşk hikâyelerimiz bezdirici bir hal almaz mıydı? Çocuk sahibi olmayı hâlâ diler miydik ya da bunu yapabilir miydik? Sonu olmayan bir kitabın, filmin veya müzik parçasının hiçbir anlamı olmazdı; aynı şey kral Uruk'un insanlık tarihinin ilk yazılı kitabında ne pahasına olursa olsun fethetmek istediği "sonsuz yaşam" için de geçerli mi peki?

Bana öyle geliyor ki, yaşamayı sevenler ve elbette ölümün varlığından dehşet duyanlar, varoluşlarını sürdürebiliyor olmaktan mutluluk duyacaklardır; dolayısıyla, yaşam sürelerinin uzamasından kaynaklanan sorunları çözmekte kuşkusuz oldukça yaratıcı da olacaklardır. Her halükârda bizi tüm bu soruları sormaya mecbur bırakan transhümanizm mevcut insanlık durumumuz üzerine daha fazla düşünmemizi talep ediyor. İşte bu nedenle, ortaya attığı proje henüz kesinleşmiş hele hele

gerçekleşmiş sayılamayacak olsa da, transhümanizm iyisiyle kötüsüyle eski dünyamızdan epey ileride olan Kuzey Amerika kıtasında böyle bir başarı yakalayabiliyor.

Öte yandan bu hareket Avrupa'ya da dokunmaya başlıyor, emin olun önümüzdeki on yıl içinde hızlı ve güçlü bir şekilde yayılacak. Fransa'da ülkeyi uykusundan sıçratarak uyandıran Uberpop'la[13] birlikte keşfedilen paylaşım ekonomisi artık gözlerimizin önünde. "GAFA" (Google, Apple, Facebook ve Amazon) ve Microsoft, Twitter ve LinkedIn, Amerikan şirketleri olmalarına rağmen Fransa'da da ciddi bir yankı buldu. Web dünyasının devlerinin ekonomik alanda geliştirdiği yeni teknolojileri ve bunların yarattığı yeni perspektifleri, Avrupalıların oldukça geç bir tarihte, aslında 2014-2015 yılları arasında "dünyanın überleşmesi" ile birlikte fark etmeye başlaması dikkate değer. Doğrusunu söylemek gerekirse, Uber, BlaBlaCar, Airbnb, Vente-privee.com ve benzer birçok uygulamanın hem gündelik yaşama hem de iş dünyasına ve tüketime devasa etkisini Avrupa'nın o zamana kadar azımsaması tuhaf hatta kaygılandırıcıdır. Bağlı nesneler, sosyal ağlar ve büyük veri gibi yeni olanakları, *yani bizzat transhümanizmin harekete geçirdiği teknolojilerin azımsanmayacak bir kısmını* hizmet olarak sunan bu uygulamalar taksilerle, otellerle veya büyük mağazalarla rekabet eder hale geldiler. Süreç bir kez tetiklendiğinde, küreselleşme nedeniyle überleşme tüm dünyayı hızla saracaktır. Elbette bir sonraki bölümde bu kilit kavramları mümkün olan en basit haliyle tanımlayıp açıklayacağız, zira bu kavramları en eğitimli ve siyasi sorumluluk sahibi vatandaşlarımızın bile (ki bu ikisinin her zaman aynı anlama gelmediğini geçerken de olsa belirteyim) yanlış bildiklerine bin kez şahit oldum.

Ancak transhümanist hareket, on seneyi aşkın bir süredir, özellikle önce ABD'de, daha sonra Avrupa Birliği'nde etik, politik ve bilimsel münazaraların merkezinde yer alan dört büyük rapor sayesinde belli bir itibar elde etmekten geri kalmadı. Öyle ki bu düşünce akımının artık "kaçınılmaz" bir varlığa sahip olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Dört büyük rapor sayesinde transhümanizmin Avrupa'da ve küresel ölçekte itibar kazanması

Bu satırları yazarken bu metinler ofisimdeki masamda duruyor. Onları tekrar tekrar dikkatle okudum. Siz de bu metinleri internetten kolayca

bulabilirsiniz.[14] Daha ilk satırlardan itibaren transhümanist devrime yaklaşımların birbirinden ne kadar farklı olduğunu, hatta birbiriyle çeliştiğini, kimi zaman düşmanca olduğunu görüyorsunuz. Hareketi karikatürleştirmeye çok yaklaştıkları yerlerde neredeyse eğlenceli bile olabiliyorlar.

İlk rapor Amerika'da 2002 yılında kaleme alındı ve 2003 yılında şu başlık altında yayımlandı: "İnsan performansının artırılmasına yarayan teknolojilerin birbirine yakınsaması: nanoteknolojiler, biyoteknolojiler, enformatik ve bilişsel bilimler[15]" (NBEB). İyimser ve coşkulu bir hava yansıtan bu rapor dikkate değer bir yankı uyandırdı. Raporda, transhümanist projeye yüklü yatırımlar yapılması tavsiye ediliyor (nitekim Google derhal bunu yaptı) zira karşılığında çok daha büyük kazançlar beklenebilir. Üstelik sonuç bölümünde, ABD'nin bu yatırımları yapmaması durumunda, onun kadar adil ve demokratik olmayan ülkeler tarafından geride bırakılma riskiyle karşı karşıya kalacağı ve bunun makul olmayacağı söyleniyor. Zira, örneğin Kuzey Kore, hatta şu ya da bu kökten dinci devlet, yeni teknoloji yarışına daha az etik engellerle girebilecek ve bu sayede hem ekonomik hem de askeri alanda kati avantajlar kazanabilecektir.

"*Beyond Therapy. Biotechnology and the Pursuit of Happiness*" [Tedavinin ötesinde. Biyoteknolojiler ve mutluluk arayışı] adlı, ilkini dengeleyen ikinci bir rapor hemen ardından geldi ve tartışmanın taraflarını "biyo-ilericiler" ve "biyomuhafazakârlar" olarak belirledi; daha sonra, bu taraflar günümüze kadar çoğaldı ve renklendi. Bu rapor, 2003 yılında, Amerikan Biyoetik Komitesi tarafından kaleme alındı. Komite üyelerini dönemin başkanı George Bush atamıştı ve toplantılara (temel savlarını daha ileride çözümleyeceğiz) Michael Sandel ve Francis Fukuyama gibi transhümanizme düşmanlıkları aşikâr olan çok önemli ve etkili iki Amerikalı düşünür de katıldı. Rapor, insanı "artırma" projesine tüm gücüyle karşı çıkıyor. Çaresizlik içerisinde tıbbın ve bu bilimin dev adımlarla ilerlemesini sağlayan yeni teknolojilerin, sadece geleneksel tedavi çerçevesinde yoluna devam etmesini ve "yükseltici" tüm niyetlerden uzak durmasını tavsiye ediyor. Biyoteknolojiler ve genetik manipülasyon yardımıyla "üstün çocuklar", "yaş almayan bedenler" ve "mutlu ruhlar" ("*happy souls*") "inşa etme" amacındaki Prometheusçu proje özellikle radikal biçimde eleştiriliyor. Bu arada, raporun, transhümanist

projenin gerçekliğini aşırı ciddiye aldığını belirtmek lazım: Onu ütopyacı veya hayalperest bulmak bir yana onda şimdiden son derece gerçek bir imkân görüyor. Raporun felaket tellalı dilinin gerekçesi de bu zaten. İnsanı artırma (*human enchancement*) projesinin gerçekçi olmadığını düşündüğümüzde bu dili anlamak mümkün değil.

Avrupa Birliği'nin transhümanizme ayrılan ilk resmi raporu 2004 yılında hazırlandı. Gerçi bu rapor da İngilizce olarak, komiser Philippe Busquin'in yönetiminde, diğer raporları andıran şu başlık altında yazıldı: "*Converging Technologies. Shaping the future of European Societies*" [Yakınsayan teknolojiler. Avrupa toplumlarının geleceğine biçim vermek]. Ama rapor yine de Avrupalı kökenlerini yansıtır nitelikte. Tam da bekleneceği gibi, daha önce Fukuyama ve Sandel tarafından çerçevesi çizilen "biyomuhafazakâr" bir renge sahip. Transhümanistlerin önerdiği üzere küresel rekabet açısından "insanı yükseltme" mantığına angaje olmanın aciliyet taşıdığını reddetmesi bir yana açıkça klasik hümanizm geleneğine, yani Avrupa "Aydınlanma" geleneğine dayanan bu rapor, yeni teknolojilerin biyolojik ve doğal alanı iyileştirmek için değil toplumsal ve politik alanı iyileştirilmek için kullanılması gerektiğini savunuyor. İnsanlığın "genetik olarak yükseltilmesi"ne kutsal bir değer olarak sunulan eşitlikçiliğe bağlılık adına tüm kuvvetiyle muhalefet eden bu rapor, bu telafisi olmayan yola girilirse, katlanılamaz ve aşılamaz eşitsizlikler ortaya çıkacağını öne sürüyor. Bu rapor da transhümanist savlara karşı düşmanlığına rağmen veya belki de tam da bu nedenle, bu tezleri saçma veya gerçek dışı olarak göstermiyor. Tam tersine, onları tamamen ciddiye aldığı için alarm ziline basıyor.

2009 yılında Avrupa'da nüanslara daha açık başka bir rapor yayınlandı. Bu seferki Komisyon'a değil Parlamento'ya aitti. Amerika'nın başka alanlarda olduğu gibi bu alanlarda da uzun süredir devam eden hâkimiyeti nedeniyle İngilizce yazıldı: "*Human Enchancement*". Temel olarak Alman ve Hollandalı araştırmacıların elinden çıkmış bir rapor bu. Belçikalı felsefeci Gilbert Hottois'nın[16] isabetle not ettiği gibi bu rapor biraz daha ihtiyatlı ve ölçülü olmakla birlikte, ilk Amerikan raporuna daha yakın. Lirik uçarılıklara veya teknoloji sevici coşkunluklara yer vermese de tedavi etme ve yükseltme arasındaki o çok önemli ayrımı silme eğiliminde olması bakımından, ilk Amerikan raporuna benziyor. Transhümanizmin artık kaçınılmaz olduğunu, bu akımın artık kesin

olarak yerleştiğini ve "onu saçma göstermeye çalışan girişimlerin bizzat kendilerinin saçma olduğunu" düşünen bu rapor, nihayet transhümanist projenin tehlikeleri üzerine olduğu kadar vaat ettiği, kimsenin gerçekten elinin tersiyle yok sayamayacağı, tartışmasız avantajlar hakkında daha yüksek nitelikli bir tartışma başlatıyor. Dolayısıyla bu raporda her şeye yasak koymak veya izin vermekten ziyade, uluslararası düzeyde getirilmesi gereken düzenlemenin koşulları ve sınırları üzerine düşünmeye başlanıyor. İşte bu açıdan rapor bir milat oldu ve Avrupa Birliği'nin çeşitli mercileri peşi sıra bir dizi fikir ve tavsiye sunmaya başladı.

Transhümanist hareket, bu farklı raporların tanıklık ettiği gibi, bazen şiddetli bir hal alan sayısız polemik doğurdu; en ciddi bilim insanlarından tutun en aklı başında yatırımcılara veya Silikon Vadisi'nde Google tarafından finanse edilen büyük transhümanist araştırma merkezi Singularity Üniversitesi'nin başkanı Ray Kurzweil gibi en çok tartışma yaratan kişilere kadar bambaşka eğilimleri ve kişilikleri bir araya getirdi.

Transhümanist hareketin, temelde iki büyük kampa ayrıldığını görüyoruz: insan türünü, ondaki insanlığı reddetmek bir yana pekiştirmek için "sadece" yükseltmekten yana olanlar ve Kurzweil gibi gerekirse bizimkinden sonsuzca üstün bir zekâyla ve fiziksel kapasiteyle donatılmış makinelerle melezlenen yeni bir tür yaratmak amacıyla "insan-sonrası"nın "teknofabrikasyonunu" savunanlar. Birinci durumda transhümanizm, "natüralist olmayan" belli bir hümanizm (bunun ne anlama geldiğini ileride daha açık göreceğiz) geleneğinin parçasıdır. Pico della Mirandola'dan Condorcet'ye kadar izi sürülebilecek bu hümanizm, insanın sonsuzca mükemmelleştirilebilirliğini savunuyordu. İkinci durumda ise bütün biçimleriyle hümanizmden kopuş hem üstlenilen hem de çoktan girişilmiş bir ödevdir.

Yeni teknolojiler konusunda hâlâ oldukça cahil olan Avrupa demokrasilerinin endişe verici sessizliği

Hem lokal hem küresel iklim söz konusu olduğunda; bu mesele, kendi inanmak istediklerinden başka bir şeye angaje olmayan büyük medyatik-politik toplulukların etrafında devlet başkanlarını ve hükümetleri harekete geçirirken; demokrasilerimiz, kısa süre içerisinde hayatlarımızı altüst edecek olan yeni teknolojiler karşısında neredeyse tamamen sessiz kalıyorlar. Yöneticilerimiz kadar entelektüellerimiz de

çöküş hatta dekadans hissiyle adeta kımıldayamaz hale gelmiş durumdalar; geçmişin, sınırların, kaybedilmiş ulusal kimliğin veya Üçüncü Cumhuriyet nostaljisinin büyüsüne kendilerini kaptırmışlar. Kimi ender karşılaşılan istisnalar haricinde insanın insan üzerinde sahip olduğu bu yeni güçten hepten bihaber, hatta tam bir zihinsel körleşme içindeler; Aydınlanma çağının büyük entelektüellerinin çok sevdiği *sapere aude* yani "bilmeye cesaret et" buyruğu onlar için canlılığını yitirmiş bir söz halini almış adeta. Öte yandan, mevcut tarihsel durum dikkate alındığında, şimdiki zamanı ve onu kat eden dip dalgalarını anlamak hiçbir zaman bugünkü kadar zorunlu ve acil olmamıştı. *Düzenleme* sözcüğü, daha önce hiçbir zaman içinde bulunduğumuz bu çiçeği burnunda ve geri döndürülemez durum için olduğu kadar belirleyici bir öneme sahip olmamıştı.

Bu durum karşısında şu iki tavır büsbütün saçma değilse bile artık savunulamazdır: İlki, her şeyi durdurmayı salık veren tavır, ikincisi ise bilimsel açıdan imkân dâhilindeki her şeyin gerçekleştirilmesi gerektiğini savunan hem ultra liberal hem de teknoloji sevici yaklaşımların kadir-i mutlaklık fantezisi uğruna bırakınız yapsınlarcı, her şeye izin veren tavrı. Dokunulmaz ve feragat edilemez olan sözde "insan doğası"nı, ister dinî ister laik gerekçelerle (ileriki bölümlerde her iki hali de görülecek) kutsallaştırarak, transhümanizmin belli belirsiz çağrıştırdığı o "öjenist kâbus"un yeni biçimlere bürünerek geri dönüşüne daha en baştan mani olmak için her şeyi yasaklama eğilimini desteklemek imkânsızdır. Zira güçlü olduğu kadar bariz gerekçeler yüzünden kimse ona direnemeyecek.

Bir dakikalığına şunu hayal edin (henüz o noktada değiliz ama bu tip hipotezler kaçınılmaz olarak ortaya çıkacaktır); diyelim ki doktorlarımız, en kötü hastalıkların, şu veya bu kanser bir yana, mesela (maalesef bunlar hâlâ kurgusal senaryolar) Alzheimer'ın, mukoviskidozun veya Huntington hastalığının, daha ortaya çıkmadan kökünü kazıma noktasına geldiler ve bu işlem ancak ve ancak insan genomunda geri dönüşü olmayan oynamalarla gerçekleştirilebiliyor. Buna kim ciddi ciddi muhalefet edebilir ki? Yakınlarımıza duyduğumuz sevgiden, gelecekte çocuklarımızın mutluluğu endişesiyle ya da acı çekenlere duyduğumuz merhamet nedeniyle "ilerleme" yönünde gitmiyor muyuz? Başta, tıp eliyle gerçekleşen prokreasyonlara zaten ezel ebet düşman olan dinler

(bu arada bu durumun dindarlar arasında bile neredeyse kimseyi durdurmadığını belirtelim) olmak üzere muhalefet edenler elbette çıkacaktır. Ancak hastalıktan ve ölümden kaçma isteği bunları derhal geçersiz kılacaktır. Kanıt mı istiyorsunuz? Trizomik bir çocuk doğurma ihtimali olduğunu öğrenen kadınların %97'si kürtaj yaptırmaya karar veriyor. Bu da belli bir liberal öjenizmin (üstelik daha önce hiç olmadığı ölçüde) tabu olmaktan çıktığını gösteriyor. Diğer taraftan, mevcut insanlıkla pek bir benzerliği olmayan gerçek canavarlar, insan/makine/hayvan hibritleri yaratmak pahasına her şeye izin vermenin çoğumuza korkuyla geri adım attıracağı da kesin.

Tam da bu nedenle, transhümanist devrim ve onu mümkün kılan yeni teknikler karşısında başat kelime, tekrar ediyorum, "düzenleme"dir. Bu noktada, uygulanması zaten pek mümkün olmayan "ya hep ya hiç" mantığından mümkün mertebe kaçınarak ekoloji, ekonomi veya finans alanında olduğu gibi düzenlemeler yapmaya çalışmamız gerekecek. Bu durumda –ki kitabın temel amaçlarından biri de bilgilendirmenin yanı sıra transhümanizmin doğurduğu gerçekliği, ortaya attığı meseleleri ve uyandırdığı ihtilafları anlatmaktır– düzenleme, "klasik" biyo-etik de dâhil diğer bütün alanlardan daha zor olacaktır. Zira yeni teknolojiler, şu iki nitelikleri nedeniyle, sıradan demokratik süreçlerden epey kolayca sıyrılıyorlar: Birincisi, çılgınca bir hızla, tam anlamıyla katlanarak ilerliyorlar; ikincisi, hem anlaşılmaları hem de kontrol altında tutulabilmeleri son derece zor çünkü hem harekete geçirdikleri teorik ve bilimsel bilgiler politikacıların ve kamuoyunun sınırlı bilgisini genelde aşıyor hem de bu yeni teknolojileri destekleyen ekonomik güçler ve lobiler devasa, hatta ölçüsüz büyüklükteler.

Bir yandan yeni teknolojilerin çoğu ünlü Moore yasasına tabi (genel hatlarıyla ve basitçe ifade edecek olursak, bu yasaya göre bilgisayarlarımızın gücü, icatlarından bu yana her on sekiz ayda bir iki katına çıkıyor). Üstelik tek başına bütün bir ömrü meşgul edebilecek nanoteknolojilerden, biyoteknolojilerden, Ağ'da dolaşan "devasa verilerin" (ünlü big data'nın) analizinden, robotikten ve yapay zekâdan bahsediyoruz artık. Bütün bunlar dikkate alındığında; bu teknolojilerin ister tıp ister "paylaşım" ekonomisi –bu konuya bir bölüm ayıracağız– alanında birbirlerine nasıl yakınsayacaklarını takip etmek, düşünmek ve yine bu nedenlerden ötürü düzenlemek ne kadar güç, anlamışsınızdır.

Biyolojiden ekonomiye yeni teknolojilerin hem tıbbı hem piyasayı altüst etmesi: "paylaşım" ekonomisinin doğuşu

Görünüşte tamamen farklı iki sorunun aynı kitapta bir araya gelmesi tuhaf gelebilir: bir yanda, insan kimliğinin biyolojik ve manevi geleceği; diğer yanda, temelde profesyonelleri baypas ederek şahıslar arası ilişkiler kurmaya dayalı yeni ekonomik olgular. Daha önce bahsettiğim gibi Fransızlar bu yeni ekonomiyi Paris'te ortaya çıkan "taksi tartışmasıyla" çok yeni fark ettiler. Bizi bekleyen daha birçok yeniliğe nispetle küçücük olan bu örnekte, Sao Paulo'dan Paris'e dünyanın hemen her yerinde geleneksel taksiler ile Uber, özellikle de Uberpop arasında büyük bir çatışma çıktı. Uberpop, Nesnelerin İnternetinden önce tahayyül dahi edilemeyen düşük ücretli "korsan taksi" uygulamasıdır. Devlet kurumlarının öngöremediği bir şekilde aniden ortaya çıktı ve şehir taşımacılığında süregiden geleneksel ticaret biçimine doğrudan saldırıda bulundu. Bu öngörü eksikliğinin kendisi bile yöneticilerimizin söz konusu hareket tarafından nasıl tamamen safdışı edildiğini biraz da kan dondurucu bir şekilde gösteriyor. Bu koşullar altında tepkileri, beklenebileceği gibi yine oldukça basite kaçtı. Söz konusu uygulamaları basitçe yasaklayarak yangını söndürebileceklerini sandılar. Bunun Amazon nehrini çay süzgeciyle durdurma çabasından farkı yok. Safdilliğin lüzumu yok, bu yasak sadece geçici bir yama, uzun süre tutmayacak cerrahi bir bant, temelde hiçbir şeyi kurala bağlayamayacak ve Uberpop'un sadece ilk dalgasını oluşturduğu devasa tsunamiye set çekmek için kısa ömürlü önlemlerden ibaret: Dünyanın "überleşmesi" çoktan başladı; sanayi ve ticaret sektörlerinin birçoğu, bugün yarın, kendi sektörlerinde Uber'in bir muadiliyle rekabet etmek durumunda kalabilir. Aralarından birçoğu (hepsi değil, nedenini göreceğiz) az veya çok bu durumdan etkilenecek. Biraz önce isimlerini andığım şirketlerle birlikte (Airbnb, BlaBla Car, vb.) binlerce alanda şimdiden bu yaşanıyor.

Baştaki konuya tekrar dönersek, "paylaşım" ekonomisi dediğimiz bu diğer devrimin, alttan alta transhümanist ideolojiyle derin bağları olduğunu iyi anlamak gerekiyor. Bu iki proje en azından dört noktada çok geniş bir şekilde birbiriyle kesişiyor ve örtüşüyor. İlk olarak, ikisi de büyük oranda ortak bir teknolojik altyapı temelinde mümkün. Paylaşım ekonomisi elbette biyocerrahi kullanmıyor fakat bunun yerine büyük veri, bağlı nesnelerin İnterneti, yapay zekâ, 3D baskı makineleri ve robotik bu iki alana da sirayet ediyor ve işlemlerini mümkün kılıyor. Ne

transhümanizm ne de paylaşım ekonomisi bu yeni teknolojiler olmadan gün yüzü görebilirdi.

Tamamen felsefi bir düzlemde dahası da var: Bu iki durumda da, daha önce gerçekliğin alın yazısı hanesine kaydedilen birçok olgunun bu sefer insan özgürlüğü, insanın kendi kaderine hükmetme sahasına girdiği görülmektedir. Transhümanizm söz konusu olduğunda elbette şanstan seçime geçilir (hareketi kuran metinlerden olan bir kitabın başlığında olduğu gibi "*from chance to choice*"); bize "havadan düşen" genetik piyango yerine özgürce rıza gösterilen ve aktif olarak elde edilmek istenen bir ayarlamadan/artırmadan yana tavır alınır. Bir anlamda, en azından kendimizi kullanıcıların yerine koyduğumuzda, köleleştiren mülk edinme yerine özgürleştiren erişim ya da kullanıma öncelik veren yeni bir olgu olan şahıslar arası ağ ekonomileri için de aynısı söz konusudur. Eğer Vélib uygulamasıyla çok daha özgürsem Paris'te ayrıca bir bisiklete sahip olmanın ne anlamı var ki? Tatilde, sonuçta benimle aynı durumda olan, daha doğrusu başka bir ben olan birinin evinde daha iyi bir fiyata, daha rahat bir şekilde kalmak varken neden profesyonel bir oteli tercih edeyim? Eğer araba paylaşımı ya da değişimli araba kullanabilme gibi bir imkânım varsa neden pahalı ve zahmetli bir arabaya sahip olayım? Tüm bu varsayımsal durumlarda, hem ham ve yorucu doğal kısıtlardan hem de geleneksel bir şekilde organize edilmiş ekonominin, toplumun ve politikanın keyfî ve yabancılaştırıcı kısıtlarından kurtuluş vadedilir.

Bu koşullar altında, söz konusu iki katmanın, yani transhümanizm ve paylaşım ekonomisinin, müşterek bir teknolojik, felsefi ve siyasi yapı içerisinde oldukça geniş bir biçimde ele alınmasında şaşılacak bir şey olmamalı. Her iki durumda da söz konusu olan; sosyal-demokrasiye bulanmış belli bir liberalizm, hatta bireylere dayatılan geleneklerin ve mirasların ağırlığından her ne pahasına olursa olsun kurtulmak isteyenlerin iradesini el altından canlı tutan saf ve katı bir ultraliberalizmdir. Bu iradeyi, diğer pek çok örneğin yanı sıra, en çarpıcı haliyle *maker*[17] hareketi gözler önüne serer. Sayıları giderek artan bu bireyler; kendi başlarına, kendi toplumsal ağları ve hür iradeleriyle seçtikleri küçük topluluklarında, mesela 3D yazıcılardan ve açık kaynak yazılımlardan yararlanarak, kendi elektriklerini, eşyalarını, ev aletlerini, kısacası, refahları ve yaşamlarının idamesi için gerekli olan her şeyi üretmek üzere kolektif yüklerden, hatta bazen ulusal yasal düzenlemelerden özgürleşmek istiyorlar.

Transhümanizm ve paylaşım ekonomisinin, yavaş fakat önüne geçilmez bir evrimle, geçen yüzyılın sonundan itibaren giderek hız kazanarak Batı demokrasilerinin dip akıntısına katılmasına da şaşırmamak gerek. Zira eskilerin dünyasından, geleneklerden, toplumsal kalıtlardan, insanlığın şafağından beri geleneksel toplumları niteleyen kadim manevi mirastan *a priori* dışlanan ne varsa bu dönemde, en azından Aydınlanma'nın yüzyılından itibaren insanın özgür kararlarının yörüngesine eklendiği görülür.

Burada mevzubahis olanın kendi kimliğimiz olduğunu anlamaya başladıkça yaşadığımız baş dönmesinin nedeni de budur işte; zira eski zamanlarda Tanrı'ya, geleneklere veya doğaya ait olan kim olduğumuzun ve neye dönüşmek istediğimizin tanımı bile artık bu alanda şekillenecektir.

Elinizdeki kitabın üçüncü temel konusu doğrudan bir önceki konu çizgisinde yer alan önemli bir nokta: *Yıkıcı inovasyon*. Bu konu bağlamında, süregiden ekonomik, bilimsel ve tıbbi yeniliklerin derin tabiatını anlamaya ve bu yeni teknolojilerin beraberinde getirdiği etik, politik, manevi ve metafizik sarsıntılara ışık tutmaya çalışıyorum. Zira ısrarla şunu söylüyorum: Bu *start-up*'lar, katlanarak hızlanan "dünyanın dijitalleşmesi" süreci sayesinde mümkün hale gelen insanlık tarihinde benzersiz bir ortak teknolojik altyapı zemininde gün yüzü görebildi. Büyük veri ve bağlı nesneler olmadan, paylaşım ekonomisine ayırdığımız üçüncü bölümde inceleyeceğimiz İnternetin çeşitli biçimlerinin yakınsaması olmadan "üçüncü endüstri devrimi" düşünülemezdi bile. Az çok Uber'e benzeyen binlerce uygulama, gezegenin dört köşesinde serpiliyor; esasen denetimsiz ve kâr amaçlı topluluk ağlarının doğmasına neden oluyor.

Bu yeni ekonomi de diğerleri gibi bir dizi soru çıkarıyor karşımıza.

Dijitalleşmeyle, robotikle, otomasyonla ve dünyanın überleşmesiyle birlikte "çalışmanın sonu" mu gelecek? Çalışma son bulmasa bile ücretli çalışanların azaldığı, daha ziyade sosyal statüsü belli olmayan bağımsız işçilerin çoğaldığı, "istihdam yaratmayan bir büyüme"nin gerçekleşeceği, hatta büyümenin sonuna geldiğimiz bir döneme mi giriyoruz? Jeremy Rifkin gibi bir fütüristin öne sürdüğü gibi "ortaklaşmacı" "paylaşımcı" ağlarla gelişecek ve (bahsettiğimiz Autolib veya Vélib örneklerindeki gibi) "erişim"in özel mülkiyetin yerini alacağı, kullanmanın sahip olmaya tercih edileceği, diğer insanlar için kaygı duymanın liberal bireyciliğin yerine geçeceği; paylaşımın egoizme, bedavanın kâra, kalıcılığın kul-

lan-atçılığa, ihtimamın kendi için kaygılanmaya galip geleceği yeniliklerle birlikte kapitalizmin sonuyla, hiç değilse "yıldızının sönmesiyle" mi karşılaşacağız? Yoksa daha ziyade, sonraki bölümlerde göstereceğim gibi, hem denetimsizleştiren hem çıkar düşkünü müthiş bir ultraliberal dip dalgası mıdır ufukta belirmekte olan? Yoksa bu yeni uygulamalar henüz "metalaştırılmamış" şeyleri (kendi arabanı, kendi evini, kendi elbiselerini, kendi ev emeğini ve daha binlerce başka şeyi) ticarileştirerek "antikapitalist" olmak şöyle dursun hiperkapitalist bir hedefe doğru mu yol alıyor? Tek tek şahıslar arasında kullanılan bu yeni hizmetleri sonsuza dek yasaklayamayacağımıza göre bunları nasıl kurala bağlayabilir, hatta yok etmeden nasıl vergilendirebiliriz?

Açık olalım; bu soruların hiçbiri basit değil, hiçbirine aceleci cevaplar veremeyiz. Bana en adil çözüm gibi gelen düzenleme idealinin gerçekleşmesi, belli ki, bir ön koşula bağlıdır: demokrasilerin, tekniğin dünyasında artık cisimleşen o hiçbir fren ya da sınır tanımayan güç istenci tarafından tamamen geride bırakılmaması ve hâlâ büyük oranda gizli ve yeraltında olan bu sonsuz hızlı ve güçlü hareketin bilincine varmaları.

Temelde Hegel'in felsefeye biçtiği ilk görevi, yani adil eyleme hazırlanmak ve onu gerçekleştirmek üzere "olanı anlamayı", gerçeğin mümkün mertebe doğru bir imgesini çizmeyi, "zamanını düşüncede" kavramayı hedef alan bu küçük kitabın projesi de işte bu bağlamda temelleniyor.

Kitabın gerekçelendirilmiş planı

İşte bu bakış açısı çerçevesinde sizlere aşağıdaki kitap bölümlerini sunuyorum:

İlk bölümde, transhümanizmin "ideal tip"i diye adlandırabileceğimiz bir portre ortaya koymaya çalışıyorum; yani, daha basit konuşmak gerekirse, transhümanist projenin temel ortak özelliklerini tespit etmeye çalışıyorum; böyle bir girişimin nihayetinde nispeten çoğulcu olan bu harekette görülen ayrımları, hatta onu kat eden derin tartışmaları da büyük ölçüde hesaba katması gerekiyor. Böylece konuyla ilgili açık bir fikre sahip olacak ve klasik hümanizm, transhümanizm ve posthümanizm arasındaki ilişkilere vâkıf olacağız.

İkinci bölüm, transhümanizm karşısında öne sürülen lehte ve aleyhte temel savların mümkün olduğunca tam bir listesini çıkarmaya çalışacak.

Yani, bugün "biyoilericiler" ile "biyomuhafazakârlar"ı karşı karşıya getiren uzlaşmazlıkları çalışmamızın konusu yapacağız; özellikle Fukuyama, Sandel ve Habermas'ın etik ve genel olarak felsefi analizlerine yer vereceğiz.

Üçüncü bölümde, doğru veya yanlış "paylaşım ekonomisi" adı verilen bu ekonominin ardında az çok gizli kalan siyaset felsefesini analiz etmeyi öneriyorum sizlere. Burada bu sistemin sadece nasıl işlediğini değil aynı zamanda hangi yollarla ciddi kâr elde ettiğini; hatta kullanıcılara güya bedava sunulan hizmetler aracılığıyla dahi bunu nasıl yapabildiğini, ayrıca kapitalizmin sonunun habercisi olmak bir yana, bizleri dünyada artan bir denetimsizliğe ve ticarileşmeye nasıl sürükleyebileceğini inceleyeceğiz.

"Sonuçlar" başlığını taşıyan bölümde, güncel entelektüel ve politik manzaraya büyük, epey büyük ölçüde hâkim olan iyimserlik ve kötümserlik antinomisi ele alınacak. Her şeye izin verme veya her şeyi yasaklama isteği gibi iki ucu yansıtan bu antinomi, gerçek bir düzenlemenin ortaya çıkmasına engel oluyor. Çağdaş düşüncenin bu iki can sıkıcı engelinden uzakta, bugün dünyayı kana bulayan çatışmaların birçoğunu daha isabetli ve derin bir şekilde düşünmek için Antik Yunan'a ait trajik kategorisinin tekrar ıslah edilmesi ve düşüncelerimize yön vermek üzere kullanıma sokulması gerekiyor. Tam olarak bu bakış açısından, düzenleme fikri üzerine düşünmeyi önereceğim. Son olarak "ekler" bölümünde, hem transhümanist projenin teknobilimsel temellerini hem de paylaşım ekonomisinin katlanan gelişimini anlamak için, birbirine yakınsayan bu yeni teknolojiler ve özellikle ünlü NBEB hakkında mümkün olduğunca açık ve kısa bilgiler vereceğim.

Bölüm 1

Transhümanizm Nedir?
İdeal tip denemesi

O halde transhümanizm nedir?

İlk olarak, girişte de söylediğimiz gibi, başta biyoteknolojiler olmak üzere bilimlerdeki ilerlemeler sayesinde mevcut insanlığın her düzeyde; fiziksel, zihinsel, duygusal ve ahlaki olarak yükseltilmesi gibi engin bir proje[1] söz konusu. O halde daha önce gördüğümüz üzere transhümanist hareketin en temel özelliklerinden biri; temel amacı "onarmak", hastalıkları ve patolojileri sağaltmak olan geleneksel tedavi edici tıp paradigmasından insanı yükseltmeyi, "artırmayı" amaçlayan "daha üst" bir modele geçme girişimi olmasıdır. Oxford'da eğitim veren ve bu akımın önde gelen temsilcilerinden İsveçli bilim insanı ve felsefeci Nick Bostrom'un yazdığı gibi:

> Gün gelecek; zihinsel, fiziksel, duygusal ve manevi kabiliyetlerimizi şimdi mümkün görünenin çok ötesinde artırma imkânına sahip olacağız. İşte o zaman insanlığın çocukluk döneminden çıkıp insan-sonrası (*posthumaine*) çağa gireceğiz.[2]

Doğruya doğru, konu üzerine düşünmüş olun veya olmayın, ister uzun Yahudi-Hristiyan geleneğinden ister geleneksel hümanizmden kaynaklanıyor olsun; neredeyse hepimizin, doğanın her ne ise o olduğu, ebedî ve dokunulamaz olduğu konusunda kendiliğinden gelen bir düşüncesi vardır. Öyle ki tıbbın işinin sadece tedavi etmek olduğu, hiçbir biçimde insanı yükseltmek gibi bir sorumluluğunun olmadığı kanaatine sahibizdir. Fransız kanunlarında tam da bu ilke uyarınca, sadece kısır çiftlere tıbbi üreme desteği sağlanır, eşcinsel veya menopoza girmiş kadınlar bu hizmetin dışında bırakılır. Yine aynı sebeplerle yaşlanma ve ölümün hiç de öyle patolojik bir durum olmadığı verili kabul edilir, bu yüzden tıbbi bir yaklaşıma konu olmazlar.

Transhümanizm ise tam tersini düşünür.

Ancak büyük ölçüde belli bir hümanist gelenek namına, irrasyonel ön yargılar olarak gördüğü bu görüşlerin dayandığı teolojik ve natüralist tutumları ters yüz etmek ister. Örnek kabilinden, hareketin önde gelen temsilcilerinden Max More'un Mart 2003'te "Ekstropi İlkeleri 3.0" adlı bildirisinde verdiği tanım şöyle: (Bu manifestonun hem İngilizcesi hem de Fransızcası internette kolayca bulunabilir. Okumadan önce bilmeyene tuhaf gelebilecek "ekstropi" kelimesini açıklayalım: Aslında basitçe entropi kavramının, yani geniş anlamda düzenin bozulması ve çöküş fikirlerinin karşıtıdır. Transhümanist projenin bundan anladığı, sonu gelmeyen bir ilerlemenin, insan türünün sınırsız mükemmelleşmesinin hem mümkün hem de arzu edilir olduğu inancıdır):

> Transhümanistler; hümanistler gibi, dışsal bir dinî otoriteyi değil kendi esenliğimizi merkeze alan değerleri, aklı ve ilerlemeyi ön plana çıkarırlar. Transhümanistler, bilimin ve teknolojinin araçlarını eleştirel ve yaratıcı düşünce ile birleştirerek insanın sınırlarını sorgularlar ve bu şekilde hümanizmi genişletirler. Bizler, yaşlanmanın ve ölümün kaçınılmazlığını sorguluyoruz; entelektüel ve fiziksel kabiliyetlerimizi giderek yükseltmek ve duygusal olarak da kendimizi geliştirmek istiyoruz. Zekânın evrimsel gelişiminde insanlığı bir geçiş aşaması olarak görüyoruz. Bilimin, insanlık durumundan transhümanist veya posthümanist bir duruma geçişi hızlandırmak için kullanılmasını savunuyoruz. Fizikçi Freeman Dyson'ın dediği gibi: "İnsanlık bence muhteşem bir başlangıç ama son söz değil"... İnsanlık durumumuzun arzu edilmez yönlerine rıza göstermiyoruz. İmkânlarımızın doğal ve geleneksel sınırlarını sorguluyoruz. [...] Zamanın içinde yaşamlarımızın "doğal"

denilen sınırlarına tevazu ile razı gelmeyi saçma buluyoruz. Yaşamın; insanın ve insan-ötesinin, zekânın beşiği olan Yeryüzünün kısıtlamalarının çok ötesine uzayacağını, kozmosa yerleşeceğini öngörüyoruz.

"Biyomuhafazakârlar" ve "biyoilericiler" arasındaki antinomiye ayırdığımız bölümde daha ayrıntılı olarak göreceğimiz üzere Michael Sandel ve Francis Fukuyama gibi yazarların, tekno-bilimsel bir hezeyan olarak gördükleri transhümanizme radikal eleştirilerinin temelinde, ister dinî olsun ister laik tam da bu doğal ve geleneksel sınırlandırmalara saygı yer alacaktır. Aynı bölümde, yine transhümanizme hasmane yaklaşan Jürgen Habermas'ın savlarının bu iki Amerikalı meslektaşından biraz daha farklı bir yol benimsediğini göreceğiz.

Ama şimdilik, Max More ve arkadaşlarının projesini daha derinlemesine anlamakla yetinelim. Okuyucunun kendisine ait bir fikir geliştirmesi için hareketin önde gelen iki kurucu babası Max More ve Nick Bostrom imzasını taşıyan 2012 tarihli "Transhümanist Manifesto"yu (4 Mart 2002'de Dünya Transhümanist Birliği'nin genel kurulunda benimsenen ilk metnin düzeltilmiş hali) birlikte okuyalım. Bu metnin tamamı yine internet üzerinden kolaylıkla bulunabilir. Biz burada hem insan türünün dönüştürülmesi idealine hem de bu konuda alınması gereken önlemlere yapılan vurguları ön plana çıkarmaya çalıştık:

1) Gelecekte insanlık, bilim ve teknolojiden derinlemesine etkilenecek. Bizler yaşlanmanın, bilişsel boşlukların, istem dışı ıstırabın ve Dünya gezegeni üzerindeki yalıtılmışlığımızın üstesinden gelerek insanın potansiyelini genişletme (*broadening*) imkânı üzerine düşünüyoruz.

2) İnsanlığın potansiyelinin esasen gerçekleştirilmediğini düşünüyoruz. İnsanlık durumunu, muhteşem ve son derece ilginç bir şekilde yükseltmeyi vadeden inandırıcı senaryolar mevcut.

3) İnsanlığın, özellikle yeni teknolojilerin kötüye kullanılması halinde, ağır risklerle karşı karşıya olduğunun bilincindeyiz. Kıymet verdiğimiz şeylerin birçoğunun, hatta tamamının kaybına götürecek senaryolar da ihtimal dâhilinde. Bu senaryolardan bazıları radikal diğerleri ise daha incelikli. Her ilerleme değişimdir fakat her değişim ilerleme değildir.

4) Araştırma gayretimiz bu perspektiflerin anlaşılmasına odaklanmalı. Faydalı uygulamaları desteklerken risklerin nasıl asgari düzeye indirileceğini özenle tartışmalıyız. İnsanların ne yapılabileceğiyle

ilgili yapıcı bir şekilde tartışabilecekleri forumlara ve sorumluluk üstlenen kararların hayata geçirilebileceği bir toplumsal organizasyona ihtiyacımız var.

5) İnsan neslinin tükenme risklerinin azaltılmasının, yaşamın ve sağlığın korunmasını hedefleyen imkânların geliştirilmesinin, ağır acıların yatıştırılmasının, insanın basiret ve bilgeliğinin ilerletilmesinin acil öncelikler olarak değerlendirilmesi ve bunların cömertçe finanse edilmesi gerekmektedir.

6) Politik kararların, avantajları da riskleri de ciddiye alan, bireysel haklara ve özerkliğe saygılı, dayanışmacı, dünya üzerindeki tüm insanların haysiyetini ve çıkarlarını gözeten, sorumluluk sahibi ve federal bir ahlaki vizyon uyarınca alınması gerekir. Ayrıca gelecek kuşaklara karşı sorumluluklarımız konusunda dikkatli olmalıyız.

7) İnsanlar, insan olmayanlar, hayvanlar, gelecek yapay zekâlar, modifiye edilmiş yaşam formları veya teknolojik ve bilimsel ilerlemelerin doğurabileceği diğer tüm zekâlar dâhil olmak üzere herkesin esenliğini savunuyoruz.

8) Morfolojik özgürlüğü; bedenimizi, bilişsel yeteneklerimizi, duygularımızı modifiye etme ve yükseltme hakkını savunuyoruz. Bu özgürlük, ömrü uzatan teknolojileri kullanma ve kullanmama hakkını; bedeni dondurarak saklama, zihni başka ortamlara yükleme veya başka araçlarla kendini muhafaza etmeyi ve gelecekte başka modifikasyonları ve yükseltmeleri seçebilmeyi içerir.

Tipik transhümanist ideolojiyi yansıtan bu "kanonik" metni okuyunca alaycı bir şekilde gülenler olacaktır; kimileri ise, sadece bireysel değil bir bakıma ister istemez kolektif de olan bu seçimlere yol göstermek üzere öne sürülen bir iki önlemle veya demokratik tartışma davetiyle tatmin olmayıp korkuya kapılacaktır: Kısmi bile olsa insanlığı modifiye etmenin insan türünün toplamı üzerinde herhangi bir etkisinin olmayabileceğini düşünmek zordur (göreceğimiz gibi, "biyomuhafazakârların" önde gelen savlarından biri budur zaten). Bazen geleneksel bilimkurgu romanlarının en fantastik temaları ile ciddi savları yan yana getiren bu hareketi gülünç duruma düşürmek için sayısız girişimde bulunuldu. İşin aslı, bu düşünce akımının en sadık taraftarlarını bile afallatacak alıntılardan ve beyanlardan bir derleme yapmak gerçekten de kolay olurdu. Belki bu proje karşısında heyecana kapılanlar da olacaktır. Fakat büyük çoğunluk ihtiyatı elden bırakmayacak ve bizim yaşlı demokrasilerimiz henüz farkına varmasa da bu

projenin ABD'deki veya Çin'deki laboratuvarlarda, üniversitelerde, araştırma merkezlerinde ve büyük şirketlerde çoktan geliştirilmekte olduğu fikri karşısında şaşkınlığa gark olacaktır.

İşte bundan ötürü derhal aklımıza şu soru gelir ve bütün diğer sorular arasından bir anda öne çıkar: Aydınlanma'nın, insan haklarının ve demokrasinin klasik hümanizmi ile mevcut insanlıktan tamamen farklı yeni bir türün yaratılmasını savunan "posthümanizm" arasında bir yerde duran transhümanizmi tam olarak nasıl konumlandırmak gerek? Bir süreklilik mi söz konusudur yoksa bir kopuş mu? Gilbert Hottois, biraz önce alıntıladığımız kısa kitabında bu konuya başarıyla eğilir. Bu son derece yoğun kitap, transhümanizmin dayandırılabileceği soy ağacını özenle tespit etmeye çalışır. Buna göre, transhümanizm, bazen paradoksal görünse bile pek çok bakımdan makul olan şu düşünce geleneklerini miras alır:

1) Sadece türüne mahsus doğal içgüdü kılavuzluğunda hareket eden hayvan gibi dokunulmaz ve belirleyici bir doğaya hapsolmayan insanın sonsuzca mükemmelleştirilebilme kapasitesini ısrarla savunan Pico della Mirandola'dan, Condorcet'ye ve Kant'a kadar uzanan, Rousseau'yu, Francis Bacon'ı, Ferguson'u, La Mettrie'yi kapsayan bir tür klasik hümanizmden beslenir.

2) Transhümanizm, modern zamanlarda Aydınlanma ve bilimsel devrimlerle birlikte filizlenmeye başlayan ve bugün NBEB'nin, robotiğin ve yapay zekânın doğuşuna kadar varlığını sürdüren bilimci iyimserlik ve teknoloji severliğin de mirasçısı sayılabilir.

3) Bilimkurgudan gelen bir mirası da şüphesiz benimser fakat onu kurgusal olmaktan çıkararak sadece bilimsel kılmak isteyen bir projeye bağlıdır.

4) Son olarak, Amerikan "politik doğruculuğu"nun felsefi referanslarından Jacques Derrida'nın çokça andığı o meşhur "fallus-logos-beyaz merkezci" geleneğe karşı yapısökümcü, feminist, ekolojist, eşitlikçi ve özgürlükçü olan 1960'lı yılların karşı-kültürünün de mirasçısıdır.

Hümanizm mi, posthümanizm mi, yoksa antihümanizm mi?

Tutkulu oldukları kadar sürükleyici de olduklarını birazdan göreceğimiz tartışmaların muhtevasına derinlemesine girmeden önce bazı şeyleri açıklığa kavuşturmak için transhümanizmin iki biçimini birbirinden ayıralım.

İlki "biyolojik" bir transhümanizmdir. Biyolojik transhümanizm, biraz önce bahsettiğimiz hümanist geleneği kolayca benimser. Condorcet'nin *Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain* (1795) [İnsan zihninin ilerleyişinin tarihsel bir tablosu için taslak] adlı eserinin bazı pasajları, bu geleneği oldukça iyi temsil eder. İnsan varlığının potansiyel olarak sonsuzca "mükemmelleştirilebilirliği" fikrini benimsemesiyle Rousseaucu geleneği büyük oranda sürdüren bu Aydınlanma hümanizmi, yaygın görüşün aksine, sadece politik ve toplumsal dönüşümlerle yetinmez; ayrıca insan doğasının da dâhil olduğu bütün doğa düzeninde bir ilerleme hayal eder. Örneğin, Condorcet'nin ünlü denemesinde bu konu hakkında ne dediğine bakalım:

> İnsan türünün geleceğiyle ilgili umutlarımız şu üç meseleye indirgenebilir: Uluslar arasındaki mevcut eşitsizliğin yok edilmesi; aynı halk içinde eşitliğin ilerlemesi; son olarak, hakiki insani mükemmelleşme.

Bu sonuncu noktayla ilgili Condorcet, ileride transhümanizmin de sahipleneceği şu soruyu sormaktan hiç çekinmez:

> İnsan türü kendini nasıl iyileştirmelidir? Bilimlerde ve sanatlarda görülen yeni keşiflerle ve bunun zorunlu sonucu olan şahsi refah ve müşterek zenginlikle mi? Davranış ilkelerinin ve pratik ahlakın ilerlemesiyle mi? Veya belki yine bunun doğal sonucu olabilecek entelektüel, ahlaki ve fiziksel yeteneklerin gerçek anlamda mükemmelleştirilmesiyle veya bu yetilerin yeğinliği artıran ve kullanımına yön veren araçların yahut bizzat doğanın organizasyonunun mükemmelleştirilmesiyle mi? Bu üç soruya cevap verirken geçmiş deneyimlere, bilimin ve medeniyetin şimdiye kadar gerçekleştirdiği ilerlemelere, insan zihninin ilerleyişi ve yeteneklerinin gelişimine bakarsak umut edebileceklerimize doğanın hiçbir sınır koymadığına inanmak için güçlü nedenler bulabiliriz.[3]

Daha açık olunamazdı. Condorcet, bilimlerin kendi dönemindeki zayıf gelişimine rağmen, insan varlığının sadece toplumsal ve politik değil doğal potansiyelinin de "artırılmasını" düşlüyordu. Öyleyse transhümanizmin, bir tür klasik hümanizm geleneğinin devamı olduğunu, esasen sadece bu geleneğin daha fazla serpilmesini ve gürbüzleşmesini arzu ettiğini ileri sürmenin hiç de zorlama olmadığını görüyoruz.

Transhümanizmin bu ilk resminde, biyolojiden çok robotiği ve yapay zekâyı seferber eden sistemli bir insan/makine melezlemesini amaçlayan, endişe verici bir "sibernetik" proje ayırt edilir. Google'ın finanse ettiği Singularity [Tekillik] Üniversitesi'nin yöneticisi Ray Kurzweil'ın önerdiği de budur. Bana kalırsa, "posthümanizm" terimini bu akım için kullanmak gerekir. Zira burada mevzubahis olan bizimkinden tamamen farklı, binlerce kat daha zeki ve kuvvetli bir tür ve yeni bir insanlık yaratmak; öyle ki bu yeni türün hafızasını, duygularını, zekâsını, kısacası ruhsal yaşam deyince akla gelen her şeyini, USB'den dosya indirir gibi yeni tip bir malzemeye depolamak mümkün. İşte Kurzweil'in hayalinde, beynine takılan donanımlar sayesinde bir bilgisayarla ve tüm Net ağlarıyla "arayüze" kavuşacak olan "insan-sonrası" bir insan vardır.

İlk transhümanizmde, insanı ilkesel olarak "sadece" daha insan kılmak söz konusu iken ikinci trans/posthümanizm, "genel" diye adlandırılan bir yapay zekâ ile (bu zor kavram için kitabın ek bölümüne bakabilirsiniz) donatılmış makinelerin yakında biyolojik varlıklara üstün geleceği fikrine (çılgınca bir fikir mi değil mi, tüm mesele de burada zaten) dayanır. Bu fikre göre makineler, insan zekâsını taklit etmekle yetinmeyecek, kendilik bilincine ve duygulara sahip olacak ve bu şekilde tamamen özerk ve neredeyse ölümsüz hale geleceklerdir. Yani diyorlar ki 1) zekâ ve duygular biyolojik bedenden (yazılım ve donanımın birbirinden ayrılması gibi) ayrılabilir ve 2) hafıza ve bilinç makinelere depolanabilir – bu maddeci hipotez bana saçma bir şekilde indirgemeci gelse de yapay zekâ uzmanlarının dünyasında epey ciddiye alınıyor. Transhümanizmin bu ikinci biçiminin gerçek manada bir posthümanizm olduğunu görebiliriz artık, çünkü savundukları şey mevcut insanlıkta basit bir iyileştirmeden çok en uç haliyle artık bizimkine pek benzemeyecek tamamen başka bir tür yaratmak.

Bu ikinci tip transhümanizm, Aydınlanma'nın bir mirasçısı olmaktan çok klasik hümanizm ile bağlarını tamamen koparmış bir maddeciliğin avatarı olarak görür kendini. Bu maddeciliğe göre beyin, nispeten daha karmaşık bir makinedir sadece ve bilinç de onun yüzeydeki ürünü, onu üreten alttaki makine aygıtı (sinirsel altyapı) karşısında özerk olduğu hayaline kapılan incecik bir düşünce zarıdır. Bu ideolojiyi ayakta tutan düşünce şudur: Bilgisayarlar tamamen özerk, yani kendilerini tamir edebilen, kendilerini üretebilen, hatalarını düzeltebilen ve kendi kendi-

lerine öğrenebilen bir hal aldıklarından beri ("genel"[4] diye anılan yapay zekâ henüz ortaya çıkmamış olsa da bunlar şimdiden geniş ölçüde vuku buluyor), dünyanın en iyi satranç oyuncusunu hiçbir zorluk çekmeden mağlup etmekle kalmayıp Amerika'nın doğal dilde sunulan ünlü "Jeopardy"si gibi televizyon yarışmalarını kazanmaya başladıklarından beri (IBM bilgisayarı Watson bunu başardı), zavallı beyinlerimizden esasen farklı kalacaklarına dair tek bir ispat sunulamaz (kaldı ki birçok alanda makineler çoktan insan beyninin yerini almış durumda).

Transhümanizmin bu ikinci biçiminin tutuştuğu bahis en azından bu yönde. Bilgisayarların, şimdiden insanlara birçok alanda üstün gelmesi bir yana "genel" yapay zekâ aşamasına geçildiğinde hızla özerkleşeceğine tamamen ikna olmuş olan bu akımın birkaç temsilcisiyle –genellikle yetenekli matematikçiler/bilgisayarcılardı– çeşitli vesilelerle bizzat sıkı tartışmalara girdiğim için sizi temin edebilirim ki öne sürdükleri savları *a priori* olarak çürütmek, hadi imkânsız demeyelim, son derece zor. Bir sonraki bölümde ve kitabın ekler bölümünde bu konuya tekrar döneceğiz.

Bu akımlar arasında başlangıçta net gibi duran ayrım bulanıklaşabiliyor, birinci transhümanizmin aynı yazarda bile hissettirmeden ikincisine dönüştüğüne şahit olunabiliyor. Bunun sebebini anlamak için mesele yeniden şöyle formüle edilebilir: Transhümanizm güzergâhtır, posthümanizm ise hedef; biri yol veyahut süreçtir, diğeri ise sonuç ya da varış noktası. Bu tanımı kabul edecek olursak, başlangıçta elbette farklı olan ama bu "trans-" ve "post-"un varış noktasında birbirine muhtemelen tekrar bağlanan iki kavrayışın söz konusu olduğunu söyleyebiliriz.[5] Yazarların büyük çoğunluğu (örneğin Fransa'da Laurent Alexandre veya Guy Vallancien[6] ya da ABD'de Max More) mevcut ve gelecek teknolojik devrimlerin gidişatına baktıklarında, insanlığı müthiş bir iyileşmenin/artmanın beklediğini öngörüyorlar, öyle ki belli bir noktadan sonra "artırılmış insan"ın elbette güncel insandan farklı olacağını fakat bunun daha az insan olmayacağını, hatta hiç olmadığı kadar insan olacağını düşünüyorlar. Kuşkusuz hangi andan itibaren insan-sonrası (posthumain) alana girildiği yine de sorulacaktır. İlk türden transhümanistlerin, "ihtiyatlı" bir biyoetik düşünceye, aşılmaması gereken ahlaki ve politik sınırlara, teknoloji kullanımında belli önlemlerin alınması gerektiği fikrine düşmanca yaklaşmadığı, hatta tam tersi bir yolu gözettiği ölçüde aslında Pico della Mirandola veya Condorcet gibi yazarların başlattığı klasik

hümanizmin çizgisinde oldukları söylenebilir. Öyleyse antihümanizmden ziyade "hiperhümanizm[7]" diyebileceğimiz bir durum söz konusudur, bunun klasik Darwinizm'den temel farkı, doğal evrime tabi olunmaması, aksine ona hükmedilmesi ve onun insan eliyle yönlendirilmesidir. Condorcetci bir klasik hümanizm, bu birinci tür transhümanizmi pekâlâ kabul edebilirdi; yeter ki etik sorular ve ihtiyatlılık gerçekten ciddiye alınsın ve teknolojik devrimlerin hızı ve kapsamı bu konularda alınacak demokratik kararların önüne geçmesin.

Daha da netleştirelim. Bu perspektife göre posthümanizm "düzenleyici bir ideal"dir ve kuşkusuz hep böyle kalacaktır çünkü biyoloji biliminin anahtarlarını durmadan keşfettiği "insanlığın doğal temelleri" potansiyel olarak sonsuz bir şantiyedir. Öyleyse ilk transhümanizmde ne canlılığın, yani biyolojik olanın ne de insanlığın alanı terk edilir. İnsanlığın artırılması onun yok olması anlamına gelmez, insan varlığını niteliksel olarak aşmak amaçlanmaz, daha ziyade onu zenginleştirmek, yükseltmek, yani temelde onu daha insan kılmak hedeflenir. Transhümanizmin bu türü, ideal olarak, daha akli, daha kardeşçe, daha dayanışmacı ve basitçe daha çok sevdiği için daha çok sevilen bir insanlığa ulaşmanın hayalini kurar. Sonuç olarak, dünyamızı şimdiye kadar bitmek bilmeyen savaşlarla kana bulayan insanlık idealiyle hem aynı hem de farklıdır.

Biyolojik transhümanizmden sibernetik posthümanizme: İnsanlığın sonuna mı varıyoruz?

Transhümanizmin matematikçi ve bilimkurgu yazarı Vernor Vinge ve bugün hatta daha da fazla Hans Moravec (*Robot, Mere Machine to Transcend Mind*, Oxford University Press, 1999) ve elbette Ray Kurzweil (*The Singularity is Near. When Humans Transcend Biology*, Penguin Books, 2005) gibi isimler tarafından temsil edilen diğer yamacındaysa hem biyolojik olandan hem de insani olandan tamamen çıkmak söz konusudur. "Tekillik" (singularity) kavramının açıkça belirtmek istediği de budur. Matematiksel fizikten ödünç alınan bu kavram, robotiğin ve yapay zekânın evriminin belli bir anından sonra insanların tamamen aşılacağı ve yerlerine otonom/özerk makinelerin ya da daha uygun bir deyişle, mevcut insandan binlerce kat daha üstün global bir zekânın ve bilincin geleceği fikrine gönderme yapar. Google tarafından yaratılan ağlar söz konusu zekânın ilk örneği gibi görülebilir.

Bu "tekillik" transhümanizmi; çağdaş derin ekoloji akımlarına, özellikle de James Lovelock'un, ünlü kitabı *Yeryüzü canlı bir varlıktır. Gaia Hipotezi*'nde[8] (La terre est un être vivant. L'hypothèse Gaïa (1979)) geliştirdiği fikirlere birçok bakımdan yakındır. Kitabın adından da anlaşıldığı üzere, bu fikre göre gezegenimiz, sadece biyolojik organizmalara yaşam alanı sunmakla kalmaz kendisi de tam manasıyla canlı bir varlıktır; hatta bizler, yani kafası veya düşünen beyni işlevi gören insanlık vasıtasıyla kendi üzerine düşünen ve kendinin bilincine varan bir şahsiyettir:

> Doğa Ana ya da Yunanların söylediği haliyle Gaia fikri, tarih boyunca hayli destek görmüştür ve büyük dinlerle bir arada var olan bir inancın temelidir. Doğal çevre hakkındaki deliller birikiyor, çevrebilim büyüyor. Bu da biyosferin tüm canlıların yaşadığı alandan daha fazlası olabileceği düşüncesine yol açıyor. (...) Eğer Gaia'nın bir parçasıysak şunu sormak ilginç olacaktır: 'Peki kolektif bilincimizin ne kadarı aynı zamanda Gaia'nın bir parçası? Bir tür olarak Gaia'nın çevresel değişimleri bilinçli bir şekilde öngörebilen sinir sistemini ve beynini mi oluşturuyoruz?' Hoşumuza gitsin ya da gitmesin bu görevi görmeye halihazırda başladık bile.

Burada yeryüzü gezegeni Hesiodos'un *Theogonia*'sındaki gibi kişileştirilir; zekâ ve kendine özgü bir isim sahibi kutsal bir ilah statüsüne yerleştirilir. Biz insanlar doğanın parçası olduğumuz ölçüde, onun sağa sola dağılmış ama yine de (özellikle sosyal ağlar ve Web üzerinden) birbirine giderek daha fazla bağlı fragmanları olduğumuz ölçüde; geliştirdiğimiz bilimler ve teknikler artık sırf doğaya karşı insan yapımı mamuller değil aksine doğanın bilincinin en yüksek seviyesi, onun kendi kendini donattığı global bir zekânın tezahürü olarak görülmelidir. Bu durumda Gaia, bileşenlerinden biri olan insanlık aracılığıyla, kendisini korumasını, uyum sağlamasını ve hayatta kalmasını sağlayacak bilgileri geliştiren bir varlık gibi görülebilir:

> Teknolojik yaratıcılığı ve gittikçe daha da incelikli hale gelen iletişim ağıyla *Homo sapiens*'in evrimi, Gaia'nın algı yelpazesini muazzam oranda genişletmiştir. Astronotların gözlerinden ve yörüngedeki uzay aracının televizyon kameralarından kendi güzel yüzünün yansımasını görmüştür. Hayranlık ve memnuniyet duygularımızı, bilinçli düşünce ve fikir yürütme yeteneğimizi, dinmek

bilmez merak ve dürtülerimizi onunla paylaşmaktayız. Gaia'yla insan arasındaki bu yeni etkileşimin tam anlamıyla kurulmuş olduğu söylenemez; bireysel canlılar olduğumuz kadar biyosferin dahili bir parçası olarak evcilleştirilmiş ve ehlileştirilmiş, gerçekten kolektif bir tür değiliz henüz. İnsanların kaderi evcilleşmek olabilir, böylece kabileciliğin ve milliyetçiliğin şiddetli, yıkıcı ve açgözlü kuvvetleri eritilerek, Gaia'yı oluşturan tüm canlıların refahına yönelik zorlayıcı bir dürtüye dönüştürülebilir.

Google'ın çoktandır gerçekleştirmekte olduğu zeki ağlar sayesinde çokluğun kolektif zihni, merkezî hale gelmekle kalmaz[9] Isaac Asimov'un uzun zamandır dile getirdiği bilimkurgu senaryoları da makul hale gelir, çünkü zeki makineler bugünkü insanlıktan nöbeti bir gün elbette devralacaklardır. Öyleyse, posthümanizm sadece insanlığın yükseltilmesine değil aynı zamanda hem zihinsel hem biyolojik düzlemde aşılmasına atıfta bulunur. İnsan-sonrası (*posthumain*) ile insan arasında neredeyse hiçbir benzerlik olmayacak çünkü yeni teknolojilerin mantığı *maddesizleşme* üzerine kurulu olduğundan artık canlı bir bedene dayanmayacak. Kurzweil ve takipçileri bilinci her türlü biyolojik bedensel dayanağın dışında konumlandırabileceklerini; zihni, hafızayı, duyguları (ne tip olacağı hâlâ düşünülen) enformatik donanımlara depolayabileceklerini varsayıyorlar.

Ne kadar karmaşık olurlarsa olsunlar Kurzweil'in teorileri, o kadar çok sayıda bilim insanının eleştirilerine maruz kaldı ki kurgusal olanla hiçbir işi olmasın isteyen ilk transhümanizmin aksine "tekillik" trans/posthümanizmi, bilimsel bir akılcılıktan ziyade hadi çılgın bir fantezi demeyelim ama fantastik bir ütopyaya benziyor. Üstelik tekillik ideolojisi büyük oranda felsefi bir maddeciliğe dayanır ve tüm maddecilikler gibi, sanki insan özgürlüğü denen gizem bir makinenin ünlü Turing testini (kabaca bilgisayarla konuşan bir insanın karşısındakinin münasip, yaratıcı, zeki ve elbette mantıklı yanıtları nedeniyle makine mi insan mı olduğunu bilemediği bir testtir) geçip geçmemesine indirgenebilirmiş gibi, insan bilincini naif bir şekilde beyin mekanizmalarının basit mekanik yansımasına indirger. Bir sonraki bölümde ve kitabın ekler bölümünde bu konuyu daha ayrıntılı bir biçimde tartışacağım ama kişisel olarak, projenin felsefi açıdan saçma olduğunu düşünüyorum fakat André Compte-Sponville ile birlikte yazdığım *La Sagesse des Modernes* kitabımda açıkça görüldüğü üzere en başından itibaren maddecilik konusunda çok

eleştirel olduğum da bir gerçek. Bununla birlikte, dürüst olmak adına, tüm felsefi maddecilik geleneğinin, ikinci tipteki transhümanizmin sırtını dayadığı felsefi hipotezler yönünde ilerlemiş olduğunu da teslim etmem gerekir. Maddecilik geleneği makine ve beyin, madde ve zihin arasında doğa bakımından değil derece bakımından bir farklılık görmüştür. Bu, elbette spiritüalist hümanizm geleneğinin, özellikle de dinî geleneklerde cisimleşen biçimlerinin hiç hoşuna gitmez.

Hristiyan bir düşünürü örnek verelim. Jean Staune, *Les Clés du futur* [Geleceğin anahtarları] adlı kitabında Kurzweil ve arkadaşlarının savunduğu tezleri bana göre çok yerinde bir şekilde özetler. Staune, büyük bir entelektüel dürüstlükle, insan zihninin kusursuz bir taklidinin makinelerle yapılabileceği hipotezinin, bilişsel bilim araştırmacıları ve yapay zekâ konusundaki diğer uzmanlar arasında ezici bir biçimde kabul gördüğünü benim gibi ifade ederek söze başlar ve spiritüalist hümanizmin pek az kişi tarafından savunulan ruh-madde ikiliğine dayandığını teslim eder:

> Akıl yürütmeleri şu şekildedir: Kuşkusuz, insan beynini, özellikle onun bilincin doğuşuna nasıl neden olabileceğini, yani hepimizin sahip olduğu ve sürdürmek istediği varoluş hissine nasıl yol açabildiğini anlamaktan çok uzağız. Fakat, bilinç adını verdiğimiz bu varoluş hissinde teorik olarak gizemli veya büyülü hiçbir şey olmamalıdır. Milyonlarca yıllık evrim sürecinde yavaş yavaş şekillenmiştir; büyük bir maymunun buz üzerinde siluetini gördüğünde kendini tanıması fakat köpeğin bunu yapamaması buna bir kanıttır. Bir gün, beyin çalışmaları yeterince ilerlediğinde, bilincin nasıl işlediğini anlamayı başaracağız. Böylece bizimle aynı bilinç seviyesine, dolayısıyla insan türüyle aynı evrimsel kabiliyete sahip bir makine üretebileceğiz. Sözde insanın özel olduğu iddiasıyla bunun tersine inanmak, dinsel inançlardan ve 'ilerleme karşıtlığından' esinlenen gerici bir tutum olacaktır; bu konum, geçmiş yüzyıllar boyunca bilimsel ve toplumsal düzlemde her zaman yenilgiye uğramıştır [...] Her bakımdan insana denk bir makine meydana getirmek mümkün olursa, bunun sonuçları şaşırtıcı ve korkutucu olacaktır [...].[10]

Bu gerçekten de şaşırtıcı olacaktır çünkü bu makine hiç durmadan yirmi dört saat boyunca kendi kendine öğrenebilir; kendini çoğaltabilir ve başka makineler üretebilir, kendini sürekli mükemmelleştirebilir ve en önemlisi, tüm Darwinci varlıklar gibi ilk derdi, varoluşuna son verme ihti-

mali olan, fişini çekebilecek varlıkları, yani insanları yok etmek olacaktır. Bu hipotez; makinelerin, bir gün işlerine son vermek için kullanacağımız kitaplar da dâhil olmak üzere yeryüzündeki tüm kitapları ve tüm bilgileri okuyabileceği ihtimali düşünüldüğünde daha korkunç bir hal alır.

Şaka mı sanıyorsunuz?

Pekâlâ, bilgilenmek kolay (Google'a yazarak elbette!..). Eninde sonunda "genel" hale gelecek yapay zekânın (örneğin, bazı dronların çoktan yaptığı gibi kimin yok edilmesi, kimin yaşaması ya da ölmesi gerektiğine herhangi bir beşeri otoriteye başvurmadan karar verebilen o ünlü programlanmış "katil robotların") artan tehlikelerine karşı Temmuz 2015 tarihinde Bill Gates, Stephen Hawking ve Elon Musk'ın (şu işe bakın!) imzaladıkları, alanında uzman binlerce bilim insanının desteklediği dilekçeyi okuyun bakalım. Bu dilekçeyle ilgili en çarpıcı olansa imzacılarının bilime ve yeni teknolojilere hiç de öyle düşman kişiler değil bilakis azılı teknoseverler olmaları; içlerinden bazıları kendi faaliyetlerinin olası sonuçlarından korkuyorlar. Çok dikkat çekici bir yorumunda Bill Gates "yapay zekânın korku uyandırması değil; tersine, insanların ondan korkmuyor olması kan dondurucu!" diyor. Elon Musk, yapay zekânın "insanlık için şimdiye kadar icat edilmiş en büyük varoluşsal tehdit" olduğunu öne sürüyor. Sırf bu uyarılar bile, insanlığın robotik tarafından aşılma imkânıyla ilgili transhümanist düşünceleri, onları çürütmek için bile olsa ciddiye almayı sağlayabilmeli.

Son olarak, transhümanizmin bütün biçimlerinde, "ekstropi" bildirisinin 7. maddesinde de gördüğümüz gibi, ABD'ye "68 Düşüncesi" ile ihraç edilen "yapısökümcü" ideolojiye tamamen uygun hassasiyetler olan "postmetafizik", ekolojist, eşitlikçi, feminist, "türcülük karşıtı" (hayvan haklarından yana) bir bileşen vardır. Bu Fransız usulü antihümanizm, her türden klasik hümanizme karşı yönelttiği eleştirilerle, Amerikan üniversitelerinin politik doğruculuğunun entelektüel zeminini sağlamaktadır.

Transhümanizmin ideal tip taslağı

Şimdiye kadarki değerlendirmelerde görüldüğü üzere transhümanist hareket çeşitlilik barındırır. Bu nedenle, bu çeşitlilikteki mevcut farkları silmeden ortak özellikleri yakalayabilecek bir tür robot resim veya "bir

ideal tip" sunmak faydasız olmayacaktır. Biraz önce alıntıladığımız tanımlar/açıklamalar zaten transhümanizmin bazı temel ilkelerinden veya özelliklerinden kaynaklanmaktadır.

1 - Etik iddiaları olan ve "şanstan seçime" ("From chance to choice") geçmek isteyen yeni bir öjenizm

"Şanstan seçime": Ne kadar paradoksal görünse de transhümanizm açısından kurucu olan bu slogan, hareketi tam da etik sebeplerle yeni bir öjenizmi benimsemek durumunda bırakır. Buna yeni diyorum çünkü bu kelimeyi duyduğumuzda Pavlovcu bir refleksle aklımıza gelen Nazilere özgü totaliter, yok edici ve devletçi öjenizme her açıdan karşıdır. Transhümanist öjenizm dört temel farkla eski öjenizmden ayrılır:

1) Allen Buchanan'ın ünlü kitabı *From Chance to Choice*'un başlığında öne sürüldüğü üzere devletçi değildir, bireysel özgürlüklere dayanır. Başka bir deyişle, oldukça adaletsiz ve fazlasıyla rastlantısal doğal piyangodan, insan iradesinin özgür seçimine geçişi temsil eder. 2) Ayrımcı değildir; tersine, şartların eşitlenmesini hedefler çünkü kör ve duygusuz bir doğanın insanlara dayattığı adaletsizlikleri tamir etmeye çalışır. 3) Dolayısıyla demokratik bir bakış açısına sahiptir; ekonomik ve toplumsal eşitlik talebine genetik eşitliği de eklemek ister (Buchanan'ın kitabının alt başlığı bu yüzden "genetik ve adalet"tir). 4) Nazi öjenizminin tam tersidir çünkü zayıfları veya "çürük" olduğu düşünülenleri yok etmek bir yana tamir etmek, hatta doğanın hem pinti hem de eşitsiz dağıttığı insani nitelikleri artırmak ister.

Sonuç olarak, transhümanistlerin ezbere bildiği, dahası büyük oranda katıldığı geleneksel öjenizm eleştirileri büyük oranda suya düşer. Embriyon hücrelerinin genomuna müdahale etmek mümkün olduğunda, korkunç hastalıklar taşıyan patojen genlerin tamir edilmesine kim karşı çıkabilir? İnsan organizmasının yaşlanmaya karşı direncinin yükseltilmesine, algısal, zihinsel kapasitelerinin artırılmasına, hatta melezleme sayesinde yaşam oyununun her sahnesinde insan türünün üstün yeteneklerle donatılmasına kim karşı çıkar? Olur ya ebeveynler çocuklarını bilimin bu yararlarından ahlaki veya dinî sebeplerle men etmekte ayak diretirse, yarın öbür gün çocuklarının sitemine maruz kalma riskini göze almış olmazlar mı? "İnsancıl" bir transhümanizmi savunan Gilbert Hottois konu hakkında isabetle şunları yazar:

> Irkçı öjenizmin hiçbir bilimsel temeli yoktu; bütün insanların eşit olduğunu yadsıyordu; ebeveynlerin özerkliğini tanımıyordu: bir Devlet öjenizmiydi. Bugünse öjenizm meselesini, bireysel ve ailevi özgürlüğü, herkesin eşit haysiyete sahip olduğunu ve doğanın rastlantısal eşitsizliklerini düzeltmeye dönük o temel kaygıyı olumlayarak yeniden düşünmek gerekir. Aslında şimdiye kadar adaletin (yeniden) dağıtımı kendini, çeşitli eşitsizlikleri telafi ederek yeniden dengeleme gereksinimiyle sınırlamıştı. Bir tarafta (cinsiyet, etnisite, ırk, din temelli ayrıcalıklarla mücadele dâhil olmak üzere) "toplumsal piyango"dan kaynaklanan eşitsizlikler vardı; diğer taraftaysa müdahale edilemeyen (sağlık, yetenekler, vb.) "doğal piyango"dan kaynaklanan eşitsizlikler. Şimdiye kadar "dışsal" bir şekilde, parasal telafilerle, bedava bakımla, özel eğitimlerle vb. ilerlendi. Genetik biliminin, doğal eşitsizlikleri de, ister bunlara mâni olarak (negatif öjenizm) ister gen terapisi veya pozitif öjenizm uygulayarak, giderek daha fazla düzeltme imkânı taşıması oldukça muhtemeldir. Gelecekte, kaynakların salt toplumsal yeniden dağıtımından doğal kaynakların (yani genlerin) yeniden dağıtımına geçmek söz konusu olacaktır. Tüm bunlar elbette hâlâ oldukça spekülatif, fakat şu soru giderek daha fazla sorulacaktır: Doğal piyangodan kişilerin kısmetine düşenlere adalet ve eşitlik adına müdahale edebilir miyiz, etmeli miyiz?[11]

Transhümanizm bu soruya kuşkusuz evet cevabını verecektir. İşte bu yüzden öjenizmi etik adına bir kenara atmak şöyle dursun onu ahlaki bir ödev haline getirir; yeter ki devletçi değil eşitlikçi, "yükseltici" bir şekilde ele alınsın ve isteyenler bu uygulamalara özgürce karar versin.

Tüm bunlar elbette, Hottois'nın dediği gibi, "spekülatif" kalıyor. Ne var ki, genetik alanında ve yeni teknolojilerde görülen baş döndürücü olduğu kadar süratli ilerlemeler, ister transhümanizm yanlısı olsun ister onu hor görsün konuyla ilgilenen herkesin kabul ettiği üzere bizleri çok vakit kaybetmeden bu soruları değerlendirmeye çağırıyor. Basit olduklarını söylemiyorum, ne de bilimin sınırlarına dair sorgulamaları gayrimeşru buluyorum. Aslında tam tersine, tüm bu kitap boyunca, bu ilerlemelerin oldukça karmaşık olduğunu; sınırlandırılmaları ve kurala bağlanmaları meselesinin ise elzem olduğunu tekrar tekrar ileri sürüyorum. Fakat araştırmaların ilerlemesiyle birlikte öjenizm için böyle olanaklar açılınca, kimsenin bunları hayata geçirmek, potansiyel olanı gerçekleştirmek gayretine girmeyeceğini kim öne sürebilir? Her halükârda, ebeveynlerin büyük çoğunluğunun, sırf kendi çocukları diğerlerinden geri kalmasın diye çocuklarının yükseltilmesi projesinin albenisine kapılması oldukça

muhtemeldir. Tam da bu nedenle, başlı başına teknobilimdeki ilerlemeler olmasa da bunların etik düzlemde potansiyel etkilerinin *kolektif*, yani politik sınırlarını şimdiden sorgulamaya başlamalıyız. Kitabın ilerleyen bölümlerinde işte bunu yapacağız.

Laurent Alexandre gibi bazı bilim insanlarıysa Buchanan'dan bile daha ileri gider. Ona göre, sentetik evrim teorisinin bakış açısını benimseyecek olursak, biyoteknolojilerin mümkün kıldığı genetik manipülasyonlara başvurmak artık bir tercih veya diğer opsiyonlar arasında muhtemel bir seçim değil ultramedenileşmiş ve tıbbileşmiş ülkelerimizde doğal seçilim zayıfladığından türümüzün hayatta kalması için mutlak bir zorunluluktur:

> Darwinci doğal seçilimin son bulması dünya tarihinde eşi görülmemiş bir durum ve neler olup biteceğini kestirmek için karşılaştırma yapmak üzere herhangi bir referans noktasından yoksunuz [...]. İnsan da tıpkı diğer türler gibi gerilemeden muaf değildir: Artık seçilim baskısı altında olmayan özelliklerimizde bu gerileme çoktan başladı. Koku duyusunun kaybı buna bir örnektir. Koku duyumuz bugün bir köpeğinkinden on bin kat daha zayıf. Birkaç milyon yıl önce bu duyumuzun performansı diğer memelilerinkinden hiç de aşağı kalmıyordu... Doğal seçilimin böylece zayıflaması karşısında genomumuzdaki gerileme özellikle merkezi sinir sistemimizi ve sinir ağlarımızı etkileyecektir. İşte tam da bu nedenle şimdilerde kendini duyuran teknolojik tıp bir seçenek olmaktan ziyade bir zorunluluk haline gelmiştir. [...] Uzun vadede risk gerçekten de kesindir: DNA'nın kendini eşlemesi kusursuz bir işlem değildir ve bu kusurların neye yol açacağı öngörülemez.[12]

Öyleyse, medeni toplumlarımızın çoktan örgütlediği [doğal seçilimde görülen] bu gerilemenin olumsuz etkilerinin akıllıca telafi edilmesini istiyorsak, şanstan (doğal piyango) seçime (insan kararları) geçmek kaçınılmazdır.

2 - Natüralizm-karşıtlığı: Sınırsız ilerleme makbuldur, politik ve toplumsal reformlarla sınırlanmamalı, biyolojik doğamızı da içerecek şekilde genişlemelidir

Yanlış anlamaya mahal vermeyelim. "Natüralizm-karşıtlığı" kelimesi muğlak olduğundan burada ne anlamda kullanıldığının

netleştirilmesi gerekiyor. Bizim bağlamımızda bu karşıtlık, transhümanistler için doğanın kutsal olmadığı, dolayısıyla onu temelli değişikliğe uğratmanın, yükseltmenin veya artırmanın önünde hiçbir mani olmadığı anlamına gelir. Aksine, biraz önce de gördüğümüz gibi, bu onlar için ahlaki bir ödevdir. İnsan genomu o halde bir tapınak değildir; yapacağımız kalıcı değişiklikler özgürlüğe ve insan mutluluğuna yöneldiği müddetçe yasaklanmaları için hiçbir sebep yoktur, hatta bilakis teşvik edilmeleri gerekir. Durum buysa, başka bir anlamda transhümanizm düpedüz "natüralist"tir çünkü felsefi olarak maddecidir; yani spiritüalist felsefelerden ve özgür iradeye dayalı özgürlük doktrinlerinden farklı olarak, insanların hiç de öyle "doğaüstü", doğa-dışı varlıklar olmadıklarını; tersine, biyolojik altyapıları tarafından belirlendiklerini düşünür. Öyleyse, sadece bilim ve teknik marifetiyle insanın yükseltilmesini açıkça amaçladığından ve bu artırma insanın başta sahip olduğu "doğal" addedilen sınırları aşacağından, transhümanist harekete "natüralizm-karşıtı" diyoruz. Pozitif öjenizmde olduğu gibi yine ahlaki nedenlerden, mümkün mertebe daha fazla zekâya, bilgeliğe, ömre, mutluluğa sahip olmak için elimizden geleni yapmamız, kısacası insanlığın iyiliğine olduğu sürece doğal sınırları durmaksızın ihlal etmemiz gerekir. İşte bu yüzden, daha önce de dediğimiz gibi, transhümanizm Pico della Mirandola, Ferguson, Rousseau veya Condorcet'de gördüğümüz mükemmelleştirilebilirlik kavramını, yani başlangıçta insanın hiçbir şekilde belirlenmemiş olduğunu, dolayısıyla istediği her şey olabileceğini, kendi kaderini çizebileceğini ve çizmesi gerektiğini pekâlâ benimseyebilir.

İşte bu nedenle, Max More'un ekstropi ilkelerini açıkladığı transhümanist beyannamesinde vurguladığı üzere, transhümanizm sadece Hristiyan hümanizme değil aynı zamanda doğanın her türlü kutsallaştırılmasına da karşıdır:

"İnsan doğasında temel değişiklikler önermemiz bakımından klasik hümanistlerin birçoğundan daha ileriye gidiyoruz" der More, çünkü (*On Becoming Posthuman* adlı bir başka yazısında dediği gibi) "insanlık orada kalmamalı, orası evrim patikasında sadece bir aşamaydı, doğanın gelişiminin zirvesi değil."

Aynı temalar, "Extropi İlkeleri Beyannamesi 3.0"da da yer almaktadır.

> Ekstropiyenler, 'Tanrı'nın iradesine' ya da 'doğallığa' uymak adına insan doğasının değiştirilmeden muhafaza edilmesi gerektiğini öne süren geleneksel düşüncelere itiraz ederler. Entelektüel hısımlarımız olan hümanistler gibi bizler de her yönde sürekli bir ilerleme hedefliyoruz. Bu ilerlemeler uğruna insan doğasında belli değişimler önerdiğimizden bazı hümanistlerden daha ileri gidiyoruz. İlerleme potansiyelimizi hantallaştıran biyolojik, genetik ve zihinsel kısıtlara dair geleneksel inançların hepsini sorguluyoruz.

Genel anlamda transhümanizm, geleneksel hümanizm biçimleriyle az çok radikal nitelik taşıyan dört kopuşa işaret eder: a) öncelikle, daha önce de bahsettiğimiz gibi, tedavi amacından yükseltme amacına geçiş; b) daha sonra "edilgen bir biçimde maruz kalmaktan" "aktif bir biçimde hükmetmeye" ("şanstan seçime") geçiş söz konusu olduğundan, artık toplumsal, politik veya kültürel bir ölçek değil bunlardan oldukça farklı olan evrim teorisinin ölçeği dikkate alınacaktır; c) üçüncü olarak, transhümanistlere göre belirli bir insan doğasına bağlı doğal haklar yoktur (Başta Fukuyama ve Sandel olmak üzere gelenekselci eleştiriler bu noktaya itiraz eder); son olarak d) insanlığın yükseltilmesi sadece toplumsal, politik veya kültürel olana ya da sadece bizi çevreleyen dışsal doğaya yönelmez; "içsel" anlamda biyolojik olarak verili olan özelliklerimizin yükseltilmesi de amaçlanır.

Fakat daha önce gördüğümüz gibi, transhümanizm ile Pico della Mirandola'nın veya Condorcet'nin temsil ettiği natüralizm-karşıtlığı arasındaki yakınlık hem gerçektir, hem de akım tarafından olduğu gibi üstlenilir.

3 - Gılgamış'tan günümüze "sonsuz yaşam" arayışı: Bu dünyada ve bilimle kavuşulacak ölümsüzlük

Transhümanist proje elbette yaşlılık ve ölümle mücadeleyi içerir. Burada söz konusu olan, ölümsüzlük arzusunun mitoloji ve dinden bilime geçmesidir. Birçok yazar *Gılgamış Destanı*'na atıfta bulunmakta beis görmez. Bu kadim metin genel Batı kültürünün bir parçası olmasa da başka medeniyetler için vazgeçilmez bir klasik olma özelliğine sahiptir. İnsanlık tarihinde yazılı ilk roman olarak bilinen bu büyük eserin orijinal fragmanları MÖ 18. yüzyılda, yani Homeros'un *Odysseia*'sından on yüzyıl önce, Kitabı Mukaddes'in kaleme

alınmasından on bir (ya da on üç) yüzyıl önce, Sümer dilinde, çivi yazısıyla kil tabletlere yazılmıştır. 19. yüzyılda bu tabletler keşfedilmiş ve dili çözümlenebilmiştir. *Odysseia* gibi, *Gılgamış Destanı* da felsefi bir hikâyedir. Destan'da hem çılgın bir aşkı hem de sevdiği kişinin korkunç yasını neredeyse aynı zamanda yaşayan büyük kral Uruk'un efsanevi hikâyesi aktarılır. Öyleyse her şeyden önce ancak romanesk edebiyatta karşılaşılabilecek türden bir dostluk, hatta tutkulu bir aşk anlatısıdır. Sevmenin ve sevilmenin mutluluğunu tattıktan sonra bahtsız hükümdar, dostu, *alter ego*'su Enkidu'nun ölümü karşısında çaresiz kalır ve hayatın anlamı üzerine derin düşüncelere dalar. İlkin, dinsel bir sorgulama içine girer. Ölümün geri dönüşsüzlüğüne çare olsun diye umutsuzca ölümsüzlüğün peşine düşer. Tufan'dan kurtulduğu ve Tanrılar tarafından ölümsüz kılındığı söylenen bir adamdan, Utanapisti'den bahsedildiğini duyar. Sırrını öğrenmek için bu adamın peşine düşer. Fakat çok geçmeden bu arayışın boşuna olduğunu, ölümsüzlüğün ölümlülerin erişiminde olmadığını kesin olarak anlar. Bunun üzerine dinsel diyebileceğimiz bir sorunsaldan (ölümsüzlük arayışından); laik, felsefi bir sorunsala geçer (iyi bir yaşam arayışını terk etmeden ölüm nasıl kabullenilebilir).

Ancak transhümanistler de bu destana, hatta özellikle daha yakın bir zamanda yazılmış bir masala atıfta bulunurlar: Yine internette kolayca bulunabilen Nick Bostrom'un *Zorba Ejderha Masalı* (*The Fable of the Dragon-Tyrante*) adlı kısa felsefi hikâyesidir bu.

Nick Bostrom bize orada ne anlatır?

Bostrom, klasik peri masallarına özgü bir üslupla yazdığı masalda (elbette *once upon a time*, "evvel zaman içinde" diye başlar), her gün 10 bin talihsiz fâninin kurban verilmesi gereken korkunç bir ejderhanın hikâyesini anlatır. Bazı kurbanlar hemen oracıkta ejderhanın midesine iner; diğerleriyse berbat bir hapishanede, acı ve ıstırap içinde bazen aylarca korkunç sonlarını bekler (ölümcül hastalıklar ve yaşlılığın sembolü). Ne var ki tek ıstırap çeken kurbanlar değildir:

> Zorba Ejderha'nın yarattığı sefaletin haddi hesabı yoktu. Her gün vahşi bir şekilde ölüme gönderilen 10 bin kişinin yanı sıra bir de arkada sevdiklerinin kaybına gözyaşları döken anneler, babalar, karılar, kocalar, çocuklar ve dostlar vardı.

Derhal anlaşılacağı üzere, bu Ejderha elbette ölümden başkası değildir. Bostrom, insanların ölüm karşısında nasıl kalıptan kalıba girdiklerini tarif etmekten zevk alır: Önce, kaçınılmaz olan karşısında teslimiyet ve itaat, düşmanla iş birliği, daha sonra isyan gelir; bu isyan aslında düpedüz kurgusal ve yanıltıcı olan sahte bir zafere uzanır. Burada kastedilen, dünyevi yaşamın ardından, öte dünyada ebedî hayata sahip olacağımızı ve yitirdiğimiz sevdiklerimizle yeniden kavuşacağımızı vadederek bize "ölümün öldüğünü" temin eden dinlerdir. Masalın bu önemli pasajında, transhümanizmin tek-Tanrılı dinlerde karşı çıktığı her şeyi görürüz: Dinler öteden beri canlılığa her türden müdahale biçimine düşmanca yaklaşmışlardır (Kilise'nin sürekli ölümcül günah diye lanetlediği en basit ve sıradan tıbbi destekli doğumlar buna dâhildir, bunlar Vatikan'ın resmi ilmihalinde bile yer alır). Bilimin, sadece düşüncede veya öte dünyada değil hemen şimdi burada, gökyüzünde değil yeryüzünde bir gün ölümü gerçekten yenmeyi başarması halinde; bu durumun dinî kurtuluş doktrinlerine korkunç bir darbe indireceği de açıktır.

Masalın haberini verdiği işte bu son aşamadır; geleneksel felsefeciler ve teologlar, kendilerince kutsal-aziz olan insan doğasının mabedini değiştirmeye dönük kötücül girişimlerin küfür olduğundan dem vurarak var güçleriyle bu devrimci projeyi başarısızlığa uğratmak isteyedursun, teknobilimlerde görülen ilerleme sayesinde, hâlâ talihsiz ölümlüler olan bizlerin, korkunç Zorba Ejderha'yı alt edebileceği tarihsel uğrak yakındır. (Bostrom'un masalının sonunu serbest bir şekilde çeviriyorum):

> Yaşlılığı konu alan hikâyeler, geleneksel olarak bir uzlaşma gereksinimine odaklanır; alçak gönüllülük ve şükranla ölümle barışmak gerektiği anlatılır. Eli kulağında olan ölümü ve yaşam coşkusunu susturmak için tavsiye edilen çözüm, bu dünyadan ayrılmadan önce kalan işlerimizi ve yakınlarla ilişkimizi hale yola koymak ve tevekkül etmekti. Yaşlılığın geciktirilemediği veya engellenemediği bir çağda bu bakış açısı gerçekten de bir şeyler ifade ediyordu. Kaçınılmaz olan karşısında endişeye kapılmaktansa içsel huzura kavuşmak isteyebilirdik. Ne var ki bugün işler değişti. Yaşlanma sürecini yavaşlatmak için makul ve etkili araçlara henüz sahip olmasak da yine de öngörülebilir bir tarihte böyle araçların geliştirilmesini sağlayabilecek araştırma doğrultuları belirleyebilecek durumdayız. Pasif bir kabulü salık veren ölüm ideolojileri ve öyküleri, artık masum avuntu kaynakları olmaktan çıkıp acilen eyleme geçme ihtiyacının önündeki ölümcül engeller haline geldiler!

Ve olaya bakın ki, ne kadar tuhaf görünürse görünsün, bugün çok sayıda araştırmacı, insanlığı en başından beri meşgul eden ölüm probleminin artık mitolojinin, dinin ya da felsefenin değil tıp ve biyolojinin, özellikle de daha önce bahsettiğimiz o ünlü NBEB'nin alanına girdiğini düşünüyor. Onlara göre, ölümsüzlük pekâlâ bir gün, hatta belki önümüzdeki yüzyılda, tanrıların göğünden insanların yeryüzüne inebilir. Laurent Alexandre'ın daha önce alıntıladığımız *La Mort de la mort* adlı kitabında parlak bir şekilde savunduğu tez de bunu öne sürüyor. Bilimkurgudan hiçbir şey ödünç almamaya özen göstererek sadece kamusal alanda herkesin ulaşabileceği olgusal ve bilimsel verilerle ilgilendiğinden ayrıca önem taşıyan bu eserin ayrıntılarına girmeden, nihai çıkarımlarına kadar takip ettiği güzergâhı ele alalım: Geniş halk kesimlerinin henüz gerçekliğinden haberdar olmadığı bu yeni teknolojilerin birbirine yakınsaması sayesinde ölüm gelecekte yenilebilir. Elbette henüz bundan hayli uzağız. Ayrıca şimdilik bunu ileri sürmemizi sağlayan doğrulanabilir hiçbir deney bulunmuyor. Şu da açık ki, organizmanın yaşlanmasını kontrol etmeyi bir gün başarabilsek bile kaza, intihar veya suikast yoluyla ölüm her zaman mümkün olacaktır. Fakat laboratuvarlarımızda daha şimdiden mevcut olan altı büyük yenilik ölümün artık içeriden değil sadece dışarıdan geleceğini, dikkatsizlik veya kasıt sonucu gerçekleşeceğini hayal etmeye izin veriyor.

Bu yeniliklerin ilkinden, gen terapisi alanında, DNA diziliminde görülen akıl almaz ilerlemelerden, genomikten başlayalım. İnsan genomunun dizilimi ilk kez 2000 yılında gerçekleştirildi ve 3 milyar dolara mal oldu. Bu maliyet bugün 3 bin dolara düştü ve önümüzdeki on yıl sona ermeden cüzi bir miktar olacak. Yakın zamanda genetik hastalıkların büyük bölümü tespit edilebilecek ve bunlardan bazılarının önü alınabilecek, hatta birkaç yıldır dev adımlarla ilerleyen gen cerrahisi sayesinde kusurlu genler bir gün tedavi edilebilecek. İkinci sırada, bir saç telinin çapından binlerce kez küçük nanomakineler üreterek tıbbın yardımına koşacak nanoteknolojiler geliyor. Bu nanomakineler organizmalarımıza yerleştirildikten sonra kusurlarımızı teşhis ederek geride hiç iz bırakmadan düzeltebilecekler. Üçüncü devrim ise trilyonlarca hücreyi birbiriyle karşılaştıran süper bilgisayarların ortaya çıkmasıyla tek tek hastalıklara ve hastalara uygun kişiselleşmiş bir tıbbın önünü açan büyük veridir. Dördüncü araştırma doğrultusu olan robotik, diğer teknolojilerin de

yardımıyla insan ve makine melezlemesi imkânlarını hiç olmadığı kadar güçlendirecek. Kök hücreler üzerine araştırmalar, onarıcı tıbbın önünü açarken altıncı unsur olan yapay zekâdaki gelişmeler, kaçınılmaz olarak "artırılmış insan"ın ortaya çıkmasına neden olacak. Öyleyse, kabul gören fikrin aksine ölüm kaçınılmaz bir şey olmayacak. "Kesin olan tek şey ölecek olmamız" cümlesini sıklıkla duyarız; ne var ki, M. Prudhomme'un büyük bir özgüvenle dile getirdiği bu cümle kimsenin asla mutlak bir şekilde kanıtlayamadığı bir klişedir artık.

Evrim tarafından seçilen tüm biyolojik süreçlerde olduğu gibi ölümün de elbette faydası ve işlevi vardır. Nesillerin birbiri ardı sıra ilerlemesi, özellikle genetik şans zarlarının her defasında tekrar atılmasını ve Darwinci bakış açısından yararlı mutasyonların, yani "başarılı canavarlar"ın ortaya çıkmasını sağlar. Bu projenin önünde bugün hâlâ ciddi engeller olsa da insanın, dünyaya ve kendisine hükmetme istenciyle nihayet bir gün ölüme de hükmetme gücüne sahip olabileceğini düşünmenin önünde *a priori* hiçbir engel yoktur.

En azından, transhümanizmi harekete geçiren umut budur. Laurent Alexandre, biraz önce başvurduğumuz kitabında bunu şöyle özetliyor:

> On yıllar içinde nanoteknolojiler, hayal edilebilecek her şeyi molekül molekül inşa etmemize ve tamir etmemize imkân sağlayacak; sadece kullanımlık nesneleri değil, aynı zamanda canlı dokuları ve organları da. Nanoteknolojinin ve biyolojinin birbirine destek olmasıyla meydana gelen bu devrimler sayesinde bedenimizin her bir unsuru, isterse kopmuş olsun, kısmen veya tamamen tamir ve telafi edilebilir hale gelecek. [...] NBEB'nin dört bileşeni karşılıklı birbirini besler. Biyoloji ve özellikle genetik, bilgi hesaplama kapasitesindeki patlamadan ve DNA molekülünü okumak ve değiştirmek için vazgeçilmez olan nanoteknolojilerden yararlanır. Nanoteknolojiler ise enformatik ve bilişsel bilimlerdeki başka bileşenler yardımıyla yaşanan gelişmelerden faydalanır. Gerçekten de, bilişsel bilimler, insan beynini önce anlamak sonra da "artırmak" ve giderek daha da sofistike bir hal alan ve nihayet insan beynine bağlanacak olan yapay zekâ biçimleri inşa etmek için genetiği, biyoteknolojileri ve nanoteknolojileri kullanacaklar. Bedenimize milyonlarcası yerleştirilecek olan nanorobotlar, fiziksel bir sorundan hemen o anda bize haberdar edecekler. İnsan bedeninde gezinirken arterleri temizleyecek ve hücre atıklarını tasfiye edecekler. Bu programlanabilir tıbbi robotlar, virüsleri ve kanserli hücreleri yok edecekler.

Ve tüm bunlar yakın zamana kadar tahmin ettiğimizden çok daha hızlı meydana gelebilir. Ayrıca "bin seneden fazla yaşayan insan"ın önümüzdeki yüzyılda mı yoksa sonrakinde mi ortaya çıkacağının pek az önemi var. İlke olarak, bu hiçbir şeyi değiştirmez. Transhümanist muhakeme açısından önemli olan bu devrimlerin devam ediyor olması ve meşru olup olmadıklarına, finanse edilip edilmemeleri gerektiğine, teşvik mi edilmeleri yoksa durdurulmaları mı gerektiğine dair soruların daha şimdiden soruluyor olmasıdır.

Kitabın giriş bölümünden beri anıştırdığım gibi "ölümün ölümü" fikrine dahi karşı olan (bilhassa Darwinci bakış açısından ölümün faydaları sebebiyle) pek çok bilimsel itiraz söz konusu. Bir diğer sebep de şu: Organizma sonsuz karmaşıklıkta bir bütündür ve tek tek parçalarının onarılması, kontrol altına alıp alınamayacağı şüpheli zincirleme ters yan etkileri tetikleyebilir. Ek olarak, insan beyni öylesine karmaşık ki yaşa kaçınılmaz biçimde eşlik eden ihtiyarlama süreçlerinin nasıl yavaşlatılabileceği belli değil. Tüm bunlar doğru ama ilkesel olarak, en azından transhümanistlerin kanaatine göre, bilimsel araştırmaya *a priori* mutlak sınırlar koymanın hiçbir "rasyonel" nedeni yoktur ve biyolojinin son zamanlarda elde ettiği ilerlemeleri dikkate alacak olursak, yaşlanmayla ilgili araştırmaların önümüzdeki on veya yüzyıllarda benzer bir başarı yakalayamayacağını kimse kesin bir dille öne süremez. En azından kesin olan bir şey varsa o da bir yolun açıldığı ve bunu kapatmanın artık zor olacağıdır.

Şüphesiz, böyle bir ihtimal şimdiden sayısız düşmanca tepkiye neden oluyor. Başta varlık nedenini büyük oranda kaybetme riski altında olan dinler olmak üzere başka açılardan demografik, ekonomik, ekolojik, metafizik, etik, politik itirazlar yükseliyor. Bir sonraki bölümde bu itirazların üzerinde duracağız. Ne var ki, ölümlülerin hiç de işine gelmeyen o Zorba Ejderha'yı bir gün yere serme, hatta birazcık olsun güçten düşürme ihtimali ortaya çıkarsa, gördüğümüz gibi ölçek ve iyimserlik bakımından hiçbir eksiği olmayan bu projeyle ilgilenen çok olacaktır.

4 - İflah olmaz bir teknobilimsel iyimserlik: "çözümcülük" ideali

Sonu "biyomuhafazakârlığa" varan tüm kötümserlik biçimlerine, çöküş ve altın çağa geri dönüş ideolojilerine karşı transhümanizm,

Aydınlanma filozoflarını ve bilim insanlarını harekete geçiren ilerleme inancına her bakımdan benzeyen bir inanca sahiptir. Nick Bostrom'un, *Human Genetic Enchancements: A Transhumanist Perspective* [İnsanın genetik olarak yükseltilmesi: Transhümanist bir perspektif] adlı eserinde dediği gibi:

> İnsan germ hattı mühendisliğinin muhakkak öngörmediğimiz ya da öngöremediğimiz sonuçları olacaktır. Bununla birlikte, birkaç olumsuz etkinin mevcudiyetinin tek başına ondan uzak durmaya yetmediğini söylemeye bile gerek yok. Bütün büyük teknolojilerin belli olumsuz sonuçları ve yan etkileri vardır. Fakat statükoyu muhafaza etmeyi seçmenin de aynı sonuçları olacaktır. Sadece muhtemel masrafların ve avantajların adil bir karşılaştırması, maliyet-fayda analizine dayalı adil bir karara ulaşılmasını sağlayacaktır.

Aydınlanma hümanizmi zaten doğadan kopmaya kıymet vermişti; bir kez bu yola girmişken neden duraksayalım? Neden sonuna kadar gidilmesin? Ahlaki bakımdan Darwinci seçilimden, yani Nazilerin de savunduğu üzere anormallerin, misal en zayıf olanların yok edilmesinden daha beter ne olabilir? Üstelik modern Batılı medeniyetlerde bu seçilimin gücünü yitirdiğini de anlamış bulunuyoruz ve bu durum, geri dönüşsüz bir bozulmayı önlemek amacıyla insanların kendi genetik malzemeleri üzerinde kontrolü ele alma projesini de içeriyor.

Bu bağlamda, başta hareketin renklerini taşıyan büyük çokuluslu şirketlerin patronları olmak üzere yeni teknoloji tutkunlarının ilerlemeye yönelik böyle iyimser bir tutum takınmaları hiç de şaşırtıcı değil.

Örnek olarak, Google'ın CEO'su Eric Schmidt'in 2011 yılında MIT için yaptığı konuşmanın bir kısmını alıntılıyorum:

> Teknoloji dendiğinde artık ilk akla gelen yazılım veya malzeme değil daha ziyade birikmiş bu devasa miktarda verinin daha iyi bir dünya için ne şekilde kullanılacağıdır.

Bir yıl sonra başka bir konferansta Schmidt daha da ileri gidiyor:

> Eğer canla başla çalışırsak, dünyanın bütün sorunlarını çözebileceğimizi düşünüyorum.

Facebook'un kurucusu Mark Zuckerberg yine aynı anlama gelen şu görüşleri paylaşıyor:

> Bugün dünyanın pek çok devasa sorunla karşı karşıya olduğu düşünüldüğünde, şirket olarak bu sorunlardan bir kısmını çözmek için bizlere dayanak olacak bir altyapı oluşturmaya çalışıyoruz.

Bilim ve teknikte ilerlemenin "dünyanın bütün sorunlarını çözebileceği" inancı –itiraf etmem lazım, bazen oldukça gülünç olabiliyor; bu konuya sonraki bölümde döneceğiz– Silikon Vadisi'nde o kadar güçlü bir hal aldı ki sonunda bu inanca sanki ortada sahici bir felsefi doktrin varmış gibi bir isim de buldular: Çözümcülük (*solutionism*). Dolayısıyla biz de ilerlemenin nimetlerine ve erdemlerine karşı bu sarsılmaz tekno-sever inancı ifade etmek için bundan böyle "çözümcülük" kelimesini kullanacağız. Bu yeni iyimserlik hangi sorunlara çözüm getirdiğini iddia ediyor? Aslında, Schmidt'in dediği gibi, neredeyse bütün sorunlara; yeni teknolojilere daha fazla yatırım yapıldığı takdirde, ona göre gezegeni zehirleyen tüm zorluklara bir çözüm bulunabilir. Otomatik pilotlu arabalar, misal şu ünlü "Google Car" sayesinde trafik kazaları son bulabilir; büyük verinin önünü açtığı kişiselleştirilmiş tıp sayesinde başta kanser olmak üzere obezlik, uykusuzluk, salgın hastalıklar, insani felaketler, uçak kazaları, suçlar, terör, küresel ısınma, kirlilik, dünyadaki açlık, yaşlı veya engelli olduğundan başkalarına bağımlı insanların evde bakımı, yaşlılık, pekâlâ ölüm de son bulabilir, neden olmasın? Yeni teknolojiler potansiyel olarak her şeyi çözebilir. İşte transhümanizmi de onu finanse etmeyi makul bulanları da kimi zaman kuruntu boyutlarına varan bu iyimserlik harekete geçirir. Bile isteye ihtişamlı bir şekilde sunulan bu projenin savunucuları, onları motive eden diğer boyutu, hadi ticari demeyelim ama ekonomik boyutu unutturmak için ellerinden gelen her şeyi yaparlar çünkü söz konusu yeni teknolojilerin ticari hacmi nereden bakılırsa bakılsın devasa boyutlardadır. Zuckerberg'in sıklıkla vurguladığı gibi "kimse güne para istiflemek için uyanmaz." Fakat itiraf edelim, o kadar çok parası var ki zaten, bu amacın onu uyandırabileceği şüpheli.

5 - Maddeci, belirlenimci ve ateist bir akılcılık

Öyleyse transhümanizm, bu iyimserliğin izinde giden mutlak bir akılcılık; Aydınlanma zamanında olduğu gibi eleştirel aklı kör inanca, otoriterliğe ve her türlü gelenekçilik biçimine ve otoriteye bel bağlayan savlara yeğleyen, genelde hem belirlenimci hem ateist bir dünya görüşüdür. Şiarı pekâlâ "Ne Tanrı Ne Efendi" olabilirdi. Gündelik dilde "maddecilik" kelimesi kötü bir izlenim uyandırır. Genellikle yüce fikirlerden, idealden yoksun bir dünya görüşünü; sadece para ve vasat hazlarla ilgilenen ve bayağılığı cesaretlendiren bir doktrini tarif etmek için kullanılır.

Felsefi anlamda ise maddeciliğin bunlarla hiçbir alakası yoktur.

Ruhsal yaşamın, ondan daha derin, daha maddi bir gerçeklik tarafından hem *üretildiğini* hem de *belirlendiğini* kabul eden bir düşünce tarzını ve entelektüel konumu ifade eder. Bahsedilen bu maddi gerçeklik; doğayla ve tarihle, varoluşumuzun biyolojik boyutu ile toplumsal ve ailevi koşullarımıza değen sosyolojik verilerle birleşir. Kısacası maddecilik, tüm fikirlerimizin, örneğin dinî veya politik inançlarımızın, ayrıca ahlaki değerlerimizin, estetik yargılarımızın ve kültürel seçimlerimizin bizim tarafımızdan özgürce ortaya atılmadığını ve benimsenmediğini düşünür. Bunlar aslında, bizim haberimiz olmadan bizi belirleyen daha derinde yatan gerçekliklerin *bilinçdışı ürünlerinden,* onları bir baştan öbür başa oldukça maddi bir biçimde koşullayan sinirsel altyapımızın veya toplumsal ortamımızın *yansımalarından* başka bir şey değildir. Başka bir deyişle, maddeci biri için düşüncenin hiçbir hakiki özerkliği yoktur; biyolojik ve tarihi çevremiz karşısında fikirlerimizde "aşkın" olduğu söylenebilecek hiçbir boyut yoktur, sadece bir özerklik yanılsaması söz konusudur. Bunların üretiminde devreye giren faktörlerin ne kadar karmaşık olduğunu hesaba kattığında bile maddeciliğin iki temel niteliği benimsemesi gerekir: *İndirgemecilik* ve *belirlenimcilik.*

Bunları daha yakından inceleyelim.

Tüm maddecilikler, aslında öyle veya böyle *indirgemecilik*tir çünkü savunucuları için ne kadar "görkemli" olursa olsun bütün fikirleri, onları doğuran ve genellikle kaba saba olan maddi gerçekliklere indirger. Örneğin Jean-Pierre Changeux'nün sevdiği bir örneği ele alacak olursak, maddeci bir biyolog canıgönülden "etiğin doğal temelleri"ni araştıracaktır. Öyleyse görkemli olanın kaba saba olana, bilincin bilinçdışına, dile getirilebilenin dile getirilemeyene, kısacası *ruhsal olanın maddi olana*

indirgenmesi söz konusudur – "maddecilik" kelimesi bu yüzden uygun düşer. Biraz daha farklı terimlerle ifade edecek olursak, sahici bir maddecinin gözünde maddeye nazaran herhangi bir aşkınlık olmadığı gibi *mutlak* da yoktur; sadece *göreli* olan vardır. Etimolojik olarak mutlak; ayrı olan, her şeyden bağımsız olan, tüm maddeye nazaran aşkın olan anlamlarına gelir. Maddeci için ise böyle bir fikir başlı başına bir yalan, olsa olsa bir yanılsamadır, zira her *şey maddi bir gerçekliğe görelidir*; tüm fikirlerimiz, tüm değerlerimiz güya özgür ve özerk olan düşüncemizden çok farklı bir yerden gelir. Bunlar biyolojimizden, tarihimizden, bedenimizden ve toplumsal ortamımızdan kaynaklanır.

Günümüzün en önde gelen maddeci felsefecilerinden André Compte-Sponville'in *Dictionnaire philosophique*'te her zamanki dürüstlüğü ve açıklığıyla vurguladığı üzere:

> Eğer indirgemecilikten anladığımız şey [...] insani olayların mutlak özerkliğini yadsımak ise maddecilik, maddeci olmayı bırakmadan indirgemecilikten vazgeçemez.

Gerçekten de öyle.

Aynı nedenden ötürü tüm maddecilikler aynı zamanda *belirlenimciliktir* çünkü sanki faili kendimizmişçesine özgürce oluşturduğumuzu sandığımız fikirlerin ve değerlerin, gerçekte bilinçdışı mekanizmalarla bizlere kendini dayattığını ve maddeci filozofun işinin de bu mekanizmaları gün yüzüne çıkartmak olduğunu düşünürler. Tam da bu nedenle maddecilik, her şeyden önce özgür irade kavramını, yani birkaç muhtemel seçenek arasında en iyi şekilde *seçim* yaptığımızı, dolayısıyla edimlerimizden sorumlu olduğumuzu reddeder. Maddeciliğe göre, biyolojik doğamız ve toplumsal ortamımızdan ibaret bu iki büyük belirlenim tarafından baştan sona, tamamen belirleniriz.

André Compte-Sponville, bence haklı olarak modern maddeciliğin kurucusu olarak gördüğü Spinoza'nın *Etika*'sının birinci kitabını yorumlarken bu konuyu çok iyi açıklar:

> İnsan imparatorluk içinde bir imparatorluk değildir: Doğanın sadece bir parçasıdır ve onun düzenini takip eder. [...] Kim güneş tutulmasını ya da depremi ahlaken mahkûm edebilir? O halde neden cina-

> yeti ya da savaşı mahkûm etmek gereksin? Sorumlusu insanlar olduğu için mi? Diyelim ki nedenleri onlar, onların da başka nedenleri vardır ve bu böyle sonsuza kadar gider (*Etika*, I, 28). Doğada zorunsuz hiçbir şey yoktur (*Etika*, I, 29); o halde iradenin özgür bir yanı yoktur (*Etika*, I, 32 ve II, 48): İnsanlar, istemlerinin nedenlerini bilmediklerinden isteklerinde ve iradelerinde özgür olduklarını sanırlar. [...] Özgür iradeye inanç o halde sadece bir yanılsamadır ve bu nedenle tüm ahlak da (ahlakın, tek bir insanı mutlak biçimde suçlamamıza veya övmemize yetki veren şey olduğunu düşünüyorsak) yanılsamadır.

Spinoza'nın maddeciliğine kıyasla bugün transhümanist harekete büyük oranda hâkim olan çağdaş maddeciliğin yeniliği ise memnuniyetle bilimlerden beslenmesidir. Bu bakış açısından bugünün dünyasında iki büyük maddecilik vardır: Beşeri bilimlere dayanan ve tarihsel bağlam ve eğitim gördüğümüz toplumsal ortam tarafından belirlendiğimizi düşünen tarihsel-sosyolojik maddecilik ve ilkinden daha ileri gidebileceğini düşünen veya son kertede genetik kodumuzun temelde ne olduğumuzu belirlediğini öne sürerek ilkini en azından etkin bir biçimde tamamlayan doğalcı bir maddecilik. Bu ikinci maddecilik toplumsal ortama ve eğitime ciddi bir rol atfedebildiğinden ilk maddeciliği bir kenara atmaz. Sadece bu yerin, her ne kadar elzem olsa da biyolojik gerçekliğimizin sahip olduğu ağırlık karşısında az çok ikincil olduğunu düşünme eğilimindedir. İşte bu nedenle, karşılıklı olarak birbirlerini dışlamaktansa, bu iki büyük çağdaş maddecilik de (hangisinin öncelikli olduğu bazen tartışılsa da), insanın tarihe ve bedene *sahip* olmadığı, daha ziyade sadece ve doğrudan doğruya bu tarih ve bu beden *olduğu* sonucuna varırlar.

İşte bu maddeci inanç sayesinde ikinci tip transhümanistler, beynin sadece diğer makinelerden daha kompleks bir makine olduğunu, bu yüzden bilgisayarların da bizim hesaplama kabiliyetimizden binlerce kat üstün bir şekilde, zamanın zorbalıklarına karşı neredeyse sonsuz bir dirençle bir gün bizim gibi düşünmeyi, hislerimizi ve duygularımızı taklit etmeyi, hatta belki de gerçekten hissetmeyi başaracaklarını düşünürler.

6 - Neoliberalizm ve sosyal demokrasi arasında belli bir tutarlılıkla salınan faydacı ve özgürlükçü bir etik

Transhümanizm ile 1960'lı yılların özgürlükçü isyanları arasında bir yakınlık olduğu gerçekten doğruysa, bu hareketin "yasaklamak yasak-

tır"" düşüncesini benimsemesine, her bireyin seçim yapmaya ve tam bir özgürlükle "şanstan seçime" geçmeye mutlak hakkı olduğunu savunmasına şaşırmamak gerekir. Bu özgürlük çağrısının, biraz önce maddecilikle ve belirlenimcilikle ilgili söylediklerimizle tam bir çelişki içinde olduğu düşünülebilir. En azından özgür irade savunucusunun gözünden bu doğrudur. Fakat maddecilik, bu tarz bir çelişkiyi aslında hep barındırmıştır. Spinoza'nın dediği gibi gündelik dilde özgür irademiz varmış gibi konuşmamak imkânsızdır, başka türlü yapamayız, zira bu yanılsama insanlık durumuna içkindir. Sadece bunun aldatmacasına kapılmamak ve ortada bir yanılsama olduğunu akılda tutmak, kararlarımızın özgür seçimlerden değil maddi nedenlere dayalı istemden kaynaklandığını bilmek gerekir.

Bu metafizik tartışmayı bir kenara bırakalım ve transhümanistlerin ısrarla ifade ettiği bu liberal/liberter idealin politik yananlamlarına odaklanalım. Max More *Ekstropi İlkeleri 3.0* adlı manifestosunda şunları vurgular:

> Bireysel özerklik ve sorumluluk, kendi üzerinde deney yapmayla el ele gider. Ekstropiyenler, özgür kararlarının sonuçlarının sorumluluklarını üstlenirler. [...] Deney ve kendini dönüştürme risk almadan gerçekleştirilemez fakat biz bu potansiyel riskleri ve elbette avantajları değerlendirmekte özgür olmak, kendi yargılarımızı kendimiz vermek ve sonuçlarının sorumluluğunu bizzat üstlenmek istiyoruz. Kendimiz üzerinde yaptığımız deneylerin güvenliği ve uygulanması ile ilgili tercihlerini bize dayatmayı deneyeceklerden gelecek her türlü zorlamaya şiddetle karşı çıkıyoruz.

Kolektif olanla dalga geçen ve nüfusun belli bir kısmının genetik mirası üzerinde yapılacak radikal değişikliklerin nüfusun geri kalanını etkilememesinin imkânsız olduğunu dikkate almayı reddeden bu devrimci bireyciliğin tipik "60'lar" söylemi hemen göze çarpar. Ancak bu özgürlükçü başkaldırılar, Batı'da var oldukları her yerde geride iki yavru bırakmıştır: Gilbert Hottois'nın haklı olarak vurguladığı gibi, bunlar ultraliberalizm ve eşitlikçi sosyal demokrasidir. Hottois, aşağıdaki paragrafta görüldüğü üzere ikincisine daha yakındır:

> Transhümanizm dalgalarından biri liberal, hatta neoliberaldi; dahası liberter bireyciliğe derinden bağlıydı, hâlâ da öyle. Kendini bile isteye apolitik olarak tanıtan bu eğilim *de facto* çokuluslu Ame-

> rikan şirketlerinin fütürist teknokapitalizmine yakındır. [...] Bununla beraber, toplumsal hassasiyetlere sahip transhümanistler yoksulluk, adaletsizlik, eşitsizlik ve çevre gibi büyük toplumsal problemleri yok saymak istemezler. [...] Mücadeleyi iki cephede sürdürmek gerekir: geleneksel hümanizm ve transhümanizm. Transhümanist rüyalardan biri de bireycilik ile sosyalizmi uzlaştırmaktır: Bireylerin kendi istekleriyle özgürce (elbette duygulanımsal, duygusal ve de ahlaki bakımdan) yükselmeleri giderek hem toplumun hem de insanlığın bir bütün olarak yükselmesine neden olacaktır. Bu bakış açısına göre, artı-insanlar (*transhumain*'ler) ürkülecek değil arzulanacak şeylerdir. Teknokrat eğilimli apolitizm, liberalizm, liberterlik, neoliberalizm ve sosyal demokrasi arasında gidip gelen transhümanizmin politik konumu, Dünya Transhümanist Derneği'nin[13] farklı transhümanist akımları birleştirme çabalarına rağmen, indirgenemez bir şekilde çeşitli, hatta çelişkilidir.[14]

Aslında transhümanizmin politik ideolojisinin bu bariz çelişkili boyutu, daha önce öne sürdüğüm gibi "68'liler" ile yakınlığı dikkate alındığında gayet iyi anlaşılabilir. Bunu söyledikten sonra, esas mesele belki başka bir yerdedir: Transhümanizmi harekete geçiren şey ve onun ilk talebi bireysel özgürlük gereksinimi olmakla beraber son hedefi ve nihai amacı, felsefi anlamda açıkça faydacı bir perspektife sahiptir. Amaç her şeyden önce, her türden ıstırapla mücadele etmektir çünkü insanlığa azami mutluluğu sunmak gerekir. Bu da hareketin giderek artan başarısını açıklar. İki ayaklı bir şeytan değilse kim mutsuzluğun kökünün kazınmasına ve refaha karşı çıkabilir?

Aslında Anglosakson dünyada 18. yüzyıldan beri hâkim ahlak felsefesi olan faydacılık, her şeyden önce *mutçuluk* (eudémonisme) diye adlandırdığımız şeydir. Mutçuluk, insanların her şeyden önce mutlulukta *menfaati* olan varlıklar olarak tanımlandığı dünya görüşüdür. Burada "menfaat" kelimesi temel öneme sahiptir. Zira faydacılar için bizi tanımlayan şey temelde menfaat sahibi olmamızdır. İlk bakışta çeşitli ve çok olmalarına rağmen bu menfaatler nihai olarak tek bir ilke etrafında toplanırlar: Hepsi, her zaman, yaşam boyu mutluluğu hedefler; temelde hazza ve mutluluğa meyleder, sürekli acıdan ve ıstıraptan kaçmaya çalışırlar. Başka bir deyişle (ki bu açıdan cumhuriyetçi ahlak anlayışlarıyla, özellikle de Kantçı ahlakla ve Hristiyan mirasıyla radikal bir anlaşmazlık içindedirler); *insanlar*

asla –ama asla– menfaate dayanmayan eylemlerde bulunmazlar. Bu daimî mutluluk arayışı, elbette öngörülenden çok daha karmaşık bir şekilde kendini gösterebilir. Son derece sofistike, entelektüel hazlar ve arzular olduğu gibi maddi denen bayağı veya düşkün olanlar da vardır. Fakat her iki durumda da faydacılara göre, eylemlerimize her zaman hükmeden şey, bilinçli olabildiği gibi bilinçdışı da olabilen menfaat mantığıdır. Birinin kendi yaşamını başkalarını kurtarmak için feda etmesi gibi menfaat gözetmeyen, diğerkâm gibi görünen bazı eylemler aslında alttan alta veya bilinçdışı gizli menfaatler tarafından belirlenmektedirler. Karşımıza hangi kılık altında çıkarsa çıksın, menfaatsizlik her zaman sadece bir görüntü, bir yanılsamadır. İlk bakışta diğerkâm görünen, zamanlarını, hatta yaşamlarını başkaları için feda edenler, bunu aslında yine de ve daima başkalarının refahında menfaatleri olduğundan yaparlar, öyle ki onları bu fedaya iten son kertede yine kendi menfaatleridir.

Bunları ortaya koyduk ama yanlış anlamalara da mahal vermeyelim. Faydacılık, sadece ve sadece tekil kişilerin menfaatlerinin gözetilmesine değer veren bir teori değildi. Kıta Avrupa'sında sıklıkla sanılanın aksine faydacılık illa egoist bir öğreti değildir. Esasında temel önermesi şudur: *Bir eylem, sadece benim kişisel menfaatlerimi tatmin ettiği zaman değil acı çekebilen ve haz duyabilen en fazla sayıda varlığa, mümkün en fazla mutluluğu sunabildiğinde iyidir.* Başka bir deyişle, *bir eylem dünyadaki toplam mutluluğu veya refahı artırdığı zaman iyidir* ve ondan etkilenen en fazla sayıda insan için dünyadaki toplam mutluluğu azalttığında, dolayısıyla toplam acıyı artırdığında kötüdür. Öyleyse faydacılar için önemli olan sadece tekil kişiler değil bütüne yönelik kaygıdır, şahsi menfaatlerimizin karşılanması değil dünyadaki toplam mutluluğu veya toplam acıyı önemsemektir. Dolayısıyla, ortak iyiliği ve genel menfaati hesaba katan *evrenselci* diyebileceğimiz bir doktrinle karşı karşıyayız. Başka bir deyişle, faydacılık bireycilik değildir.

İşte bu nedenle, transhümanist ekstropiyen manifestoda da gördüğümüz gibi, hayvanlar ve belki bir gün zekâ sahibi makineler dâhil haz duyabilen veya acı çekebilen tüm varlıkların, en azından bu bakımdan sonuna kadar eşitlikçi olan transhümanist ahlakta hesaba katılmaları gerekir.

7 - "Yapısökümcü", eşitlikçi, türcülük karşıtı ve ekoloji yanlısı bir ideoloji

Doğrudan faydacılıkla bağlantılı demokratik ideal, sonuç olarak şu inanca dayanır: Eski toplumlar, kendi ırkçı, cinsiyetçi, türcü (hayvan karşıtı bu görüşte sadece insan türünün hak sahibi olduğu düşünülür) ya da düpedüz aristokratik önyargıları nedeniyle bütün bir varlıklar âlemini ihmal etmişlerdi. Demokrasi hareketi ise en azından iki yüzyıldan beri bu içler acısı anlayışları tersine çevirir. "Vahşiler"den sonra siyahların ve kölelerin gecikmeli de olsa haklarının tanınmasının ardından sıra kadınların, çocukların, delilerin haklarına geldi; şimdiyse yasal koruma altına girme sırası hayvanlarda. Hottois'nın hakkıyla altını çizdiği gibi, tercihen "ölü, erkek ve beyaz" olan insan öznenin kozmosta apayrı bir yer işgal ettiği geleneksel metafizik insanmerkezciliğin önyargılarına transhümanizmin ne ölçüde karşı çıktığını görüyoruz.

> Posthümanist olmak bu yanılsamalara ve bunların vahim sonuçlarına karşı çıkmak anlamına gelir: İnsan türünü diğer canlı varlıklardan kökten ayıran, diğer varlıkları ezen veya yok eden türcü insanmerkezcilik, özgürlüğünü ve zihin açıklığını sınırlayan tüm (bilinçdışı, ekonomik, kültürel, ideolojik, toplumsal...) belirlenmişliklerinden bihaber bir özne kurgusu. Geleneksel ve modern hümanizm ayrıca ırkmerkezci, cinsiyetçi, sömürgeci, emperyalist Batı'nın icadıdır. [...] Batılı beyaz erkek figürüne ayrıcalık tanır.[15]

İşte bu yüzden transhümanizm, geleneksel hümanizmin sadece "olumlu" mirasını yani rasyonalizm, eleştirel ruh, eşitlikçilik, özgürlük ve insan haklarını muhafaza etmek ister. Geri kalan her şeyi "posthümanist bir hümanizm" namına reddeder.

8 - İhtiyat, demokrasi ve tartışma etiği savunusu

Son olarak pek çok transhümanist, projelerinin ortaya attığı bilimsel risklerin ve etik problemlerin pekâlâ bilincindedir. Kendilerine yöneltilen eleştirileri genellikle "ezbere" bilirler ve bunlara cevap vermek üzere sav üretmek için çabalamayı hiç bırakmazlar. Bir sonraki bölümde bu tartışmaları ele alacağız. Fakat şimdiden transhümanistlerin özgürlükçü-sosyal demokrat yanına, en azından ilkesel olarak her daim tartışmaya açık

olmanın, en az riskli ve en akılcı çözümler bulmak üzere demokratik diyaloğa çoğunlukla samimi ve ateşli bir davetin eşlik ettiğini belirtmek gerekir. Transhümanistler genel olarak savlama tutkunu, çelişkiden kaçmaktan ziyade onu arayan insanlardır çünkü genetikle oynama gibi zor konularda ortaya çıkan kaçınılmaz anlaşmazlıkları dogmatizmin ve hele hele şiddetin değil aklın kurala bağlaması gerektiğine ikna olmuşlardır.

Aynı şekilde, Laurent Alexandre'ın transhümanist coşkusuna rağmen dediği gibi, tedavi edici modelden "yükseltici" modele geçişin içerdiği risklerin ve etik problemlerin üzeri asla örtülmemelidir:

> Genomumuz oldukça narin. Her biri diğerinden daha hassas onlarca mekanizma tarafından harekete geçiriliyor ve birinde yapılacak ufacık bir değişiklik felakete varan sonuçlara neden olabilir. [...] Genetiğin, ırkçılığı, Nazi soykırımını ya da muhafazakâr ve sömürgeci görüşleri gerekçelendirmek için araçsallaştırıldığı bir yüzyıldan daha yeni çıkıyoruz. Auschwitz kampı, yolundan saptırılmış genetik biliminden ilham alan ırkçı teoriler üzerine inşa edilmişti. [...] O halde biyoloji son derece ihtiyatlı olmalı ve bir zamanlar en berbat ırkçı delilikleri hayata geçirmek için araçsallaştırıldığını unutmamalıdır.[16]

Sonuç olarak, iki düzeyde ihtiyatlı olmak yerinde olacaktır. İlk olarak bilimsel düzlemde insan vücuduyla önüne geleni yapmak, organizmalarımızın sonsuz karmaşıklığı nedeniyle beklenmedik ve felakete yol açacak deneylere kalkışmak söz konusu olamaz. Ancak ahlaki düzlemde de kendini sorgulamak, geri çevrilemez olduklarından muhtemelen dehşet verici olan germ hücresi deneylerinin avantajlarını ve sakıncalarını tartmak gerekir.

Şimdi işte bu soruları daha yakından incelememiz gerekiyor.

Bölüm 2

Biyoteknolojiler konusunda uzlaşmaz bir çatışma: *"Biyomuhafazakârlar"a karşı "Biyoilericiler"*

Doğrusu, transhümanist projeye karşı en ciddi itirazlar illa ki en sofistike olanları değil. En ciddileri temelini daha çok sağduyudan, hatta apaçık göz önünde duran şeylerden alıyor. Örneğin ilk olarak akla şöyle sorular geliyor: Kuşaktan kuşağa geçebildiği ve geri döndürülemez olduğu göz önüne alındığında germ hücrelerinin genetiğiyle oynayarak tıbbi ve bilimsel düzeyde saçma riskler alınmış olmuyor mu? İnsanlığı yükseltme projesinin daha kötüye, örneğin doğadışı canavarlara yol açmaktansa daha iyiye yol vereceğinden emin miyiz?

Bu itirazlara karşılık hep bir ağızdan transhümanistler şu cevabı veriyorlar: Bilimsel araştırmalara köstek olunmaz, tersine, desteklenirse ve finanse edilirse hepimizi tehdit eden yaşlanmaya bağlı çeşitli hastalıkların önünü alabilme umudunun *a priori* olarak erimimiz dışında olduğu söylenemez. Bu cevabın altındaki akıl yürütme hep aynıdır: Son yıllarda hem genetiğin hem de yeni teknolojilerin gerçekleştirdiği ilerlemeler göz önüne alındığında; bilimin, yaşlanmaya karşı savaş, tedavisi olmayan genetik hastalıklar ve hatta bir bütün olarak insan türünün yükseltilmesinde büyük ihtimalle başarabileceği devrimlere kapıyı önceden kapatmak hem saçma hem sorumsuzca olurdu. Burada her şey ihtiyatlı olmakta bitiyor,

fakat esasında hiç bilmediğimiz bir şeyle de karşı karşıya değiliz: Ezelden beri bilimsel araştırmalardaki ilerlemelerin ardında, tedbir ilkesinin kılı kırk yaran uygulamaları değil hep cesaretle risk almak vardır.

Üstelik ahı gitmiş vahı kalmış bu ihtiyat ilkesine sürekli uysaydık bugün piyasada aspirin bile bulamazdık! Tek yapılması gereken gerçekleştirilen deneylerin çerçevesinin makul ve akli planda çizilmesidir, yasaklamak değil. Ayrıca, bu bakış açısını, Nick Bostrom'un Zorba Ejderha üzerine kısa hikâyesinin sonunda gösterdiği gibi, kolayca tersine çevrilebiliriz: Bugün için tek gerçek risk, hiç risk almamaktır. Aynısı, çoğu zaman yanlış hedefe yönelen ahlaki kaygılar için de geçerlidir; nitekim insanlık koşullarının yükseltilmesiyle ilgili gerçek imkânlar gün yüzüne çıktığında bunları destekleyerek değil engelleyerek hata yapmış olabiliriz. İkna olmak için şunu düşünmek yeterlidir: Sırf anne ve babaları az çok akıldışı olan etik veya dinsel yasaklara boyun eğdi diye bilimin sağladığı avantajlardan mahrum bırakılan çocuklar onlara neler söylerlerdi?

Bu olgusal ve sağduyuya dayalı sorgulamalar ve transhümanistlerin bunlara vermeye çalıştığı, konu üzerinde ya hep ya hiç mantığına kapılmadan düşünecek herkesin akılda bulundurması gereken cevaplar bir yana, bunlar aslında yeni ortaya çıkmaya başlayan ve ilkelerle ilgili temel sorulardır. Zaten transhümanizmin önde gelen meziyetlerinden biri de bizleri bu soruları sormak durumunda bırakmasıdır. Bu bölümde ilk önce bu sorular ortaya konacak, derinlemesine analiz edilecek ve ardından akla yatkınlıkları bakımından değerlendirilecek.

Bu soruları tanıtmak için Allen Buchanan'ın şimdiden klasikleşmiş *Beyond Humanity*[1] ("İnsanlığın Ötesinde") adlı eserinden bir alıntıyla başlamak herhalde en iyisi olacak. Aşağıda bu eserin ilk satırlarını tercüme edeceğim. Buchanan burada iyi düşünülmüş birkaç cümle ile transhümanizme karşı yöneltilen felsefi, teolojik ve ahlaki eleştirileri (özellikle de daha önce adını andığımız iki büyük Amerikalı filozof Michael Sandel ve Francis Fukuyama'nın eleştirilerini) ve kitabında bu eleştirilere karşı geliştirmeye çalışacağı temel cevapları da büyük bir maharetle özetliyor. Böylece "biyomuhafazakârlar" ve "biyoilericiler" arasındaki "uzlaşmaz çelişki" ile ne kastedildiği hakkında ilk elden sağlam bir fikir elde etmiş olacaksınız.

Buchanan "biyomuhafazakâr" tezin en kuvvetli savlarını şu şekilde özetliyor:

> Tarihte ilk defa insan biyolojisi ve insan genomu bizzat insan etkinliği yoluyla biçimlendirilebilir hale geldi. Fakat insan organizması, zahmetli ve karmaşık bir evrimin ürünü olan, hassas bir şekilde dengelenmiş ve düzenlenmiş bir bütündür. Dolayısıyla 'iyiden daha iyi' olmak gibi bir amaçla doğanın bilgeliğini, yani evrimin Usta Başmühendisinin şaheserini kurcalayıp değiştirmek tamamen akıl dışıdır. Mevcut durum elbette mükemmel değil, ama hiç değilse tatmin edici. Bu yüzden, bir tür iyileştirme amacıyla bu tür riskler almak hatadır. Biyomedikal bir yükselmeyi hedefleyenler aslında kusursuzluğu arzuluyorlar. Tam egemenlik peşindeler. Fakat bu tavır ile bize verilmiş olanın kıymetini bilme ve hâlihazırda sahip olduklarımız için minnettar olma duygusu arasında tam bir uzlaşmazlık vardır.

Böylece birkaç kelimeyle şu veya bu şekilde muhafazakâr ya da gelenekçi diyebileceğimiz ahlakçıların veya teologların transhümanist projeye durmadan yönelttikleri temel eleştirileri özetlemiş olduk. Karşıt görüşte olanların gözünde ise sorun, yukarıdaki tezin barındırdığı iddiaların "fena halde hatalı" ("*dead wrong*") olmasıdır. Onlara göre, bu iddiaların bir tanesinin bile az çok aklını kullanan bir zihin tarafından kabul edilebilecek bir tarafı yoktur.

Buchanan'ın bu görüşün karşısına koyduğu ve kitabında geliştirdiği karşı görüş ise şöyle:

> Yeryüzünde insanlar var olduğundan beri insan etkinliği hiç durmadan insan biyolojisini biçimlendirdi ve insan genomunu dönüşüme uğrattı. Tarım devriminden şehirlerin inşasına ve oradan da politik kurumlar ve ulaşım teknolojilerinin geliştirilmesine kadar insan kapasitesindeki tüm yükseltmeler doğal seçilim süreçlerini tetikledi ve daha öncesinde yalıtılmış halde bulunan ve etkin olmayan birçok geni evrimsel sürecimizin parçası kıldı. İnsan organizması hiç de "hassas bir şekilde dengelenmiş ve düzenlenmiş bir bütün" değildir zira evrim uyumlu ve "tamamına ermiş" organizmalar yaratmaz. Hatta tam tersine değişken, eğreti eğilimler/yatkınlıklar üretir ve elindeki düzensiz mevcutlarla gelip geçici "*tasarım*" sorunlarına *ad hoc* çözümler üreterek insanın esenliği fikriyle düpedüz dalga geçer. Doğada bir bilgelik olduğu söylenemeyeceği gibi tersi de söylenemez zira doğa bu kavrama karşı kayıtsızdır ve evrimi bir Başmühendis tarafından yönetilen bir süreçle karşılaştırma yersizdir. Daha ziyade evrim son derece hararetli, kör

bir yaptakçılığa (*bricolage*) benzer ve ahlaki düzleme karşı tamamen kayıtsızdır. Milyonlarca insanın koşulları hiç de tatmin edici değildir ve onların hayatlarını iyileştirmek için hatta insanlar arasında görece daha iyi durumdakilerin durumlarını muhafaza etmeleri için biyomedikal iyileştirmeler zorunlu olabilir. Bizzat yarattığımız sorunları çözmek için –kirlilik, aşırı nüfus, küresel ısınma– insanların zihinsel ve belki de ahlaki kapasitelerini artırmaları gerekti. Biyomedikal iyileştirme imkânlarıyla ilgili araştırmalar bir mükemmellik/kusursuzluk arayışından ziyade eksikleri/kusurları giderme arayışıdır. İnsan refahını artırmak veya zaten keyfini sürdüklerimizi muhafaza etmek amacıyla kimi insani yetenekleri yükseltme arzusunun her şeye hâkim olma isteğiyle hiç alakası yoktur. Zaten elimizde olanların hakkıyla kıymetini bilmek bir kusursuzlaşma/kusurları giderme arayışıyla tamamen uyumludur ve bize verilmişlerde iyi olanı korumak gerektiğinde, bazı iyileştirmeleri de beraberinde getirecektir.

Söz konusu tartışmalara dair bu kısa özetten görebileceğiniz gibi en keskin eleştiriler, biyoteknolojik devrimlerin hem ilkelerine hem de muhafazakârlara göre yönetilmesi mümkün olmayan sonuçlarına odaklanıyor. Şimdi daha derinlemesine bilgi edinmek üzere Fukuyama'nın *La Fin de l'homme Les conséquences de la révolution biotechnique*[2] (İnsanın sonu: Biyoteknik devrimin sonuçları) adındaki kısa kitabında ortaya koyduğu eleştirilere bakalım. Bu denemesinde Fukuyama, Greklerin *hybris* dedikleri özelliğe sahip kibirli, gururlu ve sınır tanımaz modernitenin karşısına makul bir gelenekçiliği koyar.

Francis Fukuyama'nın transhümanizme karşı savları: Doğanın ahlaki bir norm gibi kutsallaştırılması

Geleneksel dinlere göre canlılığın her türlü manipülasyonu kutsala karşı hakarettir zira Tanrı ve sadece O onlar üzerinde tekele sahiptir. Dolayısıyla geleneksel dinlerin bakış açısına yerleştiğimizde ve bunlara daha genelde, inançlı ya da inançsız olsun insan doğasının (insan genomunun) kutsallığını savunanların düşüncelerini eklediğimizde, kimilerinin insanı modifiye etme girişimini neden evrensel ahlakı mahvetmenin en doğrudan yolu saydığını anlayabiliriz. Zira gelenekçilere göre ahlak, insanlığın ortak doğal özelliklerinden başka bir temele dayanmaz. Bunlara saygı duymamak, değiştirmeyi istemek, doğrudan etiğin doğal temellerini yok etmekten başka bir şey değildir o halde.

Tam da bu nedenle Fukuyama'ya göre bireylerin biyolojik donanımlarının değiştirilmesi insanın sonu anlamına gelir zira ahlaki bir varlık olan, insan hakları ile korunmaya layık insan türünün bütünü için geri döndürülemez ve korkutucu bir tehdittir söz konusu olan:

> Türler düzeyinde genetik mühendisliğinin vadesi şunun şurası yirmi beş, elli veya yüz sene olsa da biyoteknolojide gelecekte mümkün olacak tüm gelişmelerin yanında en önemlisi olmaktan uzak. İnsan doğası, adalet, ahlakilik ve iyi yaşam kavrayışlarımız için temeldir ve eğer bu teknoloji geniş yaygınlık kazanırsa tüm bu kavrayışlar derin değişikliklere maruz kalacaktır. [...] Birçok makul sebep, şeylerin doğal düzenine saygı duymayı ve insanların buna keyiflerine göre müdahale ederek onu kolayca yükseltebileceklerini düşünmekten sakınmayı gerektiriyor. [...] Bir baraj inşa etmek veya bir sektöre monokültürü sokmak görünmez ilişkilerin düzenini bozar ve öngörülemez bir şekilde sistemin dengesini mahveder. Aynısı insan doğası için de geçerlidir. Elbette bu hususta anlamak istediğimiz veya imkânımız olsaydı değiştirmek istediğimiz birçok taraf var. Fakat doğadan daha iyisini yapmak her zaman o kadar kolay değildir: Evrim kör bir süreç olabilir fakat ne şekilde olursa olsun organizmaların ortamlarına uyum sağlatacak şekilde şaşmaz bir adaptasyon mantığını takip eder.[3]

Fakat dahası var.

Biyoteknolojiler ahlakın temellerini yerle bir etme riskini taşımakla kalmazlar. Yeni bir meşruiyet sağladıkları bir öjenizmin yolunu utanmadan sıkılmadan yeniden açarlar. Elbette, daha önce söylediğimiz gibi, kendini "liberal" olarak gören bir öjenizm söz konusudur burada. Fukuyama bu öjenizmin eskisinden iki temel noktada farklı olduğunu teslim eder. Eski öjenizm deyince elbette ilk olarak akla Nazizm modeli gelir: Nazizm'deki öjenizm hem yok edici hem de devletçiydi. Yeni teknolojilere izin verecek olan ise devletler olmayacak (aileler ve bireyler tarafından özgürce karar verilecek), ve söz konusu teknolojiler yok edici olmak bir yana "iyileştirici" olmak istiyor, dolayısıyla negatif değil pozitif. Gelgelelim, Fukuyama ebeveynlerin kendilerini modaya kaptırmalarının (bir kuşakta sarışın çocuk diğer kuşakta esmer çocuk veya birinde nazik ve efendi diğerinde hırçın ve mücadeleci çocuklar moda haline gelebilir) ve sonuç olarak çocukların ilerde seçimleri nedeniyle ailelerine içerlemelerinin büyük bir risk olduğunu düşünüyor.

Geçerken belirtelim, Fukuyama'nın savları transhümanistler açısından tersine çevrilebilir. Benzer şekilde çocuklar ebeveynlerine, sırf dinî ya da ahlaki kuruntuları teknobilimin imkânlarına müsaade etmiyor diye, kendilerini potansiyel bir hastalıktan kurtaracak, hatta "yükseltecek" tüm olanakları kullanmadıkları için de kızabilirler. Bu vesileyle bir başka noktaya daha dikkatinizi çekmek istiyorum. Transhümanizme dair eleştiriler, hatta ve özellikle en sert olanları bile, bu projeyi ciddiye alıyor. Örneğin kimse yirmi sene önce olduğu gibi (gerçi bizde, yani Avrupa'da hâlâ bu yapılabiliyor çünkü yeni teknolojilerle gelen devrimin ortaya çıkardığı soruların/sorunların devasalığının henüz farkında değiliz) omuz silkmeye, bıyık altından gülmeye ya da "yükseltici" ideolojiyi alaya almaya yeltenmiyor. Son yirmi yılda genetik bilimindeki ilerlemeler birçokları için transhümanist projeyi açık hale getiriyor: Bu ilerlemelerin söz konusu projeyi her geçen yıl daha inanılır kıldığı artık inkâr edilemez. Tıpkı Fukuyama gibi artık herkes, insan ömrünün uzatılması dâhil vadedilen ilerlemelerin muhtemelen sadece bir zaman meselesi olduğunu, bu ilerlemelerin yakın zamanda gerçekleştirileceğini teslim ediyor. Bu da bizleri şimdiden, yani tarihin akışını değiştirmek için artık çok geç olmadan düşünmeye mecbur kılıyor.

Bu iki sava –etik ilkelerimizin dokunulamaz olduğu, sabit bir insan doğasında köklendiği ve insanın doğal haklarının doğrudan bu biyolojik "altyapı"ya bağlı olduğu savına– dayanarak Fukuyama bir dizi başka itiraz geliştirir. Bu itirazlar, Fukuyama'nın bilimsel devrimlerden ve Aydınlanma çağında serpilen ilerleme fikrinden önce hâkim olan geleneksel, kozmolojik ve dinsel düşünce biçimlerini ıslah etme projesine dayanır.

İlk planda, olan ve olması gereken arasındaki fark ona şüpheli görünür. Şüphesiz başlangıçta bu fark doğru gibi görünür. Örneğin, bilim, tütün içmenin sağlığa zararlı olduğunu söyler; fakat buna dayanarak sigara içilmemesi *gerektiğini*, bu gerekliliğe uymanın etik bir ödev olduğunu, tersi davranışın ahlaki bir hata olduğunu iddia edemez. Ne var ki Fukuyama, (hem Kant'ta hem de Hume'da açıkça gördüğümüz) bu tipik modern savlamaya karşı Grek filozoflarda özellikle Aristoteles'te pek itibar gören bir fikri ıslah etmek ister. Bu fikre göre, ahlaki erekler "doğada yerleşiktir"; şeylerin bizatihi varlığında, kozmosun doğal düzeninde kayıtlıdır. Akıl yürütmesi şöyledir: İlk olarak, olan ile olması gereken arasındaki bağ, isteme (volition) aracılığıyla sağlanır; daha sonra

diyelim ki sigara içmek gibi bir pratik zararlıysa, ölmek istemediğime göre, sigara içmemek bir tür buyruk haline gelir. Fukuyama'ya göre bu açıdan ahlaki erekler yine de doğada cisimleşmişlerdir.

Samimiyetle söyleyelim: Bu sav üç saniye ayakta duramaz. Ahlakiliğin kökünü varlıkta, doğada bulmak istemek boş bir projedir ve hep böyle olacaktır. Az çok düzenli ve tutarlı düşünmeye çalışıldığında ikna edici hiçbir yanı olmadığı hemen görülür. Elbette, ölmek istemiyorsam tütünü bırakmak yararımadır; ama bu önermede en ufak bir ahlaki değerlendirme söz konusu değildir. Açıkça hipotetik bir buyruk çerçevesinde, yani "eğer..., o halde" düşünme formuyla, koşullanmış bir akıl yürütme içinde olduğumuz son derece aşikârdır; ve buradan yola çıkıp reçeteler sunmaya, normlar belirlemeye imkân yoktur. Evet, kuşkusuz, *eğer* sağlığımı korumak istiyorsam *o halde* sigarayı bırakmam gerekir... Peki ya istemiyorsam? Ya vız geliyorsa? Ya eskilerin dediği gibi har vurup harman savurmak istiyorsam, ahlaki düzlemde bana nasıl muhalefet edilebilir, hele hele kendimle birlikte başka birini peşimden sürüklemediğim sürece? Doğrusunu söylemek gerekirse, Fukuyama tamamen Amerika'ya özgü bir entelektüel bağlamın içinde nefes alıp veriyor. Bu nedenle, yaşlı kıtanın felsefe geleneğinde ortaya çıkan, Pico della Mirandola'dan Kant'a, Husserl'e ya da Sartre'a kadar izini sürebileceğimiz, insanı hayvanlardan/doğal düzenden farklı ahlaki bir varlık olarak gören düşünceleri anlayabilmekten çok uzakta. Hümanist bir cumhuriyetçilikle birlikte giden, doğalcı olmayan bu bakışa göre, insanın ahlaki bir varlık olmasının doğasıyla ya da türüne özgü doğal karakter özellikleriyle bir ilgisi yoktur. Tam tersine, insan kendini aşabildiği için, doğaya nazaran aşkın olduğu için ahlaki bir varlık olabilmektedir. İşte doğayla arasındaki bu mesafe, hayvanlardan farklı olarak, insana yukarıdan bir bakış imkânı sağlar; dünyayı dışarıdan yargılayabilir, ve böylece ahlaki bir varlık haline gelir. Eğer bu sav kabul edilmezse, özgür irade fikri bir kenara atılır; insanın doğaya aşkınlığı kabul edilmezse, bu durumda, etikten değil ancak etolojiden bahsedebiliriz: Olgulara bağlı davranışlar, törelerde temelini bulan düşünme biçimleri betimlenebilir ancak; fakat buyurucu normlar asla söz konusu olamaz.

Fukuyama'nın öncekinden daha kuvvetli olan diğer savı, transhümanist savların altında saklı durduğunu düşündüğü neoliberal ideolojiyi ve ondaki egemen özgürlük düşüncesini hedef alır. Bireysel seçimlerin,

isteyelim ya da istemeyelim, başkaları üzerinde, topluluk üzerinde etkileri olacaktır mutlaka. Bir önceki örneğe uygulandığında: Tütün içenler ve alkolikler bazen başkalarının hayatını da tehlikeye atarlar; veya böyle bir durum söz konusu olmasa bile, yakalanacakları hastalıkların tedavisinin masrafları ile topluma dolaylı olarak zarar verirler. Çünkü cömert sosyal güvenlik sistemlerimiz bu hastalıkların masraflarının bir kısmını karşılamaktadır. Aynısı transhümanizm vakası için de geçerlidir; bazı seçimler, mesela daha uzun sürede yaşlanma isteği, nüfusun geri kalanı için fazladan masraflar yaratabilir:

> Eğer bir toplumu oluşturan bireylerin ekseriyeti, örneğin, fonksiyonlarının %30'luk bir kaybı pahasına fazladan on sene yaşamayı seçerse bir bütün olarak toplumun onları hayatta tutmak için gerekli masrafı ödemesi gerekecektir. Bu durum uzak bir geleceğin sorunu da değildir, zira Japonya'da, İtalya'da veya Almanya'da şimdiden yaşanmakta olan budur, nüfus hızlı bir şekilde yaşlanmaktadır. Hatta daha beter senaryolar bile hayal edilebilir: Nüfusun geri kalanına bağımlı yaşlı nüfus oranının daha fazla olduğunu ve ortalama refah seviyesinde dikkate değer bir düşüşe neden olduğunu düşünün. [...] Daha uç bir senaryoda yaşamın sınırsız uzatılması, toplumu izin verilen doğum miktarına keskin bir sınırlama getirmeye mecbur bırakacaktır. Yaşlı ebeveynlere verilen bakım daha şimdiden birçok yetişkinin çocuklarına verilen bakımın kısmen yerine geçmeye başladı.[4]

Bu itiraz elbette göz ardı edilemez ama olur da her duruma uygulanabilecek evrensel bir ilke olarak kullanılırsa, tersine, durum daha vahim bir hal alabilir. Bir tütün bağımlısının akciğer kanserini ya da bir alkoliğin siroz hastalığını tedavi etmemek mi gerekecek? Peki ya kaç yaşından sonra yaşlı bir insana sağlık hizmeti verilmeyecek? Fukuyama sorduğu soruyla kuşkusuz son derece gerçek bir noktaya işaret etmiş oluyor, fakat cevap olarak ne önerdiğini bilmek isterdik. Ulu çınarlara temkinli yaklaşımı hoşuma gidebilirdi; ama artık yaşını başını almış biri olarak, elli sene önce hiç tahmin edemeyeceğim biçimde ve bir tür şaşkınlıkla fark ediyorum ki hayatı sevmeye devam ediyorum. Onu terk etmeye yönelik hevesim yok; yaşlı olarak geçirecek olsam bile fazladan bir on yıl hoşuma giderdi. "Gençlere yer açma" söylemi beni pek de heyecanlandırmıyor diye saf bir egoizm içinde miyim? Peki ya zenginler bir gün yaşam sürelerini uzatmak

için ödeme yapmak isterlerse, eşitlikçilik adına onları bundan men mi etmeliyiz? İhtiyarların sağlık bakımı kaldırılmalı mı; peki kaç yaşından sonra? Yetmiş yaş mı, seksen mi, doksan mı? Etik bir kurul toplanıp yaşlılarımızı ne zaman ölüme terk edeceğimize mi karar verecek? Unutmayalım ki gençlik son derece gelip geçicidir ve Buzzati'nin ünlü romanında söylediği gibi, bugün yaşlıları kışkışlayanların yarın saçları ağaracaktır.

Transhümanizme sıklıkla yöneltilen üçüncü bir eleştiri, özellikle Newtoncu ve Kantçı diyebileceğimiz modern bir fikri hedef alır. Bu fikre göre, doğa ahlaki bakımdan kötü, egoist ve tembeldir; Buchanan'ın ifade ettiği gibi, kör bir seçilime yönelmiştir ve en zayıflara karşı insafsızdır. Fukuyama, toplumsal biyologların çalışmalarından ve evrimsel ahlak teorisyenlerinden esinlenerek, tamamen farklı bir doğa görüşünü savunur. Buna göre, doğa daha ziyade, tıpkı Antik Yunan'da olduğu gibi, uyumlu, adil, güzel ve iyi bir kozmostur; bu nedenle insanların ondan esinlenmeleri ya da onu referans almaları çıkarlarınadır. Darwin'in mirası olan evrimsel etiklerde bu tez uç bir biçim aldı; bu fikre göre, insan türü doğal evriminin nihayetinde diğerkâm ahlakları seçmiştir. Böylece, doğal evrimin gidişatı sayesinde, insanlık uyuşmazlık yerine uyumun, savaş yerine barışın, bireycilik ve kendine geri çekilme yerine yardımlaşmanın daha yararlı olduğunu anlamıştır. Örneğin Michael Ruse, bu NeoDarwinci perspektifi takip ederek yazdığı bir makalede, "evrimsel bir etik savunusu" inşa etti. Söz konusu makale, biyolog Jean-Pierre Changeux tarafından yayımlanan kolektif bir kitapta yer aldı. Kitabın adı bile tüm programlarını ele verir: *Etiğin Doğal Kökenleri.*

Ruse'a göre, ki burada Darwin'in sıkı bir takipçisi olmak ister, "ahlak, yani iyinin, kötünün ve görevin anlamı, aslında evrimin bir ürünüdür". "Bununla kastettiğim, ahlakın, doğal evrimin ve onun rastlantısal mutasyonlar üzerindeki etkinliğinin nihai ürünü olduğudur." Darwin'in öğrencilerine göre insanlık, sayısız genetik mutasyonun rastlantısı sonucunda nihai olarak –Rawls'un adalet teorisindeki gibi– yekdiğerine ve insan haklarına saygıyı merkezine alan eşitlikçi bir ahlak seçmiş olsa gerektir. Ruse daha anlaşılır olmak için iki tür diğerkâmlığı ayırt eder: "Biyolojik diğerkâmlık" ve "etik diğerkâmlık". İlki hâlihazırda hayvanlar âleminde zaten hüküm sürmektedir ve bunun için vicdanın müdahalesine hiç gerek yoktur: Ölü bir böceği taşımalarında hemcinslerine yardımcı olan bir karıncada veya yaptığı balın bir kısmını larvaların beslenmesi için

ayıran arıda zaten mevcuttur. Buna karşılık, der Ruse, Rahibe Teresa'nın diğerkâmlığı (kendisinin verdiği bir örnek), kendini bir başkasına adayarak ortaya koyduğu değerlerin bilincini gerektirir. Ama esasa bakıldığında, bu iki diğerkâmlık bir ve aynı şeydir; zira ikincisi, yani insanlara ait olan da doğal bir evrimin sonucundan başka bir şey değildir. Sonuç olarak, ahlakın temeli ile doğa arasında süreklilik vardır. Doğal evrim bu tip bir ahlakı seçmiştir çünkü genlerini olabildiğince yaymak ve mümkün en uzun süre devam ettirmek isteyen insanlığın hayatını sürdürmesi açısından bu ahlâk daha avantajlıdır:

> Demek istediğim şu: Doğa, biyolojik olarak diğerkâm olabilelim diye, bizleri kelimenin gerçek anlamıyla diğerkâm düşüncelerle doldurdu. Fikrime göre doğuştan getirdiğimiz ve bizleri sadece toplumsal olmaya değil, başlı başına ve sahici bir şekilde ahlaki varlıklar olmaya iten yatkınlıklarımız var.

Böylece doğal ahlak, ilk başta potansiyel yatkınlıklardan ibaretken, sonra gerçek, etkin bir hal almış olsa gerektir. Uzun evrimsel süreçler ve doğal seçilim sayesinde potansiyel olan fiiliyata geçer. Sonuç olarak doğa ile kültür, biyoloji ile ahlak, etik diğerkâmlık ile biyolojik diğerkâmlık arasında kusursuz bir süreklilik olduğu görülür.

Başka bir yerde, tamamen felsefi bir düzeyde, etiğe dair bu inanılması güç naif bakış açısını zaten eleştirdim; ilgilenenlere bu eseri okumalarını tavsiye ederim.[5] Buradaysa felsefi savlar seviyesinden inip gözlemlenebilir yalın olgularla yetineceğim. Dünya tarihine baktığımda, ötekine saygı temelli ahlakların doğada temellendikleri ve nihai olarak evrim tarafından seçildikleri konusunda şüpheye düştüğümü itiraf etmek zorundayım. 20. yüzyıla bakalım. Ermenilerin Türkler tarafından tehciri, İkinci Dünya Savaşı ve 60 milyon ölü, Holokost, komünizmin geride bıraktığı 120 milyon ölü; sonra, daha yakınlarda, 1960'lardan itibaren, Latin Amerika'da, Hindistan'da, Kamboçya'da, Ruanda'da, Cezayir'de, Yugoslavya'da, Suriye'de, Orta Afrika'da, Liberya'da, Mali'de, Irak'ta, kısacası aşağı yukarı dünyanın her yerinde yapılan katliamlar.[6] Daha da yakına gelelim; hızla çoğalan ve tüm gezegende etki kazanan IŞİD ve taklitçilerine ne demeli? İnsanlığın temel meşguliyetinin işbirliği ve yardımlaşma, dayanışma, barış ve kardeşlik olduğuna gerçekten emin miyiz? Doğanın yeterince iyi

olduğuna, onu iyileştirme çabasını bir yana bırakıp olduğu haliyle minnetle muhafaza etmek gerektiğine gerçekten emin miyiz? Bir Kaliforniya üniversitesinde, zeki öğrencilerle ve sempatik meslektaşlarla çevrelenmiş, neredeyse hiçbir zaman burnunu oradan dışarıya çıkarmayan biri değilsek bu dünya görüşü bize hitap edebilir mi? Bence hiç mümkün değil.

Bu durum elbette insanlığı yükseltme projesini tek başına meşrulaştırmış olmaz, nitekim iyi ile kötü bizim irademize bağlıdır ve hiçbir şey bu iradeyi *a priori* "daha iyi" hale getiremez. Eğer insanda ahlaki yatkınlıklar varsa ki ben bunu kabul etmeye tamamen hazırım, bunlar Antik Yunan'a geri dönüşü savunanların ve Darwinci etiklerin öne sürdüklerinin tersine asla doğal yatkınlıklar değildir. Bunlar, daha ziyade, en azından birçok durumda, acıyla ve kanla doğadan söküp aldığımız şeylerin sonucudur; çoğunlukla Avrupa'yla ve onun Batılı takipçileriyle sınırlı olan sofistike bir demokratik kültürün içinde ortaya çıkmışlardır. Sonuç olarak, insanın, muhatabı diğer insanların çıkarlarını gözetmesi için kendi doğasına karşı savaşmasına gerek olmadığı fikri, insanlık tarihinde olup bitenler dikkate alınınca, hadi çılgınca demeyelim ama oldukça komik görünüyor. Doğrusu şu ki, büyük bir ihtimalle insan doğa tarafından tümüyle programlanmış değildir, her defasında iyi ile kötü arasında seçim yapabilecek şekilde belli bir özgürlük payına sahiptir. Bu nedenle, kimi zaman onu en yücegönüllü varlık olarak kimi zamansa en vahşi hayvandan daha kötü bir varlık olarak görebiliyoruz. Yekdiğeri için canını feda ederken görebileceğimiz bu varlık, hiçbir hayvanın boy ölçüşemeyeceği bir zalimlikle benzerini canice öldürebiliyor veya en acımasız işkencelere maruz bırakabiliyor. İnsanlık var oldukça, varlığını bir olanaklar yelpazesi içinde sürdürecek gibi görünüyor. Bilmem hangi "doğal temeller"e dayandığı için nihayetinde iyi bir varlık olarak programlanmış bir hayvan olmaktan çok, aşkın bir varlık olarak kalacak. Felsefecilik oynamaya soyunduklarında bilimsel olmaktan çok bilimci kalan bu zihinlerden çok daha kavrayıcı bir zihne sahip olan Pascal'ın dediği gibi, yarı melek yarı hayvan bir varlıktır insan.

Bu görüş, sıklıkla kabul gören bir fikrin aksine, bizlerin biyolojik ve hayvani yanını asla reddetmez; fakat artık bizleri "durum" ile "belirlenmişlik" arasında açık bir ayrıma götürmelidir.

Önceki kitaplarımda sıklıkla açıklama fırsatı bulduğum gibi –bu nedenle burada kısaca değineceğim– biz her zaman "bir durumun içindeyizdir"; bunun böyle olduğu kendiliğinden açıktır ve kimse gerçekliği

reddetmeden bunu reddedemez. Hem biyolojik hem tarihsel olmak üzere belli bir "insanlık durumu" vardır: Erkek ya da kadın olarak, şu veya bu genetik donanımla doğmuşumdur; proleter yahut burjuva belli bir toplumsal ortamda, şu millet, şu kültür, şu dil, şu aile, şu yüzyıl, vb.'de dünyaya gelmişimdir. Dolayısıyla kendimizi çoktan özgül bir durum içinde kayıtlı buluruz daima; üstelik bu kayıtlılığın belirlenmişlik halini alması ihtimal dâhilindedir. İşte Sartre'ın son derece yerinde bir şekilde "kötü niyet" diye adlandırdığı bu ihtimaldir. Fakat "durumumuz" belirlenmişlik haline gelmek zorunda değildir; yani tam bir özgürlük yoksunluğuyla aynı şey değildir. Sırf kadın olarak doğdum diye, mutfağıma ve çocuklarımın eğitimine mıhlanmış bir evcimenlik içinde yaşamak zorunda değilimdir. Sırf proleter bir dünyada yaşıyorum diye zorunlu olarak bir "kızıl", bir devrimci olmam; pek tabii faşist bir partide militanlık yapabilir veya liberal ya da sosyal demokrat olabilirim. Seçim benimdir. Aynı şekilde, bir burjuva olarak doğmak, mevcut durumu korumaya çalışan bir muhafazakâr olmamı gerektirmez. En açık ispatı, Engels ve Marx'tır; ikisi de burjuva ailelerden geliyorlardı, fakat ikisi de devrimci oldu. Tüm bu örneklerde iş başında olan, özgürlüğü sıfırlayan *belirlenmişlikler* değil *durumlar*'dır. Bir kaplandan farklı olarak üç metreye kadar sıçrayamam, bu bakımdan belirlenmişimdir. Bu yüzden daha az özgür olabilir miyim?

Etiğin temeli olarak Fukuyama tarafından göklere çıkarılan doğaya dönüş, itiraf etmem gerekirse bana hiç mi hiç ikna edici gelmiyor, ahlakta doğaya dair hiçbir şey olmadığı bence o kadar açık. Üstelik dediğime ikna olmak için çocuklarımızı nasıl eğittiğimize bakmak yeterli. Medeniyetin en ham bilgilerini onlara öğretmek bile yıllarımızı alan, neredeyse sonsuz bir uğraş; eğer ahlak ve medeniyet doğamızdan kaynaklanan bir şey olsaydı, buna gerek kalmazdı.

O halde diğer eleştirilere geçelim, özellikle de Michael Sandel'inkilere, belki onda daha güçlü bir eleştiri bulunabilir.

Michael Sandel'in eleştirileri veya "sürekli mükemmelleşme": alçak gönüllülük, masumiyet ve dayanışma değerlerinin yıkımı[7]

Amerikalı olmayan okuyucular için Michael Sandel'in Francis Fukuyama ile birlikte sadece kendi ülkesinde değil aynı zamanda tüm dünyada en tanınmış felsefecilerden biri olduğunu hatırlatalım. Tıpkı meslektaşı

gibi Michael Sandel'in kitapları birçok dile çevrilmiştir ve dünyanın büyük üniversitelerinde ders kitabı olarak okutulur. Entelektüel dünyada sahip olduğu itibarı örneklemek adına, transhümanizmin radikal bir eleştirisine ayırdığı ve önsözünü Jürgen Habermas'ın yazdığı kısa kitabı *The Case against Perfection. Ethics in the Age of Genetic Engineering* ("Sürekli mükemmelleşme: genetik mühendisliği çağında etik") adlı kitabının Almanya'da son derece ateşli tartışmalara neden olduğunu hatırlatmakla yetineceğim. Dünyanın en saygın üniversitelerinden Harvard'da otuz sene hocalık yapan Sandel, 2002 yılında ABD başkanının yeni teknoloji devriminin (NBEB) insani düzeyde neden olacağı sonuçları düşünmek üzere topladığı etik komiteye Fukuyama ile birlikte aktif bir şekilde katıldı.

Sandel'in kitabı beş temel bölümden oluşur: İlk bölümde, tedavi edici tıp modelinden transhümanizmin desteklediği "yükseltici" modele geçişe karşı itirazlarını sunar. Boy uzunluğunun, kas kuvvetinin artırılması; anne ve babanın çocuğun cinsiyetini, fiziksel özelliklerini seçmesi vb. gibi konular analiz edilir. Buraya daha sonra tekrar döneceğiz.

İkinci bölümde, artırma mantığının spor alanında neden olabileceği etkiler değerlendirilir. Vardığı sonuç açıktır: Sporcuların performansları bir gün genetik manipülasyonlara bağımlı hale gelirse, tıpkı doping örneklerinde olduğu gibi, onlara karşı en ufak bir hayranlık duymayı bırakırdık. Sandel, hiç mizahsız, bunu şöyle ifade eder:

> Artırmanın/yükseltmenin (*enchancement*) rolü büyüdüğü ölçüde, sporcuların performanslarına olan hayranlığımız azalır. Veya daha doğru bir ifadeyle, oyuncuların performansları yerine eczacılarına yönelir!

Kitabın üçüncü bölümü, Habermas'ın üzerine en çok düşündüğü bölüm budur, "ebeveyn projesi" ve "çocuk mağazası" gibi hassas soruları irdeler: İmkânlar giderek artacağına göre, anne ve babanın, sadece çocuklarının cinsiyetini değil, aynı zamanda gözlerinin, saçlarının rengini ya da ebatlarını, fiziksel gücünü ve neden olmasın, gelecekteki IQ'sunu seçmesi ahlaki olarak kabul edilebilir mi? Bu tür imkânların açılmasında Sandel'i endişelendiren en absürt ama muhtemel risk, gittikçe rekabetçileşen bir toplumda anne babaların, kendi evlatlarının komşununkilerden dezavantajlı olmaması için çılgın bir kusursuzlaşma yarışına girmeleridir, ki bu yeni bağlamda böyle bir şeyin olamayacağını söylemek zordur.

Dördüncü bölüm, öjenizm sorusuyla ilgilenir. Transhümanistlerin savunduğu liberal/pozitif öjenizm ile 1930'lu yılların yok edici/devletçi/Nazi öjenizmi arasındaki ayrımı giderek küçültmek ister. Seçilim, ister totaliter bir devlet tarafından dayatılsın isterse bireyler tarafından özgürce yapılsın, Sandel'e göre sorunun temelinde değişen hiçbir şey yoktur; çünkü her iki durumda da insan, özellikle yeni doğacak insan yavrusu, "şeyleştirilir"; bir meta, ebeveynin isteğine göre biçimlendirilmiş bir nesne haline gelir.

"Efendilik ve Lütuf" adını taşıyan beşinci bölüme gelince, önceki eleştirilerinin gerçek nedenlerini buluruz. Dolayısıyla bu bölüm üzerinde özellikle durmak istiyorum. Aslında, Sandel'in temel fikri, transhümanizmle birlikte, bahşedilmiş olan yeteneklere (*giftedness*) minnettarlık üzerine kurulu bir etikten, Prometheusçu, insanın dış dünyanın mutlak efendisi olmaya soyunduğu bir etiğe (buna hâlâ etik denebilirse) geçiyor olmamızdır. Açıklık getirelim; "lütuf" kavramı burada dinsel bir konuma zorunlu olarak atıfta bulunmuyor. İnançlı biri için, lütuf Tanrı'dan kaynaklanıyor olabilir; inançsız biri için doğadan kaynaklanıyor olabilir, bunun pek önemi yoktur. Önemli olan, her iki durumda da, bir aşkınlığa yani insanlara dışsal ve üstün bir lütfedici ilkeye yer verilmesidir.

Transhümanistlerin sınır tanımaz bir egemenlik uğruna terk edilmesini istedikleri işte tam olarak, olumsallıkla, rastlantıyla ve aynı zamanda Varlık'ın gizemiyle ilişkidir. Sandel'e göre bu Prometheusçu tavır, ortak yaşamın düzenlenmesi için kesinlikle gerekli üç temel ahlaki değeri mahvetmektedir: *Alçak gönüllülük, masumiyet* (sorumluluk alanımızın haddinden fazla genişlemesi karşısında ortadan kaybolur) ve *dayanışma.*

Bu üç temel noktayı açıklayarak başlayalım; çünkü Sandel'in, Prometheusçu bir iradeyle "artı-insan" ya da "insan sonrası" varlıkların üretilmesi projesine *hybris,* yani ölçüsüzlük ve kibirlilik eleştirisini yöneltmesi son kertede bunlara dayanır (Aşağıda serbestçe çevirdiğim pasajların hepsi Sandel'in bahsettiğim kitabının beşinci bölümündendir).

İlk olarak *alçak gönüllülük*:

> Genetik devrim, yetenek ve meziyetlerimizin verilmiş oluşuyla ilgili minnettarlık duygusunda aşınmaya neden olurken, yine aynı yolla ahlak ikliminin üç temel özelliğini de dönüştürmüş olacaktır: alçakgönüllülük, sorumlu olma ve dayanışma. [...] Çocuklarımıza büyük özen gösteriyor olmamız, ama gönlümüzden geçen çocuk tipini şimdiye dek seçememiş olmamız, biz anne babalara arzulamadıklarımıza açık olma-

> yı öğretti. Farklılığa açık olmaya bu yatkınlık, sadece aile çerçevesinde değil, aynı oranda genel olarak dış dünyada da desteklenmeyi hak eder. Beklenmedik olanı kabullenmeye, uyumsuz olanlarla birlikte yaşayabilmeye, düşünmeden her şeyi kontrol etme güdüsüne karşı direnmeye bizleri davet eder. *Gattaca'ya Hoşgeldiniz* filmindeki gibi ebeveynlerin çocuklarının cinsiyetlerini ve genetik özelliklerini seçmeye alışkın olduğu bir dünya, beklenmedik olan ve arzulanmayan karşısında hoş geldin demeyi bilmeyen bir dünya olacaktır. [...]

Başka bir deyişle, bu *hybris* günahını işleyerek, yani, her şeyi yaratma ve her şeye efendilik etme iradesine içkin bu ölçüsüz kibirde ısrar ederek; alçak gönüllülüğümüzü, onunla birlikte, lütfedilene karşı minnettarlığı ve farklı, istenmeyen, beklenmedik olana karşı uyum sağlama gayretimizi, zihin açıklığımızı kaybedeceğiz.

Sandel'e göre, uğursuz bir ikinci kayıp *masumiyetin* kaybıdır. Çocuklarımızın, yetenekleri yükseltilen diğer çocuklar karşısında dezavantajlı olmamaları için, fiziksel ve zihinsel özelliklerini seçme yükümlülüğü altına da girdiğimizde üstel bir şekilde artacak olan sorumluluk payımız, masumiyetin kaybına yol açar.

> Genetik artırmanın/yükseltmenin insan sorumluluğunu aşındırdığına inanılır bazen. [...] Fakat aslında olan tam tersidir; aşınma değil, patlama söz konusudur! Alçak gönüllülük gözden yiterken sorumluluk ölçüsüz biçimde artar. Artık şansa daha az, seçimeyse daha çok atıfta bulunuruz. Ebeveynler çocuklarının iyi ya da kötü özelliklerinin seçiminden sorumlu hale gelirler. Atletler, ekiplerinin kazanmasını sağlayacak yetenekleri elde etmiş olmaktan ya da olmamaktan sorumlu hale gelirler. Kendimizi yaratılmış şeyler olarak (doğanın, Tanrı'nın veyahut Talih'in eseri olabilir) değerlendirmenin nimetlerinden biri, olduğumuz şey olmaktan sorumlu olmamamızdı. Biz, genetik donanımlarımızın ne denli hâkimi haline gelirsek, yeteneklerimiz ve performanslarımız üzerindeki sorumluluğumuzun ağırlığı da o denli artar. Bugün bile, örneğin bir basketbol oyuncusu sayı kaçırdığı zaman, antrenörü onu kötü pozisyon almakla kınayabilir. Yarın ise fazla kısa boylu olmakla kınayacaktır.

Peki, benzer bir mantıkla, sağır ya da kör doğan çocuklar anne babalarına ne derler? İnançlı ve alçak gönüllü olmasalardı; lütfedilene, çeşitliliğe, dünyanın rastlantısallığına açık olmasalardı yaptırabilecekleri

ya da yaptırmaları gereken testleri ve değişiklikleri yaptırmadıkları için onları mazur görürler mi? Anlaşılan Sandel aksi bir değerlendirmeyi adaletsiz, hatta dile getirilmesini katlanılmaz buluyor. Peki, tam tersine, başkalarının bunu gayet meşru bulduklarını nasıl görmezden gelebilir?

Dayanışma'nın son bulmasıyla ortaya çıkacak problem, Sandel'e göre, benzer şekilde endişe vericidir. Bu kaybın sebebi yine Prometheusçu *hybris*'tir; doğanın ya da Tanrı'nın lütfettiklerine tevazuyla açık olmanın, buna kıymet vermenin yerini yavaş yavaş efendilik iradesinin almasıdır.

> Paradoksal bir şekilde, hem kendimizin hem de çocuklarımızın kaderleri karşısında sahip olduğumuz sorumluluk patlaması, bize göre daha az şanslı olanlara karşı dayanışma duygumuzu azaltabilir. Zira, sahip olduklarımızın doğadan gelen bir şansa dayalı olduğu fikrine ne kadar açık olursak başkalarının kaderi için dayanışma hissi duymak için o denli fazla sebebimiz olur.

Savını[8] kafalarda canlandırmak için Sandel sigorta örneğini verir: Gelecek hayatlarımızda hem kendimizin hem de başkalarının önüne çıkabilecek riskleri bilemediğimiz için hepimiz bir sigorta primi ödemeyi kabul ediyoruz, hem de başkalarının bu primden bizden daha çok yararlanması (veya tersi de olabilir) pahasına. Bilmiyoruz, gelecekten haber alamıyoruz ama risk herkes için aynı olduğundan başka bir riski yani belki de bir hiç için sigorta primi yatırmış olma riskini alıyoruz. Fakat başımıza gelenlerden, düştüğümüz darlıklardan, olası hastalıklarımızdan ve bunların köklerinin kazınmasından sorumlu hale geldiğimiz andan itibaren, dayanışmanın yerine "herkes kendinden sorumlu" olmaya başlayacaktır.

> Sigorta piyasası dayanışma pratiğini taklit ediyorsa eğer, bu sadece insanların kendilerine özgü risk faktörlerini bilmemelerindendir. Varsayalım ki genetik testler tıbbi geleceğimizi ve ortalama ömür süremizi güvenilir bir şekilde önceden söyleyebilecek aşamaya ulaştı. Bu durumda iyi bir sağlığa ve uzun bir yaşama sahip olacaklarıyla ilgili makul ümitleri olan kişiler gemiyi terk edeceklerdir. [...] İyi genlere sahip olanlar, bunlara sahip olmayanları sigorta şirketiyle baş başa bıraktıklarında sigortacılık faaliyetindeki dayanışmacı yön de ortadan kaybolacaktır.

Sandel'in tıpkı diğerlerinde olduğu gibi bu kitabında da savlardan ve somut örneklerden geçilmiyor. Transhümanizm eleştirisini burada daha politik bir planda da geliştiriyor: İnsanın insan üzerindeki bu yeni güçleri karşısında aileler eşit olmaktan çok uzak olacaklardır. Genetik mühendisliği, en azından ilk başta pahalı olacak ve bu koşullarda servetler arasındaki farklar çok daha az katlanılabilir olacak, zira artık ölüm kalım meselesi haline gelecekler. Daha da beteri, gelecekte birçok insan türü yaşayabilir; tıpkı geçmişte, Neandertal ve Cro-Magnon'ların zamanında olduğu gibi, ve bu birlikte yaşamın, barışçıl olmak dışında her şey olabileceğini düşünmeye başlamak gerekir. Fakat şu var ki, transhümanizmi savunanlar sorunun pekâlâ bilincindeler. Çünkü herkesin posthümanizme geçişini desteklemesi için asgari de olsa bir devlet müdahalesinin zaruretini kabul ediyorlar. Örneğin Nick Bostrom'a göre "toplumun ayrıcalıklı bir kesiminin kendini ve soyunu yükselttiği" bir tablodan kaçınmak gerekir; çünkü böyle bir tablonun sonucunda "paylaştıkları tarih dışında ortaklıkları çok fazla olmayan ayrı iki insan türü" ortaya çıkar. Ayrıcalıklılar, yaşlanma sorunu olmayan, sağlığı yerinde, süper zekâlı, fiziksel güzellik bakımından kusursuz bir tür haline gelebilir. [...] Ayrıcalıkları olmayanlar, mevcut seviyelerinde kaldıkları için, kendilerine olan itimatlarını yitirebilirler ve bu onları kıskançlık duygularına sürükleyebilir. Üst sınıf ve alt sınıf arasındaki geçiş hareketleri neredeyse sıfırlanabilir.[9] Bu durum can sıkıcı olacaktır. Bostrom tam da bu nedenle eşitsizlikleri azaltacak politik önlemler üzerine de düşünür.

Son olarak, Sandel'le birlikte, söz konusu yeni teknolojilerin jeopolitik planda barışçıl olmayan amaçlar için kullanılabileceğini de not edelim. Özellikle totaliter rejimler ya da terörist organizasyonlar buna heves edecektir; zaten IŞİD'de buna sürekli şahit oluyoruz; kablosuz iletişim halindeki nesneler aracılığıyla, havadaki uçaklarımızın denetimini ele geçirmeye çalışıyorlar. Açık bir şekilde yine, estetik cerrahi, ulaşılması daha kolay olan Brezilya gibi ülkelerde hızla gelişiyor, ve buradan da anlaşılabileceği üzere, bir "genetik turizmi"nin geliştiğini görme riskimiz son derece gerçektir. Fakat aynı zamanda ruhani bir düzlemde, hayatın anlamı sorusu geçmişe göre hem daha fazla hem de daha farklı şekillerde sorulacaktır: Sonu gelmeyen bir hayat, sonlulukla ilişkisinden hemen hemen yoksun kalmış bir insan, ne anlama gelecektir?

Tüm bunlar, görüldüğü gibi, son derece ciddi ve incelikli biçimde düşünülmeyi hak ediyor. Bununla birlikte, yukarıda andığımız itirazlara ve kuşkusuz zamanla ortaya çıkacak olası itirazlara rağmen, en baştan beri insanların hayatlarını mahveden üç beladan –hem kendimiz hem de sevdiklerimiz açısından: hastalık, yaşlılık, ölüm– kurtulma gayreti, meşru olsun veya olmasın kışkırttığı tüm itirazlardan zaferle çıkmayı başaracaktır. Buradan da şu kanıya varıyorum: Her şeyi yasaklamak ve her şeye izin vermek arasında bir yol icat etmek gerekecek. Fakat buraya ulaşmak için, Habermas'ın da bizleri davet ettiği gibi, yeni teknolojilerin insanlığımız üzerinde neden olabileceği tehlikeleri şimdiden derinlemesine düşünmek ve bunları önceden tespit edebilmek önemlidir.

Habermas'ın transhümanist projeye eleştirisi: tedavi edici modelde kalmak ve artırmayı yasaklamak

Habermas, *L'Avenir de la nature humaine: vers un eugénisme libéral?*[10] (İnsan doğasının geleceği: Liberal bir öjenizme doğru mu gidiyoruz?) adlı kitabında, problemi özgün bir tarzda ve oldukça hususi bir bakış açısından ele alıyor: çocukların bakış açısından. Ebeveynlerin, çocuklarının genomlarını onarmak veya tedavi etmek dışında bir amaç için değiştirmeleri, onların verili genetik yapısını transhümanizm doğrultusunda artırmaları ve yükseltmeleri durumunda çocukların buna karşı muhtemel tepkilerini irdeliyor. Çocuğun özgürlüğüne veya Habermas'ın kendi bildik jargonuyla "kendi özerkliğiyle düşünümsel ilişkisine", yani daha basit terimlerle, çocuğun gelecekte özgür bir varlık olarak kendi kendini anlama biçimine, bu operasyonla ciddi şekilde müdahale edilmiş olacaktır. Habermas'a göre, ebeveynler bir yetenek yerine bir başkasını tercih ederek, örneğin sanat ve edebiyat yerine sportif kabiliyetleri artırarak kendi seçimlerini çocuklarına dayatmış olacaklardır. Habermas'ın, kitabında ayrıntılı olarak, ve 1 Aralık 2002 tarihli *L'Express* gazetesine verdiği röportajda daha derli toplu biçimde savunduğu başat tezlerden biri budur. Alman meslektaşımın savunduğu ve bana göre son kertede Sandel'inkine çok yakın tezi, şu yazdıkları gayet iyi özetliyor:

> Doğamız şimdiye kadar verili ve dokunulamaz bir şeydi; günümüzdeyse çeşitli manipülasyonların ve programlamaların nesnesi

haline gelmekle karşı karşıya, öyle ki bu işlemler yoluyla bir kişi, kendi tercihlerine göre, kasti olarak, bir başkasının genetik donanımına ve doğal yatkınlıklarına müdahale edebilir. [...] Ebeveyne sunulan seçme özgürlüğünün giderek arttığı bir sürecin içindeyiz. Peki diye soruyorum kendime, bu işlemler, sürecin hangi anından itibaren, kendi kendini belirleyebilen bir varlık olarak anladığımız insan yavrusunun aleyhine dönmeye başlayacak? [...] Mesela, doğumundan önce genetik maddesinin, herhangi bir tedavi zorunluluğu gibi bir sebep yokken, değiştirildiğini bir gün öğrenen genç bir erkek çocuğunu veya genç bir kız çocuğunu hayal ediyorum. Ebeveynler bu öjenik müdahaleyi iyi niyetle, çocuklarının gelecekteki şansını yükseltmek amacıyla gerçekleştirmiş olsalar da, hiç kuşku yok ki bu müdahalelere rehberlik eden, onların kendi tercihlerinden başka bir şey olamaz. Oysa gelecekte yetişkin hale gelecek çocuğun tercihlerinin ve kendisiyle ilgili tasarılarının anne babasıyla benzer olacağı hiç de kesin değildir. Böyle bir durumda, yani çocuk ebeveyninin tasarılarıyla kendini özdeşleştirmezse, bunları sorgulayacaktır; örneğin ebeveyninin neden onu atletik veya müzikal açıdan değil de matematik yetenekleri bakımından donattığı sorusunu soracaktır kendine. Çünkü kendi gelecek tasarısında yüksek kariyerli bir sporcu ya da bir piyanist olmayı arzulayabilir pekâlâ.

Habermas'ın, piyano yerine "matematik yeteneği"yle ilgili verdiği örnek aslına bakılırsa bilimsel olarak pek gerçekliğe uygun değil. "Matematik yeteneğinin" baştan kazandırılabileceğiyle ilgili bir klişe ortalıkta dolaşıyor olsa da bugün hiçbir ciddi biyolog, yetenekler için böyle nokta atışı genetik manipülasyonların mümkün olduğunu savunmaz. Fakat temel meselemiz bu değil. Habermas'ın dediği gibi, bir gün bu tip bir hipotezin mümkün olması durumunda neler olabileceğini öngörmeye ve hayal etmeye çalışıyoruz. Öte yandan, matematik ve piyano örneğine başvurmaya hiç gerek kalmadan, çok yakın gelecekte çocuklarımızın fiziksel özelliklerinin önemli bir kısmını seçebilecek olmamız, gerçekliğe çok daha yakın. Bu bakımdan, Habermas'ın sorduğu sorular, en azından ilkesel olarak, yine de geçerliliğini korur.

Şimdi onun, çocukların özgürlüğü ile ebeveynin özgürlüğünü karşı karşıya getirdiği sorusunu derinleştirmeye devam edelim.

Habermas'ın bu sorgulamasına karşı hemen herkesin aklında beliren bir itiraz gazetecinin de aklına geliyor ve soruyor: Peki çocukları eğiterek

zaten uzun süredir aynı şeyi yapmıyor muyuz? Eğitim alanında ebeveynler çocukları adına binlerce şeye karar verirler. Şu eğitim kurumu yerine bir başkasını seçerler; onlara öğretilecek yabancı dillere karar verirler, çocuklarını sokmak istedikleri işlere göre eğitimlerine yön verirler ve neresinden bakılırsa bakılsın çocuklara hayatları boyunca eşlik edecek ahlaki, politik, manevi, vb. değerleri aktarırlar, hem de çocuklarının bu değerleri benimsemek isteyip istemeyeceğini hiç düşünemeden. Gelecekte doğamızı yani biyogenetik altyapımızı ilgilendiren konulardaki ebeveyn seçimlerini, eğitimdeki seçimlerinden farklı kılan nedir?

İşte Habermas'ın cevabı:

> Doğru, fakat eğitim, bu kararların ardındaki niyetler, iletişime açıktır; çocuğun genetik kaderine karar verilmesinde olduğu gibi sabit ve dokunulamaz değildir. Aslına bakılırsa aralarında büyük bir fark var. Birinde, çocuğun yetişkin olduktan sonra ebeveyniyle eleştirel bir diyalog imkânı vardır veya çocuk düşünümsel olarak tarihini sahiplenme yoluna girebilir. Oysa diğerinde, yani genetik bir programlama yapıldığında, dilsiz, ham bir olgu vardır; burada cevap verebilecek bir muhatap yoktur.

Öte yandan bana öyle geliyor ki, aslında çocuklar, ebeveyninin muhtemel genetik seçimlerini, eğitimdeki seçimleri kadar tartışabilirler. Habermas'ın savı sağduyuya ne kadar yatkın olursa olsun; ikna ediciliği bana oldukça düşük görünüyor. Fakat bunu geçelim ve onun akıl yürütmesini takip etmeyi sürdürelim. Habermas, bu düşünceler doğrultusunda, tedaviye yönelik değişiklikler ve artırmaya yönelik değişiklikler arasında ahlaki bakımdan temel bir ayrım yapılması gerektiği sonucuna varıyor. Konumunu belirginleştirelim: Habermas germ hücreleri de dâhil genetik manipülasyonun her türlüsüne muhalif değildir, ancak bu tür genetik müdahaleler, ancak aklı başında hiç kimsenin sahip olmayı arzu etmeyeceği hastalıkların daha yumurta aşamasında ortadan kaldırılması için kabul edilebilir. Zira böyle basit bir tedavi hedefi söz konusu olduğunda, çocuğun tepkisinin ne olacağı meselesi tersine döner. Genetik programıyla oynadıkları için ebeveynlerine sitem etmeyi bırakın, tersine, böyle bir durumda çocuk, daha önce bizim de vurguladığımız gibi, müdahale yapılmadıysa ebeveynlerinin bu kararı karşısında kederlenecektir:

> Bu konularda karara varırken aklımızda tutmamız gereken düzenleyici ilke, sağlık ya da hastalıklardan sakınma amacı olmalıdır. Bir başkasının hayatı için doğal kaynakların ne şekilde dağıtılacağına kendi tercihlerine göre karar vermeye kimsenin hakkı yoktur. Genetik bir müdahale, ilke olarak, gelecekteki kişinin potansiyel rızasını gözetmelidir. [...] Benim odaklandığım mesele, bir başkasının bir kişiyi öjenik bir şekilde belirlemesinin içerdiği tehlikedir. Oysa ortada klinik bir niyet varsa ve gelecekteki kişinin müdahalenin yararlı olduğuna onay vereceğini öngörebildiğimiz bir genetik değişiklik söz konusuyken böyle bir tehlike yoktur. Ve sadece had safhada olduğu önceden tam bir kesinlikle kestirilebilen kalıtsal hastalıklar söz konusuyken tehlike olmadığı söylenebilir. Sadece daha büyük bir kötülükten sakınma amacı varsa geniş bir uzlaşı umabiliriz; öte yandan, pozitif değerler söz konusuyken, bakış açılarımız büyük oranda birbirinden ayrıdır. Bu nedenle demokratik yasa koyucu, müsaade edilen müdahalelerin listesini, lehte ve aleyhteki fikirlerin ağırlıklarını temel alarak belirlemeli ve bu listeye alınanların sınırlarını son derece kesin bir şekilde tayin etmelidir [...].

Habermas'ın tedavi amaçlı genetik müdahalelerden yana bu görüşüne rağmen, gebelik öncesi genetik tanıya açıkça karşı olduğunun altını çizelim. Çünkü ona göre (ben ise tersini düşünüyorum, zira bundan sakınma ihtimali varken acı çekmek için doğacak veya erken bir ölüme maruz kalacak bir çocuğu yine de dünyaya getirtmeyi ahlaki bakımdan tamamen sorumsuzca buluyorum. Fakat şimdilik bunları bırakalım ve savlamayı takip edelim.) embriyonların araçsal bir şekilde kullanılması, Kant'ın başkasına asla bir araç gibi değil her zaman bir amaç gibi davranılması buyruğuna terstir. Bu sava embriyonların aslında bir "başkası" olmadıkları, basit bilinçsiz hücreler yığını oldukları itirazı getirilebilir. Fakat Habermas bu itirazı, kilisenin bir savını yeniden ısıtarak çürütmeye çalışır. Buna göre, insan embriyonundaki "potansiyel insani kişilik" gözetilerek, bu "hücreler yığınının" basit bir şey gibi değerlendirilmemesi gerekir.

Habermas'ın eleştirilerine dört olası cevap

Habermas'ın bahsettiği gibi "çocuklarımızın niteliklerinin pazarlandığı bir süpermarket"in açıldığını varsayalım. Bu tür bir durumda dahi Habermas'ın akıl yürütmesine dört temel itiraz geliştirilebilir.

Daha önce de söylediğim gibi ilk olarak şu ön plana çıkıyor: *Doğa ve toplum arasında yapılan ayrım, etik düzlemde hiç ikna edici değildir.* Hemen hatırlatalım (ilkelerden ziyade olgularla ilgili bir tespit olsa da bu tartışma için yine de önemli bir hatırlatma): Bir gün, Habermas'ın sandığı gibi, şunun veya bunun için yeteneklerin basit ve toptan bir şekilde programlanabileceğini, sanatlar yerine bilimleri ya da tersini seçme imkânının olacağını savunmanın bilimsel hiçbir zemini yoktur. En ufak bilişsel faaliyetimize bile 8 bin ilâ 11 bin gen müdahil oluyor; dolayısıyla yekten bir değişikliğin, bu faaliyeti belirli bir yönde programlayabileceğini sanmanın hiçbir anlamı yoktur. Yine aynı nedenle transhümanist artırmanın hedeflediği nitelikler geneldirler (*genel olarak* daha fazla zekâ, daha fazla güç, daha fazla duyarlılık vb.); şu veya bu disipline bağlı olarak özelleşmiş değildirler. Fakat tartışmanın tadını kaçırmamak için Habermas'ın hipotezini kabul edelim. Habermas ne derse desin; eğitimle aktarılan, toplumsal, dilsel, ahlaki ve kültürel mirasın ne bakımdan doğaya göre daha az iz bırakıcı olduğunu veya çocuklar tarafından nasıl daha kolay tartışmaya açılabileceğini görmekte zorlanıyoruz. İster toplumsal isterse doğal düzlemde olsun, yukarıda da söylendiği gibi, biz her zaman belli bir durumun içindeyizdir ve hiçbir durum özgürlüğümüzü tamamen budayabilecek kadar belirleyici değildir. Başka bir deyişle, her türlü özgürlük, tarih tarafından verili olana olduğu kadar doğa tarafından verili olana göre de yaşanır. Ebeveynimiz hangi okula gideceğimizi seçer, daha sonra hangi okullara girmemiz gerektiğiyle ilgili bizi yönlendirir, bir kere verildikten sonra geri döndürülemeyen kültür unsurlarını çok geniş bir şekilde dayatırlar; ana dilden başlayıp, kendi dünya görüşleri ve etik ilkeleriyle devam ederler. Bunlar çocuklara artı-değer katacak ve yine daha sonra tartışmaya açılabilecek doğal yeteneklerden tam olarak hangi bakımdan farklı oluyorlar? Doğa dilsizdir diyecektir Habermas. Fakat ister tarihsel olsun ister doğal, her durumun temel bir koşul olduğunu ve özgürlüğe köstek olmak bir yana özgürlüğün yaşanacağı bağlamı meydana getirdiğini anlamamaktır bu.

Daha ileriye gidelim. Felsefi açıdan savunulurluğu kusurlu olduğuna göre; hipotez icabı, doğanın tarihe, toplumsal ortama ve eğitime göre daha "katı" ve daha "sessiz" olduğunu kabul edelim. Her halükârda, hiçbir şey yapmamak da bir şey yapmak kadar zorlayıcı olabilir. Habermas, genetik kökenli bazı doğal nitelikleri kendileri adına seçtikleri

için çocukların anne babalarını suçlayabileceklerini ve bunun onlar için yapılan sadece eğitim amaçlı başka seçimlerden farklı olacağını öne sürer. Fakat seçmemenin de bir seçim olduğunu nasıl görmez? Yapmak imkân dâhilinde olduğu andan itibaren yapmamak da artık bir karardır. Ne yaparsak yapalım, karar almamak, yine de karar almama kararını almaktır. Kaldı ki, ebeveynimiz istemsiz olarak, son derece belirlenmiş genetik kalıtımını bize her halükârda miras bırakır. Onların kendi kalıtımlarını seçmemiş olmaları, bizim de bunların istemsiz mirasçısı olmamız hiçbir şey değiştirmez. Habermas, Buchanan'ın *From Chance to Choice* kitabından alıntı yapar, fakat Buchanan kuşkusuz ona şöyle bir soru sorabilirdi: Çocuklarımızın onlar adına şu veya bu yükseltme seçimini yapmadığımız için bizi suçlayabilecekleri de gayet muhtemelken, şansın ne adına seçime tercih edilmesi gerektiğini düşünüyorsunuz?

Fakat dahası var. Yine hipotez gereği ve savlara dayalı bir diyaloğu sürdürmek için benim karşı itirazlarımın reddedildiğini ve tersine Habermas'ın Buchanan'a karşı yükselttiği itirazların kabul edildiğini varsayalım. Fakat hastalık kökenli bir fenalık ile hastalık kökenli olmayan arasında ahlaki bakımdan nasıl bir fark olduğunu anlamak yine de güçtür. Transhümanizm insanın sadece zihinsel ve ahlaki planda yükseltilebileceğini öne sürmüyor; hepsinden önce ilk olarak öne sürdüğü, yaşa, hastalıklara, yaşlanmaya ve ölüme bağlı ıstıraplardan kurtulabileceğimizdir. Daha kuvvetli veya daha zeki olmayı istemediğimizi varsaysak bile –ki bu pek akla yatkın gelmese de hipotez olarak kabul edilebilir–, yaşlanmayı ve ölmeyi kim gerçekten ister? Kuşkusuz kimilerinin kendilerince gerekçeleri olabilir, yaşamla artık işini bitirme eğiliminde olan bazı hayat yorgunları vardır; fakat bu son olasılık dışında, yani intihar dışında, kimse daha sağlıklı ve daha uzun yaşamaya kapıları kapatmayacaktır, yani tersinden ziyade bunun geneli daha iyi yansıttığını itiraf edelim. Bu koşullar altında, Habermas'ın hastalık kökenli fenalıklardan kaçınma (bu çerçevede genetik müdahaleler meşrudur zira tedavi amaçlıdır) üzerindeki genel uzlaşma ile hastalık kökenli olmayan fenalıklardan kaçınma (özellikle yaşlanma ve bir gün belki de ölüm) arasında yaptığı ayrımın ahlaki planda hiçbir anlamı yoktur. Cücelik ve çirkinlikten, estetik cerrahi ve Viagra gibi bazı doping biçimlerinden daha önce örnek olarak bahsetmiştik. Kişisel olarak kimisi bunları istemeyebilir; fakat birinin kendisi için ve çocukları için böyle yükseltmeler istemesinin nesi ahlaksızcadır, hele de

yaşlanmaya ve ölüme karşı uzlaşı hastalıklara karşı uzlaşıya yakın bir genişliğe ve evrenselliğe sahip olduğu andan itibaren nasıl bir ahlak böyle istekleri ahlaksız ilan edebilir?

In cauda venenum.[11]

Bu üç karşı itirazımızın birden reddedildiğini varsayalım, geriye bir tane daha kalacaktır ve bana göre diğerleri olmadan da bu tek başına yeterdi. İlk olarak, Habermas'ın da benim gibi kendini özgürlük felsefeleri çerçevesine konumlandırdığını hatırlayalım. Bir çocuğun yükseltilmesini hedefleyen genetik müdahalelere karşı tüm savları, çocuğun özgürlükle ilişkisinin daha sonra aksayabileceği ve bu nedenle özgür bir varlık olarak kendiyle ilgili sahip olduğu imajının geri dönüşsüz şekilde yerinden edileceği fikrine dayanıyor. Fakat bu, belirlenmişlik ile durum kavramlarını düpedüz birbirine karıştırmaktır. Bu nokta bana o kadar temel geliyor ki üzerinde biraz daha durmak istiyorum. Biz her zaman (bu açıktır ve kimse inkâr etmez) bir bağlam içindeyizdir; son derece belirgin tarihsel ve doğal durumlar içinde bulunuruz. Fakat bir durum, nasıl olursa olsun, bu bir hapishane bile olabilir, insan özgürlüğünün somutlaştığı yerdir ve her zaman öyle kalacaktır. Başkaları tarafından (bizim örneğimizdeki ebeveynler) seçilmiş olması ya da olmaması meseleye dair bir şey değiştirmez; kaldı ki, dediğimiz gibi, seçmemek de seçmek gibi bir seçimdir.

Transhümanizm eleştirilerinin açtığı tartışmaların pek de kapanabilir türden olmadığını kabul edelim (bunu en başta ben kabul ederim). Eminim ki bu satırları okuyan birçok okuyucu bir yönde veya başka bir yönde tepki vermek, cevap vermek hatta sav üretmek ihtiyacı hissedecektir. Kimileri kuşkusuz benden ziyade Sandel'e, Fukuyama'ya veya Habermas'a kendilerini daha yakın hissedecekler. Çok doğal. Bunlar için tartışmalar düzenlemek gerekecek. Fakat yine de şimdiden bazı ilkelerin benimsenmesini isterdim. Bu muhtemel ilkelere daha sonra tekrar döneceğim; fakat özellikle böyle bir tartışmada kişisel kanılar ve tutulan taraflar adına, nedensiz yasaklamalara, herhangi bir sav sunmaktan, tartışmaktan men etmelere başvurmamak gerektiğinde uzlaşılmalı, diye düşünüyorum. Alçak gönüllülükle bu düşüncemi açıkladıktan sonra eklemeliyim ki hepimiz yanılabiliriz ve bir başkasıyla tartışmamız sırasında fikirlerimizi değiştirebiliriz.

Tartışmaların en tutkulu ve canlı olduğu konu ise kuşkusuz yaşam süresinin uzatılması ve hatta ölümsüzlük.

Bakalım nedenmiş.

Sonsuz yaşam: Kâbus mu yoksa yeryüzündeki cennet mi? Bu dünyada yaşanacak bir ölümsüzlük idealinin ortaya çıkardığı bazı metafizik, etik ve politik problemler üzerine

Kuşkusuz, yaşlanmaya ve ölüme karşı mücadele projesi sayısız düşmanca tepkiyi de beraberinde getiriyor. Bunların başında varlık nedenini büyük oranda kaybetme riskiyle karşılaşacak dinler geliyor ve canlılıkla oynamaya yönelik her türlü müdahaleye karşı şimdiden ayağa kalkmış durumdalar. Fakat bunların yanında laik ideolojiler de var. İnsan ömrünün aşırı uzatılması durumunda ortaya çıkabilecek sorunlara kötü gözle bakıyorlar – burada tekrar belirtelim ki ömrün böyle endişe verecek boyutlarda uzatılması henüz gerçekleşmedi fakat gerçekleşmesinin birkaç on yıllık bir mesele olduğu düşünülüyor. Bu durumda Asklepios ve Sisyphos Grek mitlerinin önceden sezdiği gibi söz konusu problemler, hadi ilk bakışta aşılamaz olduklarını söylemeyelim ama, son derece gerçek bir hal alacaklar.

Öncelikle psikoloji düzleminden yaklaşalım: Bu kadar serbest zamanla ne yapılır? Woody Allen'ın dediği gibi, "ebediyet uzun, hele de sonlara doğru". Bizi eyleme sürükleyen, doğal tembelliğimizden bizi çıkartan ve eser vermeye, medeniyetler kurmaya iten; sonluğumuzu hissediyor oluşumuz, geçen zamanı ve ölümün kaçınılmazlığını biliyor olmamız değil midir? Şimdi de etik açısından düşünelim: İnsanın insan üzerindeki bu yeni güçleri karşısında aileler hiç de eşit olmayacaklar. Daha önce de bahsetmiştik, ömür uzatmak pahalı bir imkân olacak ve bu koşullar altında servet farklılıkları hiç olmadığı kadar katlanılmaz bir hale bürünecek. Çünkü mesele zenginlik-fakirlikten çıkıp hızla yaşam ve ölüm sorunu haline gelecek. Nüfus bakımından da türlü problemler ortaya çıkacak: İnsanların kolay kolay ölmediği bir durumda nüfus patlamasından nasıl kaçınılacak? Çocukların artık olmadığı bir dünyada yaşama kararına mı varılacak? Başka gezegenleri kolonileştirmemiz gerekecek mi[12]? Son olarak, metafizik bakımdan, yaşamın anlamı sorusu geçmişe kıyasla daha fazla ve başka bir şekilde sorulacaktır: Sonu olmayan bir yaşamın, ölümle ilişkisinden tamamen veya büyük oranda muaf bir insanın hayatının anlamı ne olacaktır?

Transhümanistlerin bir gün "Zorba Ejderha"dan hesap sormayı hedeflemelerinin az çok radikal bir yığın eleştiriye konu olmasını bu bağlamda anlamak gerekir. Elbette başkaları da düşünülebilir, fakat benim burada sunduğum eleştiriler bana göre sorunun devasalığı karşısında

ancak mütevazı bir giriş olabilir. Bunları kısaca değerlendirelim ve transhümanist hareketin militanlarından bunlara nasıl cevaplar gelebileceğini de tahmin etmeye çalışalım.

İlk olarak, eleştirilerden bazıları, doğrusu bunların sayısı azdır, projenin sırf olgusal boyutuna odaklanıp onu bir fanteziden ibaret olmakla suçlarlar: Hayır, "ölümü öldürmek" asla mümkün olmayacak; yaşlanmaya karşı ciddi bir mücadele vermenin de farkı yok; transhümanizm dedikleri, bilimden çok bir bilimkurgunun ürünüdür. Tam da bu anlamda, örneğin Bertrand Vergely gibi Hristiyan bir düşünür, bilimin dinle bu şekilde boy ölçüşmeye kalkışmasıyla doyasıya dalga geçer:

> Bu ölüme son verme projesinde hemen bir şey göze çarpar: naifliği. Bildiğimiz kadarıyla şimdiye kadar hiç kimse dünyada ebedî yaşam süren birine tanık olmadı. Bugüne gelirsek, insanlığın bu konudaki üstadı Misao Okawa adındaki bir kadındır, şu an 116 yaşında. Ve resmî uzun ömür rekorunu elinde tutansa Jeanne Calment adında 122 yaşına kadar yaşamış Fransız bir kadındır. Olgular böyleyken, ölümün yakın zamanda ortadan kalkacağı nasıl iddia edilebiliyor? Ne biliniyor ki? Böyle bir iddiaya imkân veren hiçbir şey ortada yokken yine de inananı çok. Hepsi bir olmuş, bir müjde bekliyorlar.[13]

Bu tür bir muhakemeye cevap vermek ne yazık ki çok kolaydır. Zamanında tüm yeniliklere karşı cahil kesimin aynı muhakemeyi kullanıp bunları imkânsız ilan ettiğini hatırlatmak yetecektir. Onların alaylı gülüşlerine hep "imkânsız" kelimesi eşlik etmişti: Havadan daha ağır bir şeyi (uçaklar) uçurmak imkânsızdır, bir makinenin saatte 60 kilometreden hızlı gitmesi imkânsızdır, kablo olmadan binlerce kilometre öteye görüntü, ses ve bilgi aktarmak imkânsızdır. Yetmedi mi: Ay üzerinde yürümek imkânsızdır, keyfe göre insan genomu dizilemek, kes-yapıştır yapmak imkânsızdır, yapay kalple bir insanı yaşatmak imkânsızdır, yetersiz organları yeniden yapmak için kök hücreleri kullanmak imkânsızdır, retinasının arkasına elektronik çip yerleştirip bir köre görme yeteneğini bahşetmek imkânsızdır. Bunlar gibi binlerce icat karşısında bir Molière komedisine yaraşır sayısız ilahiyat bilgini, bilmiş tavırlarla "bu acayiplikler imkânsızdır" demekten hiç bıkmadılar; fakat bugün artık bunlar bize doğalmış gibi geliyor. Genel olarak bakıldığında, bir şey geçmişte hiç olmadı diye onun gelecekte de mümkün olamayacağı kanaatine varmak, hadi söyleyelim, o kadar bönce

bir muhakemedir ki transhümanizme temelden karşı birini bile ancak güldürebilir. Kaldı ki, hiç de budala olmayan Bertrand Vergely de hemen iki üç satır sonra şunları ekleme gereği duyuyor:

"Hadi diyelim ki insanın ölümsüzlüğü mümkün olsun. Böyle bir durumda iki problem akıllara takılacaktır. 1) Artık kimse ölmediği için yeryüzü aşırı nüfuslu olacaktır. [...] İnsanlık açlıktan ölme riskiyle karşılaşacaktır. 2) Aşırı nüfus problemini çözmek için çocuk yapma bırakılırsa insanlık kendini yenileyemeyecektir." Bir imkânsızlık iddiasından, biraz önce tamamen ütopik ilan edilen bir projenin muhtemel sonuçlarını değerlendirmeye hızlıca nasıl geçtiğini görürüz.

Kuşkusuz, giriş bölümünde de vurguladığım gibi, bugün itibarıyla deneysel ve bilimsel bakımdan bu insani zayıflığı bilimin alt edeceğini kesin bir şekilde iddia edebilecek durumda değiliz. Dahası, ileride ne olursa olsun, ebediyen ölümlüler olarak kalmayı sürdüreceğiz; zira yaşam süresi muazzam ölçülerde artırılsa dahi her zaman intiharlar olabilecek, bir kaza ya da saldırı sonucu can verilebilecek. Fakat insan ömrünün bir gün, uzak bir tarihte de olsa, ciddi oranda artırılacağını öngörmek ve ölümlerin, kitabın başında bahsettiğim gibi, artık sadece anneannenin çay fincanının başına gelenler gibi kazara olabileceğini tahmin etmek akla ziyadesiyle yakındır. Dolayısıyla Vergely'nin aksine, böyle bir hipotezin bir gün gerçekliğin kendisi olacağını tasavvur etmekte ve zamanı gelince böyle bir dünyanın tanık olacağı problemlerin önünü almak üzere şimdiden akıl yürütmekte saçma hiçbir şey yoktur.

Şimdi de, transhümanizmin bu temel yönüne getirilen temel eleştirilere bakalım – temel diyorum zira insan varlığını artırma projesi nihayetinde her şeyden öte yaşlanma ve ölüm sorununa bir çözüm bulma girişimidir. Gidişatımız sırasında bu eleştirilerden birkaçını deşmiş olduk, fakat değerlendirmelerimizin geldiği bu noktada bir döküm sunmak yararsız olmayacaktır.

İlk itiraz, en aşikârı, bekleneceği üzere nüfus sorununa ilişkindir. Artık kimse ölmüyorsa veya en azından nüfusun her bir üyesi yüz elli ya da iki yüz yıllık bir yaşamı makul bir beklenti olarak görüyorsa aşırı nüfustan nasıl kaçınılabilir? Başka bir gezegen kolonileştirilmeden veya tüm doğumlar iradi olarak durdurulmadan, nüfusu dengeleyen bir unsur olan ölümlerin azalmasına nasıl akla yakın çözümler bulunabileceğini görmekte zorlanıyoruz. Kabul etmesi zor olsa da ölümün yaşayanlara

ne kadar büyük bir hizmette bulunduğunu teslim etmeliyiz. Çocukların olmadığı bir dünyada yaşamayı gerçekten ister miydik? Peki ya herkesin kendi canının derdinde olduğu, mümkün olduğunca uzun yaşamaya çabaladığı aşırı nüfuslu bir evrende?

İkinci itiraz toplumsal soruna ilişkindir: Emeklilikle ilgili politik tartışmalarımız, kimsenin çalışmayı bırakmak istemediği bir durumda kuşkusuz bugünden oldukça farklı bir boyut alacaktır. Tabii robotlar bizim yerimize çalışıyor olmazsa ve biz de sonsuz bir miskinliğin içine (bu uğursuz illetin başka birçok fenalığın babası olduğu bilinir) gömülmezsek.

Toplumsal ve politik tipteki bu itirazlara devam edersek bir başkası da şu olacaktır: Yukarıda da değindiğimiz gibi, insanlığın, bugün bile tolere etmediği eşitsizliklerin tavan yaptığı ve artık katlanılmaz bir hal aldığı bir evrene girme riski de alınmış olmuyor mu? Zaten daha bugün, gelir farklılıklarının ya da daha iyi bir deyişle servet farklılıklarının 1'e 1.000 hatta daha fazla olduğu bir dünyada yaşadığımız söylenebilir. Fakat bizim kurduğumuz hipotezde komşununkinden daha güzel bir ev ya da araba sahibi olmaktan bahsetmiyoruz, buradaki mesele artık ölüm ve yaşamdır. Uzun yaşamın muhtemel bedeline bağlı olarak zengin ya da fakir olmamız çok farklı bir şekilde sorunsallaşacaktır – ki bu da eşitlikle ilgili politik-toplumsal sorunsala yeni ve patlayıcı etkisi olabilecek boyutlar katacaktır. Kimin yaşamını sürdürmeye hakkı olacak ve kim ölüme mecbur kalacak? Sadece paraya göre mi belirlenecek; eğer öyleyse, halkların kuşkusuz talep edeceği eşitlikçiliğin bedeli nasıl ödenecek? Dahası, Laurent Alexandre'ın da altını çizdiği gibi bu gelecek senaryosunda sağlık masrafları ters bir şekilde yaşlılardan çocuklara ve hastalardan sağlıklılara doğru patlama yapacaktır. Zira sağlıklılar bu vaziyetlerini korumak için "artırma" imkânlarından açık ki daha fazla yararlanmak isteyeceklerdir ve paradoksal bir şekilde hasta olmayanların masrafları hasta olanlara göre çok daha fazla olacaktır:

> Önümüzdeki on yıllarda bir tür 'genetik ve biyoteknolojik tekrar bölüşüm'den kaçınmak güç olacak, yani iki vitesli bir tıp. Sağlık sistemleri sağlıklı nüfusun yükünü kaldıramayacak duruma gelecek. Düşük büyüme oranlarına sahip Batılı ekonomilerimiz, embriyonlar, çocuklar ve genç yetişkinlerin masraflarında patlama yaratacak bu yeni kategoriyi karşılamakta çok büyük zorluk çekecek. Bireyin sağlık masrafları yüksek olacak ve çok erken yaşta başlayacak, zira hastalık-

lara yatkınlıklar doğumdan önce hatta fetüsün genomik analizinden bile önce biliniyor olacak. Bu bir devrim olacak. Sağlık masrafları bugün çok büyük oranda yaşlı insanlar üzerinde yoğunlaşmış durumda. Maliyetlerin %70'i nüfusun yaşlanmaya bağlı hastalıklara yakalanan %10'u için kullanılıyor. Başka bir deyişle, sağlık sistemleri artık sadece hastaların değil, hasta olmak istemeyen sağlıklıların yükünü de taşımak zorunda kalacak.[14]

Daha da beteri, Laurent Alexandre'ın vurguladığı gibi Yeryüzü kaçınılmaz olarak (aşağı yukarı Cro-Magnonların ve Neandertallerin bir arada yaşadığı dönemdeki gibi) farklı insan türlerinin yaşadığı bir yer haline gelecek. Yeni melezleme tekniklerini ve daha genel olarak eldeki tüm "artırma" biçimlerini kabul edenler, örneğin dinî inanç gibi sebeplerle kelimenin eski anlamıyla "insan" kalmaya karar verenlerden çok daha yavaş yaşlanacaklar. Şu da mümkün ki, zira transhümanistlerin tüm iddiası bu, artırılmış ve yükseltilmiş insanlık çok daha güçlü, hastalıklara karşı çok daha dirençli, hatta eskiye kıyasla çok daha zeki olacak. Peki, Cro-Magnonların Neandertallerin kökünü kazımasından daha büyük bir şiddete de tanık olur mu dünya? Oraya kadar gitmesek bile, böyle bir dünyada insan ilişkileri nasıl bir hal alacak? Laurent Alexandre'ın bu konuda ne dediğine de bakalım:

Bizim kuşağımız DNA dizilemesinin çok ucuz olacağı zamanları görecek. Hemen sonraki kuşak genetik ve epigenetik zayıflıkları erkenden 'onarabilen' tekniklerin hızlı atılımını yaşayacak. Bugün henüz uygulanmayan yaşlanmayı engelleyici tekniklerin ucu bize dokunmayacak zira çocukluktan itibaren erken müdahaleleri gerektiriyor. Bu genetik uçurum açık ki insanlık için acılı bir geçiş dönemi anlamına gelecektir zira bir tarafta çocukluğundan itibaren bu yeniliklerden yararlanan şanslılar diğer tarafta ise olanları sadece seyredebilenler olacak. 'Öncekiler' ile 'sonrakiler' arasında muazzam bir uçurum oluşacak. Bir tarafta, neredeyse ebedî uzun ömürler –zira artık sadece kaza sonucu, intihar veya cinayetle ölünebilecektir–, diğer tarafta ise ölümün ölümünden önce doğmuş geleneksel insanların fani ömürleri. 'Öncekiler'den seksen yaşında bir insan ile 'sonrakiler'den seksen yaşında bir insan arasında gözle görülür fizyolojik farklılıklar olacaktır.[15]

Peki, bu koşullar gelişince teknolojik turizm nasıl olur? Estetik cerrahi konusunda hâlihazırda böyle bir turizmin olduğunu biliyoruz. Aynısı

yakında genetik mühendisliği için de olacaktır. Korumacılığın eskiden olmadığı gibi bugün de bir çözüm olmayacağı açıktır: İnsanın şu veya bu şekilde "artırılması"nı bir ülkede yasaklamanın, başka bir ülkede serbestken, ne anlamı olabilir ki?

Biyojeopolitik üzerine bu sorgulama sırasında şu soru da akla gelecektir: Totaliter rejimlerin diktatörlerinin kendi nüfuslarını ötekilerden üstün kılmak için geniş yükseltme programlarını devreye sokma ihtimallerine ne demeli? Kimileri bunu zaten düşünüyor, vatandaşlarının ortalama IQ'sunu artırmayı hedefleyen öjenist politikalarını neşeyle uyguluyorlar.

Şimdi bu politik değerlendirmeler alanından ahlaki, metafizik ve dinsel mütalaalara doğru yükselelim.

İlk olarak ahlaki planda, insan doğasını değiştirme riskini almak; Fukuyama'nın dediği gibi, en başından itibaren insanlığın "doğal hakları" fikrinde köklenen hümanist bir etiğin temellerini belki de kesin bir şekilde altüst etmek, hatta kökünü kazımak değil midir? Eğer insan doğası altüst edilirse, onun ürünü olan etiğin de başına aynısı gelmez mi? Ve öyleyse bu hangi yönde gerçekleşecek? İçinde ne olduğunu bilmediğimiz, her şeye ve belki de en korkunç olaylara gebe bir Pandora kutusunu açmış olmayacak mıyız? Şimdi de metafizik düzleme gelelim. Yaşama bütün anlamını veren, onun tuzu biberi olan şey değil midir ölüm? Sonu gelmeyen bir filmin, bir müziğin veya bir kitabın yine de anlamı olur muydu? Ve eğer ölümsüz olsaydık, hâlâ iş görmeye mecalimiz olur muydu, mutlak bir tembelliğe ve en kökteninden bir anlamsızlığa kurban gitmez miydik? Dini açıdan düşünülünce, yaşamın kuvvetleri üzerinde fütursuzca hak iddia etmek, Tanrı'ya ait olan tekel üzerinde hak iddia etmektir. Dolayısıyla bu *kibir* günahına düşmek, olabilecek en büyük saygısızlığı işlemektir; kendini bizzat Tanrı'nın yerine koyan, sınırlarını aşmış insan ölçüsüzlüğünün ve kibrinin cezasını çekecektir. Son olarak, biyoloji dışı olanaklarla ölümsüzlüğe ulaşılabileceği fikri –akıllı makinelerin insanları post-insanlarla değiştireceği, onların hafızasının ve kişiliğinin USB türünden bir cihaza depolanabileceği fikri– akıllı makinelerin ilk alacağı kararın eski insanlıktan kalanları yok etmek olacağı tahayyül edildiğinde son derece ürkütücü değil midir?

"Tekillik" akımına hareket kazandıran – daha önce dediğimiz gibi "maddecilik" adındaki felsefi bir fikre dayanır – bu son hipotezdir. Buna göre, son kertede insan beyni ile yapay genel zekâyla donanmış

bir bilgisayar arasında aşılamaz hiçbir fark yoktur. Birincisi ikincisinden sadece daha karmaşıktır. Temelde felsefi nedenlerle bu hipotez bana o kadar naif ve yanlış geliyor ki zamanında Descartes'ın hayvanları sofistike otomatlara indirgemesinden pek farklı görmüyorum onu. Kitabın bu bölümünü bitirmeden önce bu konuyla ilgili birkaç şey söylemeye çalışalım.

Transhümanist maddeciliğin sınırları: insan ve makinenin naiflikle birbirine karıştırılması

Maddeci tez insan zekâsı konusunda tamamen davranışçı bir yaklaşıma dayanır. İlk varsayımı, nihayet yapay genel zekâyla donatılan makinelerin Turing testini başarıyla geçeceğidir (bu teste göre durumdan haberi olmayan bir kişi bir bilgisayarla muhatap olurken karşısındakinin bir insan mı yoksa bir makine mi olduğuna karar veremeyecektir). Ve bu başarının ardından insan zekâsıyla yapay zekâ arasında temel bir ayrım koymanın anlamının kalmayacağını varsayarlar. Böylece bir kendilik bilinciyle donanmış olan ve duyguları deneyimleyebilir hale gelen makinelerin hukuki statülerinin, haklarının ve neden olmasın ödevlerinin de olması gerekecektir. Çünkü artık bir canlıya atfedilebilen tüm niteliklere, muhakeme yetisine olduğu gibi insanlığın muktedir olduğu tüm hislere ve tutkulara da sahip olduğu kabul edilir. Bu "makineler" insanlar kadar özerk olacaklardır; tek farkla ki, insanlardan binlerce kat daha zeki olacaklardır; zira bilgisayarların daha şimdiden satrançta ve go oyununda en büyük üstatları yenebildikleri herkesin malumu. Dahası bu makineler gece gündüz çalışabilecek, durmak bilmeden ve ara vermeden kendilerini geliştirecek, yanlışlarından öğrenecek, zaman içinde kendilerini daha üst seviyelere yükselteceklerdir. Bu gelişimi takiben çoğalabilecekler, espri anlayışına sahip olacaklar, merhamet gösterebileceklerdir; kısacası basbayağı insani davranışlar ve tavırlar sergileyeceklerdir.

Yeni "tekçi"lerin bu öngörülerinin başarıldığını kabul edelim ("tekçi" diyorum, çünkü bu görüşe göre insan bilinci sadece maddi bir üründür; bu konuya yine döneceğiz). Bu koşullar altında, en azından sahici bir maddeciysek, insan ve makine arasında, özellikle etik planda bir ayrım yapmak hâlâ uygun olacak mıdır? İnsan haklarını duyurana benzer bir robot hakları beyannamesini ilan etmek gerekecek midir? "Tekillik" akımına mensup transhümanistler bu sorulara olumlu cevap veriyorlar.

Sezgisel olarak ve sırf sağduyunun sınırları içinde kalındığındaysa başka bir cevap galip gelir: Bizi kusursuz bir şekilde taklit etseydiler bile –hatta kusursuzdan da öte, zira mevcut kapasitemizi aşacaklardır– makineler, gerçek bir kendilik bilincinde olması gereken haz ve acı veya aşk ve nefret gibi duyguları tecrübe edemezlerdi. Elbette "mış gibi" yapabilirlerdi, ama gerçekten hissedemezlerdi; çünkü bunları hissetmek için bir beden, biyolojik bir donanım gereklidir. Tam da bu nedenle, dış bir kıstas yani sırf davranışları kıstas alan bir değerlendirme, iki şeyi birbirine karıştırmak değilse eğer, en azından yetersizdir.

Bu dendikten sonra, doğrusu, bir makinenin insanlığı hakkında yargı verebilmek için kendimizi onun yerine koyabilmemiz, ne hissedip ne hissetmediğini bilebilmemiz gerekirdi. Oysa böyle bir şey imkânsızdır ve "tekillik" transhümanizmi, artık bir fark olmayacağını öne sürmek için bu imkânsızlıktan yararlanır. Buna karşılık, bir tinselci (*spiritualist*) ise makinenin belli bir özerklik payına karşın ve davranışlarındaki belirlenmemiş rastgelelik ne kadar geniş olursa olsun yine de bir programın yazılımı içinde kapalı kalacağını söyleyecektir. Öte yandan tutarlı bir maddeci, benzer bir kapatılmışlığın insan varlığı için de geçerli olduğunu çok güçlük çekmeden öne sürebilir; buna göre, insan beyni sofistike bir makinedir; duyguları nöronlara dayalı sinirsel altyapısıyla programlanmıştır. Ve dahası, özgür bir iradeye sahip olduğu iddiası bir kurgudan ibarettir; zira düşüncelerimiz, sözde seçimlerimiz, tarihimizin ve biyolojimizin tamamen belirlediği sonuçlardır.

Oysa maddeciliğin zayıf noktası tam da burasıdır. Kitaplarımda sıklıkla girdiğim bir tartışmaya burada girmeden, maddeci belirlenimciliğin neden sadece basit bir hipotez olduğunu ve bu hipotezin her şeye rağmen hem gayribilimsel hem de çelişkili olmak gibi sıkıntılarının bulunduğunu hatırlatmakla yetineceğim.

İlk olarak, Karl Popper'la birlikte biliyoruz ki, kendini "rasyonalist" sananlar tarafından sıklıkla kabul edilenin aksine, belirlenimciliğin "bilimsel" bir konumla hiçbir alakası yoktur. Tersine, geçerliliğini ispat etmenin imkânsız olduğu tam bir metafizik taraf tutma söz konusudur. Doğrusu, tüm eylemlerimizi bilincimizden kimi durumlarda kaçan etkin nedenlerin, itiraf edilebilir veya edilemez çıkarların yönlendirdiği önermesi asla "yanlışlanabilir" değildir; yani herhangi bir deneyle sınanması mümkün değildir. Benzer bir durum, Tanrı'nın varlığı veya meleklerin

cinsiyeti meselesinde de vardır: Sadece varlıklarını değil yokluklarını da ispatlamak imkânsızdır. Aynısı tüm eylemlerimizin çıkar gözeten nedenler tarafından belirlendiğini iddia eden belirlenimci tez için de geçerlidir; çünkü, tanımı gereği, görünüşte en cömert eylemin arkasında bile bilinçdışı bir motivasyon, az veya çok gizli, hatta dile getirilemez bir neden istenirse bulunabilir. Öyleyse belirlenimciliği ampirik olarak sağlam bir şekilde çürütmek imkânsızdır. Zira Popper'ın açıklığa kavuşturduğu bir paradoksa göre yorumlarsak, bu çürütülemezlik, materyalist belirlenimciliğin avantajına olmak şöyle dursun, aslında onun hiçbir şekilde bilimsel olmadığını gösterir. Tam da düşünülebilir her ampirik çürütme imkânından kaçtığı için metafizik bir tarafgirlik içinde olduğu ortaya çıkar. Maddeci belirlenimcilik hipotezi, Tanrı'nın var olduğu hipotezi gibi, olgular tarafından kontrol edilemeyecek bir katmanda hareket eder ve işte bu bedeli ödeyerek her türlü deneysel sorgudan kaçmayı başarır.

Fakat dahası var. Doğrusu, maddeci belirlenimcilik, klasik biçimi altında, Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi*'nde gösterdiği gibi, kendi içinde çelişkilidir. Her sonucun doğada konumlanmış, uzay ve zamana kayıtlı bir nedeni olduğu iddiasına dayanır. Bu neden de zorunlu olarak doğada ve tarihte konumlanmış başka bir nedenin sonucudur, o da başka bir nedenin sonucudur ve bu şekilde sonsuza kadar gider. Belirlenimciliğin savunulabilecek bir tarafının olmamasının sebebi de budur. Ya Leibniz'in yaptığı gibi nedensellik zincirini bir ilk neden (Tanrı, doğa, tarih veya başka ne isterseniz) koyarak durdurursunuz ve bu durumda, belirlenimciliği tam temellendirmek istediğiniz anda, onu inkâr etmek zorunda kalırsınız; çünkü bu ilk neden, kendisinin bir nedeni olmadığı için, ortaya konduğu anda belirlenimcilik ilkesini ihlal eder (çünkü belirlenimcilik her nedenin bir nedeni olması gerektiğini temel varsayım olarak koyduğu için bir ilk neden fikrini reddetmek durumundadır[16]), ya da nedenler zincirinin sonsuza dek gerilemesine izin verirsiniz ki böyle bir durumda da açıklamak istediğiniz sonuç asla ne tam olarak belirlenebilir ne de açıklanabilir, zira nedenlerin bu sonu gelmez ardışıklığı gerçek bir açıklama olma niteliğinden yoksundur. Ayrıca tarihçiler için de geçerliği olan bir problemdir bu. Ne zaman bir tarihsel dönem seçseler bunu aslında keyfî bir şekilde yapmaya mecburdurlar ya da daha ziyade bu keyfîliği daha az görünür kılmak için belli kıstaslar bulmaya çalışırlar: 1914'teki Dünya Savaşı'nın

nedenleri üzerine düşünmeye başladığınızda, açıklamanın ilke olarak sizi en az tarih öncesine kadar sürüklemesi gerekeceğinin farkında olmalısınız.

Öyleyse belirlenimcilik, kendisinin karşıtı olan özgür seçim hipotezi kadar düşünülemez ve ispat edilemezdir; söz konusu hipotez, dünyada belirlenmemiş bir noktadan eylem dizileri başlatılabileceğini savunur. Eğer gerçekten akılcı olmak isteniyorsa, belirlenimcilik, şeylerin kendileri için de geçerli ontolojik bir hakikat olarak alınmamalıdır; teorik –bilimsel– planla sınırlı tutulmalıdır ve sonsuzca uygulanabilen yöntemsel bir ilke olarak kullanılmalıdır. Böylece bir hipotez olarak özgürlük fikri de korunabilir. Kuşkusuz bu felsefi eleştiriler, yine aynı sebeplerle, özgürlüğün var olduğunu ispat etmez; çünkü özgürlük fikri, Kant'ın dediği gibi, hep gizemli, akıl ilkesine karşıt olduğu için de anlaşılmaz olarak kalır. Fakat bu hipotezi çürütecek hiçbir şey de yoktur; çünkü bilimin ve deneyimin dışında metafizik bir seviyeden bahsetmekteyizdir.

Makinelerin bir gün zeki, kendilerinin bilincinde ve duyguları olan varlıklar haline geleceği tezi, altında yatan maddeci belirlenimcilik kadar geçersizdir. Temel olarak çürütülebilir türden değildir, çünkü insan ve makine karşılaştırmasında dış kıstasları esas alır. Çürütülmeye elverişli bir şekilde formüle edildiği gün hemen çürütüleceğine bahse girebiliriz. O günü bekleyeduralım, şu an için geçmiştekilerden pek farkı olmayan maddeci bir ütopyadan ibarettir. Son kertede, Vaucanson'un ünlü mekanik ördeğinden ne daha akıllıcadır ne de daha inanılır.

Aynı sebeplerle, maddeci tekçiliğin ikiciliği çürüttüğü söylenemez. Kuşkusuz, mesela çekim yasasını düşünecek ve keşfedecek bir beyin, bu bahiste Newton'un beyni gereklidir. Ne var ki yasanın kendisi beynin dışında, gerçeklikte var olur. Aynısı matematik doğruluklar için de geçerlidir: Üçgenin iç açılarının toplamının Öklit'te 180 derece, Riemann'da biraz daha fazla, Lobatchevski'de biraz daha az (çünkü pozitif veya negatif kavise sahip küresel bir geometri söz konusudur) olduğunu anlamak için de bir beyin gereklidir. Fakat bu durum, üçgen yasalarında cisimleşen bu akılsallığın bizim beynimiz tarafından üretilmediği gerçeğini değiştirmez. Tam da bu nedenle tinselci ikicilik, maddeci tekçiliğe karşı savaşta kazanma şansını elde tutmaya devam eder daima.

Fakat bu sonu gelmeyen ve şu an için bir gerçekliği de olmayan tartışmaları bir kenara bırakalım. Gördüğümüz gibi, transhümanizmin tüm eleştirileri arasında kimileri çok ileriye gitmez; öte yandan kimileri

ciddi bir dikkati hak eder. En azından kesin olan, tüm bu eleştirilerin, yeni teknolojilerin sonuçlarını ve ilerlemelerini zamanı geldiğinde kurala bağlamayı üstleneceklere rehberlik etmesi gerektiğidir. Tam da bu nedenle, söz konusu eleştirileri bu bölümde yalın ve dürüst bir şekilde sergilemeye çalıştım, çünkü bu çok önemliydi. Bir sonraki bölümde göreceğimiz gibi, yeni teknolojilerin ekonomi ve ticaret alanındaki izdüşümlerini düşünmeye başladığımızda, aynı olmasa da benzer yasal düzenleme sorunlarıyla karşılaşırız.

Bölüm 3

Paylaşım Ekonomisi ve Dünyanın "Überleşmesi"

Kapitalizmin çöküşü mü yoksa vahşi bir kuralsızlık mı?

Adına İnternet dediğimiz "dünyanın altyapısı" ile "paylaşımcı" adı verilen yeni bir ekonomi tipi arasında derin ve kalıcı bir ilişkinin iyice yerleştiği son derece açık. Paylaşım ekonomisi deyince akla ilk olarak ünlü GAFA (Google, Apple, Facebook ve Amazon[1]) geliyor. Fakat bu sembol isimlere Web'in mümkün kıldığı Uber, Airbnb, BlaBlaCar tarzında şimdiye dek duyulmamış bağlar dokuyan son dönem uygulamaları da eklemek gerekir – bunlar Fransa'da daha bilinir olmaları bakımından örnek mahiyetindedir, yoksa dünyanın dört bir tarafında bunlar gibi binlercesi her sene yaratılıyor. Jeremy Rifkin gibi bir ideoloğa göre toplumsal bağın bu duyulmamış biçimi yeni bir ekonomik örgütlenmenin doğrudan habercisidir;[2] İnternet'in genele yayılmasından önce düşünülemeyecek olan "üçüncü sanayi devrimi" sayesinde mümkün hale gelmiştir. Onun tahminlerine göre, bu yeni nimet insan hayatının çok geçmeden kapitalist rejim dışında örgütlenmesini sağlayacaktır. Yani 17. yüzyıldan beri kapitalizme içkin iki yapı olan devlet ve pazarın dışında bir örgütlenme: Bir tarafta ulusal hükümetler ve diğer tarafta kendini tamamen kârı azamileştirmeye adamış ekonomik-ticari bir sivil toplum. Web'in sunduğu

altyapı giderek artan bir şekilde benzeri duyulmamış türde toplumsal ve politik örgütlenmeler doğuracaktır. Bu örgütlenmeler ne devletçi ne de (tamamen) ticari olacaktır. Öyle ki köylerimiz, bölgelerimiz ve onları takiben bütün olarak uluslar, hem uluslararası hem ortaklaşmacı ağlarda bir araya gelecekler. Bunlardan bazıları, belli bir azınlık, kâr elde etme amaçlarını korurken; büyük çoğunluk, bedava ve karşılıksız hale gelecektir (Wikipedia modelinde "para kazanmayı" hedeflemeyen bir ağın örneğini görüyoruz).

1960'ların özgürlükçü sol isyanları sırasında ilk olarak siyasetle ilgilenen Rifkin, "ilerlemeci ve iyimser" olmak isteyen bir bakış açısıyla yazdığı kitaplarında, Batı dünyasının modern zamanlarda üç büyük sanayi devrimine tanık olduğunu söyler. Rifkin'in tezine göre bu üç sanayi devriminin her biri şu üçayak üzerinde durmuştur: Üretim kapasitesini artıran yeni bir enerji kaynağı, insanlar arasında yeni bir iletişim (ayrıca ulaşım ve lojistik) biçimi ve üretime dair yeni bir toplumsal örgütlenme.

Üç sanayi devrimi: Kapitalizmin sonuna mı geliniyor?

Bu üç aşamayı kısaca özetleyelim. Buna değer çünkü belki de kapitalizmin ölümüne doğru (en azından Rifkin'e göre) yol alıyorlar. Bundan iyisi can sağlığı!

İlk sanayi devrimi matbaa ve buharlı makineyle geldi. Gutenberg ünlü baskı makinesini kuşkusuz 15. yüzyılın sonunda icat etti; ama 1780'lerde yeni bir enerji türünün ortaya çıkmasının ardından gerçek potansiyelini gösterebildi. Buharla çalıştırılan dönerbasarlar ve tomarla basım yapan başka matbaalar, dünya tarihinde ilk defa gazetelerin, kitapların ve afişlerin endüstriyel tarzda üretilmesine olanak sağladı. Bunlar gelişen ilk iletişim biçimleridir, sonra bunları hemen demiryolu takip etti. Böylece düşük fiyatlı kitaplar ve gazeteler sayesinde kitlesel eğitim ve basın mümkün hale geldi. Yine bu bağlam içinde, kırsal yaşam karşısında şehirleşme daha ön plana çıkmaya başladı. Şehirler, merkezî ve hiyerarşik üretim birimleriyle, modern fabrikalarıyla köylü dünyasını gittikçe geri plana itti.

İlk sanayi devrimini bir yüzyıl sonra ikincisi takip eder. Yeni enerji kaynakları, içten yanmalı (patlamalı) motor ve elektrik sayesinde, kapitalizmin üstel gelişme dönemi 19. yüzyılda açılmış olur. Bunlara telefon ve telgrafla birlikte yeni iletişim biçimleri eşlik eder; hemen ardından

radyo ve televizyon gelir, fakat ayrıca lojistik ve ulaşım alanında devrim yaratan araba, kamyon ve uçaklar bunlara eklenir. Ve tüm bu gelişmelerle birlikte kentleşme ve yeni hiyerarşi, köylerin ve taşranın aleyhine pekişmeye devam eder; ayrıca firmalar gittikçe çokuluslu bir hale bürünürler.

Bugün yaşamakta olduğumuz üçüncü sanayi devrimi de diğerleri gibi yeni enerji kaynaklarıyla birlikte gelmiştir (karbonsuz enerji veya "yeşil" enerjiler, rüzgâr, fotovoltaik, jeotermal ve metan hidrat); yeni bir iletişim biçimi olarak İnternet bunlara eşlik ediyor, daha doğrusu İnternetler demek gerekir; zira ileride göreceğimiz gibi İnternet'in birçok türü var. Ekonomik yaşamın "yatay" ve "dağınık" bir örgütlenmesi söz konusu artık; bu yapılanma, hem ulus ötesi hem de hiyerarşik ve merkezî özelliklerden gittikçe uzaklaşmakta. Herkese açık toplumsal ağların doğuşuna bağlı olarak bu merkezsizleşme sadece ekonomik alanda değil kültürel ve politik alanda da gerçekleşmekte. Öte yandan, büyük verinin toplanmasını ve analizini sağlayan araçlar, paylaşım ekonomisinin gittikçe yayılmasını sağlıyor.

İşte geçmişte eşi benzeri olmayan bu bağlamda, kapitalizmin gittikçe yaklaşan çöküşünün ufukta göründüğü söyleniyor.

Rifkin, bu yeni paylaşımcı ağları (birazdan ayrıntılı bahsedeceğiz fakat yine İnternet'in farklı yüzleri bu ağları mümkün kılıyor) tarif etmek için ne yazık ki sadece İngilizcede anlamı tam anlaşılan eski bir terim kullanıyor: "paylaşım iştirakleri" (collaborative commons). Terimin anlamı, Amerikan ve İngiliz tarihinin belli dönemlerine, özellikle hayvan yetiştiricilerinin "çitlemeye" (yine bizim dilimiz için pek anlamlı değil) karşı mücadelesine referansta bulunuyor. Bu çitler, özel mülklerin alanlarını belirlemek ve korumak üzere çekilmiş ve hayvan sürülerinin özgürce dolaşmasını engellemişlerdi. Rifkin, dolaşımın engellenmesinin altını çizen bu metafora başvurarak, ters bir çağrışımla, Web'in yeni mantığını vurgulamak istemektedir; çünkü bu mantık, tam tersini, yani "çitleme"nin, bariyer koymanın ve özel mülkiyetin mümkün ve hayal edilebilir bütün formlarını her alanda ortadan kaldırmayı hedefler. Bu amaçla dünyanın her yerinde, günün her saatinde bütün bireyleri, siteleri ve ağları iletişime sokar.

Rifkin'in kullanmaktan hoşlandığı jargonun pek önemi yok – bu tür yazar işveleri bizde de çok yapılır; adına layık her "düşünür"ün acilen kendine özgü terimler icat etmesi gerekir ki dehasının benzersizliğini

herkesin gözüne sokabilsin. Aynı stile sahip "yeni felsefe"yi ve sonra ona ne olduğunu hatırlıyoruz. Geçelim. Terim tercihlerinden ziyade burada önemli olan, başlangıç noktasının en azından üzerinde düşünülmeyi hak etmesidir. Buna göre, yeni insani ilişki biçimlerinin doğmasına neden olan, örneğin, her gün yüzlerce milyon insan arasında mesaj, fotoğraf, müzik, film ve her türden fikir alışverişini sağlayan Web'in sunduğu altyapıdır. Bu sistem görünüşte bedavadır fakat birazdan göreceğimiz gibi özel veri yığınlarının (ünlü büyük verinin) durmadan toplanmasını sağlar ve bu verilerin başka şirketlere satılmasıyla göz kamaştırıcı gelirler elde edilir. Sonuç olarak, "bedava" işin sadece ekran yüzüdür; fakat arkaplanda para kazanmanın benzersiz bir aracıdır.

Belki de bu yüzden, kapitalizm-sonrası bir toplumun eli kulağında olduğunu, yerini "paylaşım iştirakleri"ne bırakacağını cümle âleme duyurmak için bu kadar acele ediliyor ve aceleyle şu sonuca varılsın isteniyor: İnsanlık, pazar ve devlet harici bir toplumsal-politik örgütlenmeye geçiş yapacak. Fakat bu, olayların gerçek akışını görmeyi engelleyen bir telaş halidir. Doğrusu, birazdan hemen göstereceğim gibi, üçüncü sanayi devriminin gerçek alametlerinin tam tersine işaret eden bir yorumdur bu. Biz kendi adımıza daha ziyade korkunç bir kuralsızlaşmaya ve özel malların (aktiflerin) sürekli daha fazla ticarileşmesine doğru bir gidişat görüyoruz. UberPop bunun sembolik bir örneğini yakın zaman önce gösterdi bizlere. Rifkin'in öngörüleriyle tarihin gerçek akışı arasında bir uçurum var. Bu uçurum gerçeklik ile ideoloji, nesnel hakikat ile şu veya bu türden bir çıkar gözeterek gerçekliği farklı kılıklara sokma çabası arasındaki uçurumdur.

Fakat peşin hükümlü olmayalım.

Ağların yeni mantığının seferber ettiği, biraz da jargon kokan bu kavramlara (sıfır marjinal maliyet, paylaşım ekonomisi, çitlemeye karşı iştirakler, İnternet'in çoğulluğu, bağlı nesneler, vb.) pek aşina değilseniz; bunların ne bakımdan kapitalizmin sonunu getirebileceğini, liberal toplumların temelini oluşturan kadim "devlet/sivil toplum" çiftini tedavülden nasıl kaldırabileceğini görmüyorsanız; ve yine İnternet'in hangi yenilikçi teknikler aracılığıyla bu yeni duruma aracılık ettiğini veya bedava bir şeyin nasıl servetler kazandırabileceğini tasavvur edemiyorsanız; az önceki paragraflarda kendinizi biraz kaybolmuş gibi hissetmeniz normal.

Sabır!

Tüm bunları mümkün olduğunca açık kılmaya çalışacağım ve sabrınıza değdiğini göreceksiniz. Rifkin'in, analizlerinden çıkarttığı sonuçlara katılmıyorum; yani çalışmanın sonunun geleceğini, kapitalizmin çökeceğini, yeni eğitim biçimlerinin başat olacağını (KÇAD'lar ile – *kitlesel çevrimiçi açık dersler*), köktenci bir ekolojinin yakında zafer kazanacağını veya ideal bir toplumun doğacağını, paylaşımın öncelik kazanacağını, özel mülkiyetin bırakılacağını, başka insanlar ve doğa için kaygılanılacağını, evrensel çıkarsızlığın hâkim olacağını düşünmüyorum; gelgelelim, sonuçlarına katılmıyor olsam da analizlerini başlattığı nokta, hadi "kaçınılmaz" demeyelim ama oldukça makul. Bunu daha sonra epey kurnazca, bir ideolojinin hizmetine sunsa da, yani kapitalizmin çökeceğinin müjdecisi olmaya soyunsa da ve ayrıca modern toplumların gerçek tarihini kafa karıştırarak zaman zaman gizlese de başarısının sebebi kuşkusuz analizlerini doğru noktalardan başlatmasıdır.

Üçüncü sanayi devrimi, Dört İnternet'in doğuşu ve paylaşım ekonomisinin altyapısı

Öyleyse başlangıçla başlayalım; yani artık üç farklı internetin mevcut oluşundan, bu üçünün bir dördüncüsüyle, bağlı nesnelerin internetiyle birbirine bağlandığı olgusundan başlayalım. Rifkin şöyle yazıyor:

> İletişim interneti, enerji interneti ve lojistik internetinin, iştirakler üzerinde işlem yapan bütünleşik bir nesneler interneti içinde bir araya getirilmesi paylaşım çağının kapılarını açıyor. [...] Öyleyse, nesnelerin interneti, tek bir sistem içinde birlikte çalışan bir iletişim internetinden, bir enerji internetinden ve lojistik internetinden oluşur. [...] Bu üç internetten her biri diğer ikisinin çalışmasını sağlar. İletişim olmadan ekonomik faaliyeti idare etmek imkânsızdır; enerji olmadan enformasyon yaratmak ve ulaşımı beslemek imkânsızdır, lojistik olmadan değer zinciri boyunca ekonomik faaliyeti ilerletmek imkânsızdır. Birlikte, bu üç işletim sistemi, yeni ekonomik organizmanın fizyolojisini meydana getirirler.[3]

Rifkin'in söylediklerine bakılırsa, bu "yeni fizyoloji", içinde yaşadığımız yüzyılın ikinci yarısından itibaren, kapitalizmi tam bir ölüme olmasa da geri dönüşsüz bir çöküşe sürükleyecek, onu ikinci planda kalmaya mahkûm edecektir. Sonuç olarak, artık paylaşım iştiraklerinin

ve kâr amacı gütmeyen paylaşım ekonomisinin hâkimiyeti dünyada yerleşmeye başlayacaktır.

Bu kehanetin mantığını aydınlatmak için baştan alalım.

İlk internet, en bilindik olanı; her gün kullandığımız *iletişim interneti*. Neredeyse tekelleşmiş GAFA'nın geniş ölçüde hâkimiyeti altında. Bunlara Twitter veya Linkedln gibi sosyal ağları da eklemek gerek. Kuşkusuz, Uber, Airbnb, BlaBlaCar, TrocMaison.com, Vente-privee.com, Leboncoin.fr, Drivy.com, Paruvendu.fr, Wikipedia ve paylaşım ekonomisini yaşatan bunlar gibi nice uygulama da eklenebilir; o kadar çoklar ki hepsini anmak için bir kitabın tamamını ayırmak gerekirdi. Bunlar, ağ topluluklarında gruplara ayrılmış yüz milyonlarca insanı az veya çok ticari amaçlarla bünyelerinde barındırır, onlara "kılavuzluk ederler". Bu internetin açıktan ücretli kullanımları vardır (Uber çağırdığınızda gittiğiniz yolu ödersiniz, Amazon'da okuduğunuz makaleler veya Airbnb'den kiraladığınız daire ücretlidir); bazılarıysa ücretsiz görünür, ama bu aslında sadece bir yanılsamadır. İlk bakışta, Google, Facebook veya Twitter hizmetlerini bedava kullanıyormuşuz gibi gelir. Kullanıcı internet ağında sörf yaparken bunu ücretsiz yaptığını sanır; çünkü Web'de arama yaptığınızda veya çeşitli mesajlar attığınızda bir kuruş dahi ödemezsiniz. Bu yeni çiçek açan ve güya kâr amacı gütmeyen şirketlerin nasıl kurnazlıklar yaparak, görünüşteki bedavalığa rağmen astronomik kârlar elde ettiğini birazdan göreceğiz. Hayat biçimlerimiz, tutkularımız, sağlığımız, kaygılarımız veya tüketim alışkanlıklarımızla ilgili çeşitli verileri (büyük veri dedikleri her şeyden önce budur) durmadan toplayan bu şirketler, başka şirketlere bunları ateş pahasına satar. Bu bilgileri satın alan şirketler ise böylece iletişim stratejilerini, inovasyon ve satış stratejilerini geliştirebilirler; reklamlarını doğrudan kendi müşterilerini hedefleyerek yapabilirler ve farklı tarayıcılardan sorulara verilen yanıtları gittikçe daha fazla bağlamına oturtarak kişiselleştirebilirler. Paris'in beşinci bölgesinde saat 12.30'da bir Japon restoranı mı aradınız? Kuşkusuz öğlen yemeğini gidip orada yemeyi arzuluyorsunuz. Eğer aynı talep gece yarısı yapılırsa, bu başka bir anlama gelir; büyük ihtimalle eve servis arıyorsunuzdur...

Oldukça teknikleşebilen ayrıntılara girmeden, Web'in, 1990'lı yılların hemen başında, Tim Berners-Lee ve Robert Cailliau tarafından, İnternet'ten sonra (ikisi hatalı bir şekilde çoğunlukla birbirine karıştırılır) icat edildiğini ve bunun bir Net uygulaması (mesajlaşma ve elektronik posta

gibi örneğin) olduğunu söyleyebiliriz. Bu uygulama sayesinde, Ağ üzerinde bulunan fakat ortak bir arayüzleri olmadığı için birbirlerinden ayrı olan tüm bilgiler iletişim içine sokulabildi; yani "çitler", kompartımanlar, bariyerler ortadan kaldırıldı. Öyleyse Web, "küresel ağ" ismini sonuna kadar hak eder. Örümcek ağını ima eden ismiyle *World Wide Web,* dünyanın her yerinden isteyen herkesi günün her saatinde ilişkiye sokabilen özelliğiyle yeni ekonomiye (paylaşım ekonomisine) altyapı sağlayabilmektedir.

Ardından "akıllı şebekeler" (*smart grids*) de denen *enerji interneti* gelir. Rifkin'in çalışmalarının bu konulardan sorumlu politikacıları en çok etkilediği nokta kuşkusuz burası. Bu akıllı şebekeler, bir bina, bir şirket, bir ilçe veya bir bölge ölçeğinde topluluklara dayanabilirler; hangisi olursa olsun bunların bir gün tüm gezegeni kapsayacağı düşünülmektedir. Web modelindeki ağlar gibi örgütleneceklerdir; yeşil ve yenilenebilir enerjileri (rüzgâr enerjisi, güneş panelleri, vb.) kullanarak kendi elektriklerini kendileri üreteceklerdir. Öyle ki önümüzdeki yirmi veya otuz sene içinde fiyat ve verimlilik bakımından EDF[4] tipi geleneksel merkezîleşmiş yapılarla rekabet edebileceklerdir. Sonuç olarak her topluluk yalnızca kendi tüketimi için yeterli enerji miktarını üretmekle kalmayacak, elde ettiğinin fazlasını başkalarıyla (iletişim internetine analojiyle) değiş tokuş edebilecektir; bu fazlalıklar bu amaçla önce depolanacak, sonra da paylaşılacaktır. Elbette henüz burada değiliz, zira enerji depolama problemleri olduğu gibi bu şebekeleri yeşil enerjilerle çalıştırmak için gerekli başlangıç yatırımları sorunları da daha çözülmüş değil. Ne var ki bu yatırımlar bir kez gerçekleştirildikten ve altyapılar yerleştirildikten sonra, sınırsızca yenilenebilir bu enerjilerin marjinal maliyeti neredeyse sıfıra meyleder (rüzgâr ve güneş, her an yerlerinde olmasalar da her şeye rağmen düzenli olarak geri gelirler ve hiçbir maliyetleri yoktur).

Üçüncüsü *lojistik internetidir.* Özel olarak, bugün hâlâ akıldışı yöntemlerle işlediği bilinen taşımacılık konusuyla ilgilidir. Örneğin arabalarımız zamanın sadece %6'sında kullanılıyorlar (geri kalan %94'te park yerlerinde anlamsızca pineklerler ki bu da araba paylaşımının dayandığı ihtiyacı gayet iyi açıklar); mal taşımacılığı için kullanılan kamyonlara gelince, bunlar genellikle yolun yarısını bir şey taşımadan giderler, çünkü yük boşalttıktan sonra genellikle taşıyacak bir şeyleri olmaz. Demin bahsettiğimiz iki internetin model alınmasıyla eğer kara ulaşımı örgütlenirse günümüz lojistiğindeki birçok başka kusur da yok olacaktır.

Kanada'daki Laval Üniversitesi'nin saygın bir araştırma merkezinde lojistik sorunları uzmanı olarak araştırmalar yapan Benoit Montreuil'ün 2012 yılında "fiziksel bir internet" için yayımladığı manifestosunun tam olarak önerdiği de budur. Rifkin'i de önemli bakımlardan etkileyen bu araştırmacı, kara taşımacılığında kamyonların nasıl ve neden ekonomik, ekolojik ve toplumsal açıdan hem verimsiz hem de "aşırı pahalı" hale geldiklerini göstermeye çalıştı. Montreuil, bugün yürürlükte olan sistemlere belli sayıda güçlü ve karşı konulması zor eleştiriler yöneltir[5].

Bu düzensizlik karşısında ticari malların 21. yüzyılda karayoluyla taşınmasına belli bir rasyonalite kazandırmak için bir dizi pratik çözüm önerisinde bulunur. Manifestonun yazarının savunduğu fikir tam olarak iletişim internetini model almak ve böylece ilkiyle analoji içinde bir metaforla "fiziksel internet" adı verilebilecek (*fiziksel internete* kısaca "Fİ" denecek) bir ağı yaratmaktır. İşin keyifli bir tarafı da şu ki; İnternet'in (iletişim) doğuşu sırasında tersi bir metafordan yararlanılıyordu: Bilginin "otoyollarını" yaratmaktan bahsediliyordu ve buna ulaşmak için ortak bir dil, henüz aynı teknolojileri kullanmayan şebekeler arasında ortak arayüzler bulmak gerekiyordu. Web'in tam olarak yaptığı işte bu oldu: Tüm dünyayı tek bir şebekede iletişime sokmak amacıyla "kompartımanları" kaldırdı. Montreuil'e göre, bu sefer dijital değil fiziksel şebekeler alanında ortak hareket terimleri bulmak için yapılması gereken de budur – örneğin ambalajlar, konteynırlar ve nihayet dünya ölçeğinde standartlaştırılmış içeriklerin kimlik bilgilerini içeren çipler. Son derece zeki bir şekilde, depoların ve sefer güzergâhlarının işte bu yönde baştan aşağı yeniden düşünülmesini önerir[6].

Son olarak, Rifkin'in temel ve diğerlerine yön veren tezi, bu üç internetin dördüncü bir internette toplanmasıdır: ***bağlı nesnelerin interneti***. 2030 yılında, dünyada 200, hatta 300 milyar bağlı nesnenin olacağı ön görülüyor – bu nesneler sayesinde olası ve hayal edilebilir tüm öznelerden milyarlarca ve milyarlarca "devasa veri" (büyük veri) durmadan toplanacak. Kitaplarda ve dergilerde bir "bağlı nesne"nin ne olduğunu geniş halk kesimlerine açıklamak için genellikle buzdolabı örneği verilir. Bu buzdolabı çeşitli alıcılarla donatılmıştır ve aynı yetişkin bir insan gibi neyin bitmekte olduğunu, yakında sütün mü, yağın mı yoksa portakal suyunun mu biteceğini algılayabilmektedir. Bunları bilmekle de kalmaz, sizin hiç müdahale etmenize gerek duyma-

dan eksikleri çevrimiçi olarak ısmarlayabilir, yani siz parmağınızı dahi kımıldatmadan, bunu bir an dahi düşünmeden günlük kullandığınız ürünler size tedarikçiniz tarafından ulaştırılır. Çok iyi. Fakat bu örnek, bağlı nesnelerin sağlıktan tutun her türden kazanın engellenmesine ve suça karşı mücadeleye kadar insan hayatının tüm alanlarında açacağı muazzam olanaklar ve bunların zaruriliği dikkate alındığında, dördüncü internetle ilgili neredeyse gülünç bir manzara sunar. Aslına bakılırsa, milyarlarca bağlı nesne daha şimdiden buzdolaplarından çok daha temel sektörlerde hâlihazırda iş görmekte. Lojmanlara, bürolara, araçlara, evlerin temellerine, evlerin duvarlarına, tedarik zincirlerine, saat kordonlarımıza, meyve ve sebzelerin karton kutularına, uçaklara, hayvanlara, göllere, okyanuslara, bitkilere, çöp kutularına, konteynırlara, yollara, insan bedenine, kar tutmuş dağlara, volkanlara, göçmen kuşlara, güvenlik sistemlerine, gözetleme kameralarına, dükkânlara, kamusal alanlara ve binlerce başka noktaya binlerce farklı amaç için yerleştiriliyorlar: Suçların, yer sarsıntılarının veya çığların önceden tahmini, kansere karşı mücadele, yaşlı veya sakat bağımlı insanların takibi, insani felaketlere veya yollardaki trafiğe karşı mücadele amaçlanıyor. Bu interneti Rifkin'in coşkuyla selamlamasının sebebi de budur:

> Nesnelerin interneti, insan eseri çevre ile doğal çevreyi uyumlu bir işlevsel ağ içine katar: Tüm insanların ve tüm nesnelerin görevdeşlik aramak için aralarında iletişime girmesini sağlar, toplumun verimliliğini optimize etmek amacıyla bu çoklu-bağlantıları kolaylaştırır ve tüm bunları yaparken de gezegenin küresel refahını teminat altına alır.[7]

Paragrafın bitişini özellikle seviyorum: gezegenin küresel refahı! Daha ne olabilir ki! Transhümanistler gibi onların araştırmalarını finanse eden şirketlerin de çok sevdiği "çözümcülük"ün izlerini burada da görüyoruz... Buna inandıysanız âlâ, fakat biz yine de şimdilik eleştirel yaklaşımımızı bir süre daha koruyalım.

Her şeye rağmen, Rifkin'in çalışmaları bu dört nokta bağlamında, içinde yaşamakta olduğumuz gerçekliklere en azından ilgi duyuyor ve bunlar hakkında analiz yapma ihtiyacında. Entelektüellerimiz ise bir 19. yüzyıl hatta 18. yüzyıl nostaljisine kapılmış gidiyorlar, sanki kaybedilen ulusal kimlik tartışmaları hiç bitmeyecekmiş gibi, sanki sol ve sağ ara-

sında durmak bilmeksizin sürüp giden; borçların indiriminin mi yoksa tüketimin teşvikinin mi ekonomiyi canlandıracağıyla ilgili ilkel tartışma dünyanın yeni sarsıntılarıyla tamamen aşılmamış gibi, vadesi dolmuş polemikleri sürdürüyorlar ve ne yazık ki bu tartışmaların şu an şekillenen gerçekliği anlamakta en ufak bir faydası yok. Transhümanistler ve onlarla temelde aynı nitelikleri ve kusurları taşıyan Rifkin en azından sürmekte olan teknolojik devrimlerden, bu sefer bilimkurgu olmayan, yaşamlarımızı ve geleceğimizi istesek de istemesek de tepeden tırnağa değiştirecek gerçekliklerden bahsetme meziyetine sahip. Ve Rifkin bunu yaparken Fransa anma törenleriyle, La Fayette'in anısıyla ve devasa paralara yeniden yaptırılan gemisiyle (kimin için ve ne için diye sormadan edemiyorsunuz), Birinci Dünya Savaşı'nda ölenleri onurlandıran seremonilerle (acil olan gerçekten bu mu?), Fransa tarihinden tutun da dış göç meselesine kadar açılan türlü müzeleriyle, kölelik ya da sömürgeleşme adına şu veya bu özel günün anmasıyla meşgul; yani toparlarsak ya bir günah çıkarma olarak ya da kaybedilmiş bir altın çağı hatırlamak adına geçmiş deneyimleri sürekli kutsallaştırmakla ilgileniyor. Entelektüel ortam ise gittikçe kötümserliğe ve gözü yaşlı bir nostaljiye gömülen bu genel gidişata, gerçekliği ve gelmekte olanı anlama görevini unutmuş bir şekilde eşlik ediyor. Entelektüelin bu çalışması toplum için olmazsa olmazken dikkatini ne kavga etmek için ne de olası hataları düzeltmek için güncel olana veriyor. Bunu yapmak için kötümser senaryoları doruğa çıkarmaktan ve çoktan genel bir çöküşe girmiş olan Üçüncü Cumhuriyet'in porselen hokkalarını idealleştirmekten başka entelektüel tartışmalara ve yatırımlara ihtiyaçları var.

Bunları burada geçelim ve başlangıç izleğimize geri dönelim. Paylaşım ekonomisinin getirdiği yeniliği ve Rifkin'e göre buna eşlik edecek kapitalizmin sonu tezini anlamak için bir ilave daha yapmamız gerekiyor: Bu da bizi Rifkin'in de temel savlarını kelimesini kelimesine aldığı Chris Anderson'ın "uzun zincir" üzerine temellenen "sıfır marjinal maliyet toplumu" adını verdiği şeye götürüyor.

"Uzun zincir" ve "sıfır marjinal maliyet"

Bahsettiğimiz şeyleri anlamak için, üç temel kavramı birbirleriyle ilişkisi içinde anlamak gerekir: "uzun kuyruk","sıfır marjinal maliyet" ve yeni bir tür "bedavalık"ın ortaya çıkışı... Fakat bu sonuncusunu,

Rifkin'in yaptığı gibi, kârın ortadan kalkmasıyla karıştırmamak gerekir. Birazdan göreceğimiz gibi görünüşteki bedavalık bundan ilk faydalanmayı bilenlere astronomik gelirler sağlar.

Bu anlatılanları hele hele aralarındaki ilişkileri anlamak, uzman olmayan okuyucuya zor görünebilir. Fakat birazdan hemen göreceğiniz gibi aslında, en azından ilkece son derece basittirler (sonuçları ise potansiyel olarak sınırsızdır). Ve başlamadan önce, demin bahsettiğimiz yeni ağlar akılda tutulmadan bunların yaratacağı dünyayı anlamak imkânsız olacağından birkaç dakika fazladan ayırıp bunları iyice özümsemek yararsız olmayacaktır. Bu küçük geriye dönüş talep ettiği zahmete sonuna kadar değecektir.

Londra doğumlu bir Amerikalı olan Chris Anderson, önce bir fizikçiyken sonra *The Economist*'te bir gazeteci oluyor, daha sonra *Wired* dergisinin baş editörlüğünü yapıyor ve son olarak dron üreten bir fabrikanın yaratıcısı oluyor. Anglosakson dünyada onu ünlü yapan ise 2004 yılında yayımlanan bir dergide "uzun zincir" (İngilizcesi *long tail*, kelimesi kelimesine uzun kuyruk) kavramını yeni teknolojilerin mümkün kıldığı bu yeni ekonomileri tanımlamak için kullanması oldu, zira bu kavram köken olarak istatistiksel matematik dünyasına aitti.

Peki, neden bahsediliyor? Basitçe şu: Dijital bir ürünün depolanmasının ve dağıtımının maliyeti neredeyse sıfıra indiği andan itibaren (başlangıç yatırımları hariç), halka sırf çok satanların haricinde ürünler arz etmek de mümkün hale gelir. Böylece daha az ünlü veya medyatik ürünleri, "ortalama" hatta marjinal malları sınırsız bir çeşitlilikte satışa sunabilir hale gelirsiniz. Bu ürünler sessiz sedasız ve sürekli satılmaya devam ederler.

Bu fikri somutlaştırmak adına hemen bir örnek verelim. "Eski tip" bir müzik market veya bir kitapçı düşünün, bunlar göreli olarak hacimli fiziksel nesneler satarlar – CD'ler, kitaplar, hatta plaklar, vb. Dolayısıyla mağazanın reyonlarında son derece gerçek bir yer tutarlar. Bu "elle tutulur" nesneleri depolamanın ve dağıtımını yapmanın bir maliyeti, hatta dükkân şehir merkezindeyse kiraların yüksekliği ve çalışanların ücretleri de hesaba katılırsa oldukça yüksek bir maliyeti vardır. Sonra bunların tersine, iTunes örneğini veya Amazon'u veya daha da iyisi *streaming* sitelerini düşünün; satışa veya kiralamaya sunulan dijital müzik, film veya kitap dosyalarını ele alın. Bu örneklerde herhangi bir fiziksel depolamaya

ihtiyaç yoktur zira tamamen dijitaldirler. Dağıtıma gelince, gayet pratik bir şekilde, herhangi bir personele gerek olmadan bir kaç klikle halledilir ve lojistik için gerekli yatırımlar bir kez yapıldıktan sonra, hiçbir maliyet söz konusu değildir artık (ve "sıfır marjinal maliyet" diye adlandırdıkları tam olarak budur, başlangıç maliyetlerine bağlı maliyetler çıkarıldıktan sonra ürünün masrafı sıfırlanır).

Yeni internet teknolojileri, o halde, klasik şirketleri ("eski tip" kitapçı veya müzik marketleri) iTunes'tan veya çevrimiçi film ve müzik sitelerinden tamamen farklı bir duruma sokuyor. Geleneksel bir ticarette, yılda on örneği satılan bir kitap veya CD ile 100 bin tirajı olan bir best-seller mağaza içinde aynı yeri kaplar (İkincisini birinciye tercih etme mecburiyeti de buradan gelir). Öte yandan, dijital şirketler için bunun hiçbir önemi yoktur, depolamanın ve dağıtımın marjinal maliyeti sıfıra eğilimlidir. Sonuç olarak, iTunes yazılımı hiçbir ek maliyeti olmadan size az bilinenler ve az satanlar dâhil milyonlarca seçenek sunabilir. Anderson'ın tespiti ise şu; eski ürünler, hiçbir zaman çok satmamış olsalar bile neredeyse sürekli satılmaya devam ediyor. Elbette, az satılıyorlar, çoksatarların yanından yöresinden bile geçemiyorlar ama öyle veya böyle daima satılıyorlar. Dahası, ve Anderson'ı esas şaşırtan kısmı bu, son kertede şirkete en çok kazandıran bu "uzun zincir" oluyor.

Neden diye soracaksınızdır kendinize. Sebebi gayet basit, çünkü depolamanın ve dağıtımın marjinal maliyeti sıfırlandığı andan itibaren (başlangıç yatırımlarının maliyeti çıkarıldıktan sonra), ister bir çoksatarın bir milyon örneğini satın, isterse dipte köşede kalmış ürünlerden bir milyon adet birer örnek satın, fark etmez! Eminim siz de fark etmişsinizdir, Amazon'dan veya başka bir çevrimiçi alışveriş sitesinden bir şey satın alırken bu uzun zincir hemen şu ibareyle size duyurulur: "bu ürünü, bu kitabı, bu müzik parçasını, vb. satın alanlar şunları da satın aldılar". Böylece "niş ürünlere", yani az ama hep satan ticari ürünlere bir şans verilmiş olur, dahası, bu tip arzların devasa miktarı hesaba katıldığında, çoksatarlardan daha fazla kazandırırlar, oysa klasik kitapçılar veya müzik marketler, ekonomik modelleri bunun tersi olduğu için, reyonlarında söz konusu çoksatarlara ilk sırayı vermek zorundaydılar.

Anderson'ın "uzun zincir" dediği işte budur: Müzik parçalarından, dijital kitaplardan, gişeden kalkmış filmlerden vb. meydana gelen upu-

zun bir seri. Bu ürünler artık ön planda değildir (veya hiçbir zaman olmamışlardır) fakat sıfır marjinal maliyetleriyle durmadan satılmaya devam ederler ve son kertede çoksatarlardan daha fazla kazandırırlar. Oysa dijital çağdan önce bu tür bir ticaret hayal dahi edilemezdi zira bu çağın yeni teknolojileri sıfır marjinal maliyetli bir depolamaya ve dağıtıma olanak verirler.

Ufuk açıcı bulduğum bir başka örnek ise şöyle: Benim çocukluğumun televizyonunda veya hatta 1970/1980'li yıllarda, tek bir program tek bir yayında bir milyon kişiye iletilebiliyordu, zira yayın yapan televizyon kanalı sayısı da çok azdı (hatta başlarda sadece bir tane vardı). Fakat bugün internetle birlikte kendini dayatan model bunun tam tersi: Sıfıra yakın bir marjinal maliyetle ayağınıza kadar gelen ve belki tek bir kişiye, örneğin bir akşamüstü uzanırken hoşça vakit geçirmek için kendi kişisel bilgisayarınızda açtığınız video ile o sırada sadece size ulaşan milyonlarca program var: Youtube videoları, *streaming* yapan filmler veya diziler, her türden podcastler, vs.

Elbette, örneğin Amazon, "gerçek" nesneler, sadece "bit'lerden" (dijital birimlerden) değil fakat atomlardan oluşan "şeyler" de satıyor fakat yine de gerçek fiziksel bir mağazanın depolama ve dağıtım sorunlarını geçersiz kılacak olanaklara sahip zira söz konusu şirket tüm dünyayı saran bir ticaret ağıyla birlikte çalışıyor. Kaldı ki Amazon'dan satın alınabilecek nesneleri eğer "hakiki bir mağazaya" depolamamız gerekseydi, hesabını yapmadım ama kuşkusuz dünyanın en çok yer kaplayan alanlarından biri olurdu, muhtemelen koca bir şehri kapsayabilirdi ki böyle bir durum söz konusu ekonomik modeli sürdürülemez kılardı[8].

Bunun hemen ardından Anderson'ın sorduğu ve açıkçası Rifkin'den (hatırlatalım, o, hatalı bir şekilde, kâr amacının sonu diye yorumladığı bedava hizmetlerin yükselişiyle gerçekleşecek "kapitalizmin sonu"ndan bahseder) çok daha inanılır bir şekilde cevapladığı soru şudur: Kapitalist rekabet, sıfır marjinal maliyete götüren teknolojiler icat etmeye zorlarken bedava hizmetle nasıl para kazanılır, nasıl kâr elde edilir ve hatta GAFA şirketlerininki gibi devasa kârlara nasıl ulaşılır?

Chris Anderson şöyle yazıyor:

> İnsanlar müşterilerine hiç ödeme yaptırmadan büyük paralar kazanıyorlar. Hepten hiç değil, ama büyükçe bir ülkeninkine eş bir

ekonomiyi 0.00 dolarla yakın bir fiyatla yaratmamıza yetecek kadar. Bu noktaya nasıl geldik ve bu bizi nereye götürüyor?[9]

Yanıtını şimdi anlayabileceğimiz harika bir soru.

Bedavayla nasıl servet elde edilir? Büyük verinin doğru kullanımı

Bu şekilde servet elde etmenin aslında iki yolu vardır, biri klasik, diğeri tamamen yenidir ve paylaşım ekonomisinin doğasına dair oldukça öğreticidir.

Birincisi ekonomistler tarafından iyi bilinir. Örneklemek için Gillette tıraş bıçaklarından bahsedelim. Geçen yüzyılın başında, King Camp Gillette, dönemin berberlerinin kullandığı kadim usturanın yerine geçebileceğini düşündüğü ünlü güvenlikli tıraş makinesini piyasaya sürer. En başta sonuçlar tam bir rezalettir. Satışa sunulduğunun ilk senesi olan 1903'te, sadece elli bir adet satış yapabilirler yani umulanın yanında neredeyse hiç. İşte o sırada, ürünlerini bedavaya vermek değil ama, ara sıra yanlışlıkla söylenegeldiği gibi, üç kat daha ucuza, yani neredeyse zararına özel dağıtıcılara, özellikle de bankalara ve şirketlere, bunlardan promosyon hediyeler yapmaları için verir. Böylece sözde bedavanın ilk bakışta gizemli olan evrenine giriyoruz. Peki, bu koşullar altında Gillette'e servet kazandıran ne mi olacak? Elbette aksesuarlar. Zira tıraş makinesinden yararlanabilmek için elbette kullan-at jiletlerden satın almaları gerekecektir ve Gillette kendini kurtaracak kâr marjlarını tam da bunlar üzerinden hesaplar, görünüşte bedava olan tıraş makinesi, işe yaraması için vazgeçilmez olan başka bir ürünün satışlarını tetikleyerek ciddi kârlar elde edilmesini sağlar. Aynı mantığı bugün size bedava bir cep telefonu verilmesinde görebilirsiniz... Elbette uzun yıllar sürecek bir abonelikle birlikte aldıysanız. Aynı şey, örneğin, çok ucuza alınmış bir oyun konsolu veya kahve makinesinde de söz konusudur, kullanımları için zorunlu olan oyunları veya kapsülleri satın almanız sağlanır böylece. Bu örneklerde görüldüğü gibi, bedava sadece sahte bir bedavadır.

Google veya Facebook'un kurduğu modelde işler farklı yürüyor ama geldikleri noktada sonuçlar aynı: bedavayla para kazanmak. Zira bu örneklerde, "uzun zincir" ve "sıfır marjinal maliyet" analizinde gördüğümüz gibi, en azından ilk yatırımlardan sonra, bedava gerçekten

bedava haline geldi. iTunes için, bir müzik parçasının dijital dosyasını size göndermenin maliyeti artık, ilk maliyetler çıkarıldıktan sonra sıfırdır. Bununla birlikte, Google veya Facebook gibi şirketler yüzlerce milyar dolarlık piyasa değerine sahipler ve her sene nefes kesici gelirler elde ediyorlar. Soru ortada: Kullanıcılara hiçbir ödeme yaptırmadan bunu nasıl başarıyorlar? Bir takside veya eski tip bir telefonda olanla asla karşılaştırılamayacak şeyler oluyor. Siz internette dolaşırken bunun hesabını tutan bir sayaç yoktur. Dolayısıyla sıradan kullanıcı için her şey bedava gibi görünür. Bu nokta ile kapitalizmin sonlanması, birkaç sene içinde kapitalizmin yerine "denkler arası" paylaşım ağlarının geçeceği iddiası arasında bir uçurum vardır.

Artık ünlenmiş bir sloganda dendiği gibi, eğer görünüşte hiçbir şey ödemiyorsanız, "aslında ürün sizsiniz"dir. Bu ifade Apple'ın patronu Tim Cook'a atfedilir, böylece Facebook ve Google'ın sinsi kârlarını eleştirmeyi hedefler. Daha net bir ifadeyle: Hizmetlerini kullandığınız için eğer sizden hiçbir ücret talep etmiyorlarsa, bunun sebebi, sizin çeşitli internet gezintileriniz sırasında hakkınızda sayısız bilgiler elde etmeleri ve bunları, akla durgunluk veren fiyatlara bu bilgilerden hedef müşterilerini bulmak için değerli dersler çıkaran şirketlere satmalarıdır. Dolayısıyla burada ekonomistlerin ve özellikle de bu konuda çok çalışmış Nobel ödüllü Fransız ekonomist Jean Tirole'ün, "ikiyüzlü pazar" adını verdikleri kavramla karşı karşıyayız, bir tarafta şahıs için bedava olan diğer tarafta şirket tarafından ödenir:

> Google ile bedava günlük gazeteler ve PDF dosyaları arasındaki ortak nokta nedir? Bu faaliyetlerde pazarın taraflarından biri –tüketici tarafı– bedavalıkla nitelenir. Google'ın arama motorunu kullandığınız için, ücretsiz bir günlük gazeteyi okuduğunuz için veya bir PDF dosyasından yararlandığınız için bir ödeme yapmazsınız. Fakat bu hizmetler başka müşterilere de yöneliktir, bu müşteri şirketlerin bir reklam koymak ya da bir PDF oluşturmak için yüklü ödemeler yapmaları gerekir. Pazarın bir tarafı bedavadır, ötekisi ücretli: 'ikiyüzlü pazarların' özelliği işte budur.[10]

Ünlü büyük verilerin değerinin temel kaynaklarından biri budur işte, Net üzerinde milyarlarca bağlı nesne sayesinde sürekli daha fazla zenginleşen bu veriler şirketlere satılır. Dolayısıyla "sözde-bedava",

bunu kullanma sanatını bilen için muazzam kârlar getirir, görünüşte "ücretsiz" sosyal ağlar el altından tamamen kazanç amaçlı özel şirketler olarak yönetilirler.

Yeni teknolojiler ve bağlı nesneler aracılığıyla üstel bir şekilde gelişen ağ ekonomisinin kapitalizmin sonu dışında her şeye işaret ettiğini böylece görüyoruz. Bu yeni ekonomide tam olarak tanık olduğumuz şey, devlet-karşıtı ve kuralsızlaştırıcı (UberPop örneğiyle aşağı yukarı dünyanın her yerinde görüldü bu) müthiş bir dip dalgası ve bedavadan yola çıkarak hızla muazzam kârların elde edilmesidir. Airbnb, Uber, BlaBlaCar, Vente-privee.com gibi şirketlerin, otelcilik, taksicilik, araç kiralama, mağaza zincirleri gibi geleneksel aracı "profesyonelleri" kısa devreye uğratarak şahıslarla şahısları bir araya getirip rekor bir sürede sıra dışı kârlar elde ettiklerini biliyoruz. Kapitalizmin sonu iddiasının tersine, nazik olduğu kadar kurgusal bir bedavalık örtüsü altında, ultraliberal ve ticari bir kapitalizm patlamasına şahit oluyoruz. İster büyük sosyal ağlar, isterse Uber modelinde kurulmuş start-uplar söz konusu olsun, nihai hedef hâlâ aynıdır: en hızlı şekilde ve mümkün olduğunca fazla para kazanmak.

Üzerinden büyük kârlar elde edilen büyük veri kimlere aittir? Kişisel verilerimiz özel midir yoksa kamusal mı?

Fransız cumhurbaşkanlığına bağlı strateji ve vizyondan sorumlu genel komiserliğin yakın tarihli bir raporunun[11] altını çizdiği gibi, bu yeni pratikler karşısında hemen iki soru ortaya çıkıyor: İlk olarak, verileri kim elinde tutuyor, bunların meşru sahibi kimdir? Bunlar hukukçuların deyişiyle ***res nullius*** mudur yani gökyüzündeki hava veya yağmur suyu gibi herkese ait şeyler midir? Bunların daha ziyade onları yayan bireylerin mülkiyeti olarak kalması gerekmez miydi? Ve ikinci olarak, çeşitli internet gezintilerimiz sırasında toplanan veriler kamusal mıdır yoksa özel mi, herkesin ulaşımına açık mıdır yoksa sınırlı bir erişim sistemiyle korunuyorlar mı?

Doğrusu, kişisel verilerin neredeyse tamamı bugün başta GAFA olmak üzere büyük enformatik şirketlere, ayrıca Axiom, Criteo, Target ve daha niceleri gibi özel şirketlere açık, söz konusu şirketler algoritmik analizler sayesinde büyük veriden her türlü dersi çıkarıyor ve sonra bunları pazarlıyorlar[12]. Rapor da bunun altını çiziyor:

> "İlk başta ücretsizken, verilerin çoğu bugün ücretli ve Facebook veya Google gibi şirketlerin temel gelir kaynağını oluşturuyorlar. [...] Şimdiye kadar kuruluşlar kendi verilerini üretip kullanıyorken, bugün data broker'lar şirket veya hatta devlet verilerini çeşitli aktörlere satıyor. Örneğin bu bilgilerin toplanmasında ve satılmasında uzmanlaşmış Amerika menşeli Axiom şirketi 2012 yılında 1.15 milyar dolarlık gelir elde etti ve bu şirketin dünya üzerindeki 700 milyon insanla ilgili ortalama 1.500 veriye sahip olduğunu tahmin ediyoruz", yani neredeyse her birimizle ilgili!

Sonuç olarak, nüfusunu çevreci-Ayıcıkların (*écolo-Bisounours*)[13] oluşturduğu, kazanç gözetmeyen, kapitalizm karşıtı bir sosyal ağlar evreninin çok uzağındayız. Öte yandan, paylaşım ekonomisi denen bu yeni olgunun özel yaşamlarımıza ilişkin ciddi riskler ihtiva ettiğini kavramış olduk. Google veya Facebook gibi büyük şirketlerin kendi alanlarında bazen neredeyse bir tekel konumunda olmaları bir yana, bizden alıp başkalarına teslim ettikleri bilgilerin olası manipülasyonları ve toplanan bilgilerle ne yaptıkları hakkında da ciddi kuşkular söz konusudur, zira burada ticari mal haline gelen bizzat özel yaşamlarımızdır – ve daha önce andığımız "eğer bedavaysa, ürün sizsinizdir!" ifadesinin anlamı da budur. Başka bir deyişle, eğer ödemiyorsanız, ticari mal sizsinizdir, "siz", yani kişisel verileriniz ateş pahasına satılan "yeni petrol" haline gelmiştir.

Örneğin, sigorta şirketinizin veya gelecekteki işvereninizin, şu veya bu sosyal ağda sizin veya yakınlarınızın bıraktıkları izlere, hatta bu yeni ticari alanda uzmanlaşmış bir şirketin onlara sattığı verilere baktıklarını (yapması mümkün olduktan sonra bunu kesinlikle kaçırmayacaklardır) hayal edin. Mesela ölümcül bir hastalığa yakalandığınızı veya onlara uymayan şu veya bu politik görüşe, falanca alışkanlıklara ve zevklere sahip olduğunuzu fark ettiklerini varsayın; işte tuzağa düştünüz bile. Kuşkusuz, büyük veri ticareti yapan büyük şirketler, toplanan verilerin "anonimleştirildiği"ne dair bildikleri en büyük tanrılar adına ant içiyorlar ama doğrusu şu ki, hiçbir şey, hem de hiçbir şey, bunu garanti edemez. Facebook, örneğin, bunları NSA (ABD'nin Ulusal Güvenlik Dairesi) ile paylaşmakla suçlanıyor. Kaldı ki, bizzat "anonimleştirmek" sözünün kendisi endişe vericidir, zira verilerin olağan durumda anonim olmadıkları anlamına gelir. Yukarıda alıntıladığımız strateji ve vizyon genel komiserliği raporu bu noktanın altını çizer:

> Bu teknolojilerin yaratıcıları, depolanan verilerin bütününe erişmelerini sağlayan *backdoors* [arka kapılar] oluşturuyorlardı düzenli olarak. Böylece, bu veriler ne olurlarsa olsunlar, teorik olarak hizmet sağlayıcısının erişiminde olabiliyordu. Dahası, 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra ABD'de yürürlüğe sokulan *Patriot Act*, Amerikan otoritelerine Amerikan şirketlerinin (veya yabancı fakat ülkede ekonomik menfaatleri olan şirketlerin) internet sunucularında depolanan *cloud* verilerine, hem de bu sunucuların konumu neresi olursa olsun, doğrudan erişim hakkı verir.

Amerikan istihbaratının büyük kulaklarının Avrupa'nın tüm devlet başkanlarını ve hükümetlerini en özel mesajlarına kadar "dinlemesine" neden olan da buydu. Yeni teknolojilerin bu atılımı karşısında, o halde, hâlâ oluşturulmakta olan düşünce kategorileriyle bu atılımın getireceği yeni bedelleri düşünebilmemiz gerekir, tabii en azından bu meselelere asgari düzeyde de olsa bir kurallılık getirmek istiyorsak. Kaldı ki, Rifkin'in kendisi de Anderson'a hak vermeye mecbur hisseder kendini ve bedavanın, onu idare etme ve kullanma sanatını bilenlere en yüksek kârları getirebileceğini kabul eder, bedava sosyal ağlar ("sosyal iştirakler") tamamen kâr amaçlı kapitalist özel şirketler gibi yönetiliyordur artık:

> 2012 yılında, Google üzerinde, bir günde yüz seksen veya daha fazla ülkenin kullanıcılarından gelen 3 milyar arama gerçekleştirildi. 2010 yılında, arama motorları arasındaki pazar payı, ABD'de %65,8, Almanya'da %97.09, Birleşik Krallık'ta %92.77, Fransa'da %95.59, Avustralya'da %95.55 idi. Elde ettiği gelir 2012 yılında 50 milyar doları aştı. [...] Web, her bir kişinin herhangi biriyle zaman ve mekân kısıtı olmadan veya herhangi bir izne ya da ücrete gerek kalmadan bilgi paylaşmasını sağlar.[...] Ne yazık ki, Web'in Google, Facebook ve Twitter gibi büyük uygulamalarından bazıları, kendilerine böyle bir başarı getiren bu paylaşım kurallarını finansal olarak istismar ediyorlar, zira kendilerinin aracılık ettiği kitlesel büyük veri aktarımlarını en yüksek teklifi verenlere satıyorlar. Satın alan ticari şirketler bunları, hedef kitle reklamları, pazarlama kampanyaları, araştırma faaliyetleri, yeni ürün ve hizmetlerin geliştirilmesi ve bunun gibi nice ticari proje için kullanıyor. Görülüyor ki, bu uygulamalar "iştirak"leri ticari amaçlar için sömürüyorlar. [...] Sosyal bir ağ sitesine bağlandığı andan itibaren kullanıcının yaşamsal koordinatları, hiç değilse son ana kadar onun haberi ol-

> madan ele geçirilir, depolanır, kilitlenir ve metalaştırılır. [...] 2012 yılında, Facebook'un gelirleri 5 milyar dolara ulaştı. [...] ön tahminlere göre Twitter'ın geliri 2014 yılına kadar milyar dolarları bulacak. [...] Bu firmalar, kullanıcılarından elde ettikleri bilgileri üçüncü şahıslara satarak azami kâr elde etmeye çalışan ticari şirketlerdir, oysa kullanıcıların tek isteği sosyal bağlantılarını daha da geliştirmek olabilir. Başka bir deyişle, bu şirketler "sosyal ortaklaşmaları" ticari birer teşebbüsmüş gibi idare ediyorlar.[14]

Daha iyi ifade edilemezdi. Ama bu gözlemin, kapitalizmin sonuyla ilgili kehanetini ne bakımdan desteklediğini görmekte zorlanıyoruz doğrusu. Bir kez daha söylüyorum, şahit olduğumuz daha ziyade kapitalizmin ultraliberal veya daha doğru bir deyişle kuralsız ve ticari bir genişlemesi (zira liberalizmin ilkece, bu yeni ekonomi lehine gelişen tekellere karşı savaşması gerekirdi) ve gözümüzün önünde, bedava hizmet örtüsü altında, giderek yayılıyor. Doğrusu, Rifkin'in temel hatası kural ile istisnayı karıştırmak. Ona göre, kural, kâr amacı gözetmeyen bir paylaşım ekonomisi içindeki bedavalık olmalıydı. Gerçekten de Rifkin Wikipedia örneğine başvurabilir, öyle görünüyor ki bu uygulama cookie'leri ve reklamları kullanmıyor ve kâr amacı gözetmiyor. Veya bunun gibi başka birçok uygulamadan bahsedebilir, örneğin hastaların, birbirleriyle deneyimlerini, umutlarını, keşiflerini, vb. özgürce paylaşması için kurulan ağlar ya da benzerleri gibi. Fakat bu istisnaları, bedavanın sadece kâr üretmeye yaradığı genel kuralla karıştırmayalım. Rifkin'in de andığı büyük sosyal ağlar veya Uber modelinde kurulan start-up'lar söz konusu olduğunda, nihai hedef, tüm kapitalist işletmelerde olduğu gibi, hiç olmadığı kadar artı-değerdir hâlâ.

Çağımızın en temel güçlüklerinden birini belki artık az da olsa sezmeye başlayabiliriz, onun kelimenin tam anlamıyla "trajik" taraflarını, yani biz isteyelim istemeyelim içine artık geri dönüşsüzce dalmış olduğumuz bu çağın birbirinden ayırt edilemeyen olumlu ve olumsuz yönlerini tartabiliriz (bu konuya bir sonraki bölümde döneceğim). Google hedeflediği gibi trilyonlarca verinin çapraz analizi sayesinde yirmi veya otuz yıl içinde kansere karşı tamamen kişilere özel bir ilaç bulursa, bundan kim şikâyet edebilir? Böyle bir imkândan "sadece" (bilerek tırnak koyuyorum zira bu zarf yakışıksız gelebilir) özgürlükleri korumak adına kim vazgeçmek ister? Sorun şu ki bu tartışma götürmez yararların bir de maliyeti var. Bir Fransız

atasözünde dendiği gibi hem tereyağına, hem tereyağın parasına hem de mandıracının gülümsemesine sahip olamayız, ya da İtalyanların şakacı bir şekilde dediği gibi "dolu fıçı ve sarhoş kadın" aynı anda olmuyor.

Fakat şimdi, paylaşım ekonomisinin olası sonuçlarını ve ilkelerini incelemeye devam edelim. Ve biraz daha ilerlemek için, yeni ekonominin kapitalizmin mantığına meydan okuduğuna dair, ilgi çekici fakat yanıltıcı hipotezi derinleştirelim.

Kapitalizmin sonu mu yoksa ultraliberalizm mi?

Rifkin'in öne sürdüğü gibi, o halde, "kapitalizmin nihai aşaması"nı, çalışmanın son bulmasına bağlı olarak da (buna göre robotlar ve sanallık çalışmanın yerine alacaktır) çöküşünü, *couchsurfing*'in (harfi harfine karşılığı: bir koltuktan diğerine geçiş, yani Airbnb modelinde evlerin şahıslar arasında değiş tokuşu), *crowdsourcing*'in (BlaBlaCar modelindeki araba paylaşımına benzer paylaşımcı tüketim) ve *crowdfunding*'in (geleneksel bankaları kısa devreye uğratacak şekilde şahıslar arası paylaşımsal finansman) ve neden olmasın, *lovesurfing*'in yani ne sahiplenici ne dışlayıcı olan paylaşımcı bir aşkın doğuşunu mu yaşayacağız gelecekte? Muhterem Doktor Rifkin'in bizi davet ettiği ütopya bu en azından. Düşüncesine rehberlik eden ise, kapitalizmin rekabetçi mantığının onu kaçınılmaz bir sürecin sonucunda ölüme götüreceğidir: Rekabet, üretim maliyetlerini düşürüp kârları kısıtlamak için şirketleri ellerinden geleni yapmaya yöneltir. Büyük verinin ve bağlı nesnelerin ortaya çıkışı, biraz önce gördüğümüz gibi, şahıslar arasında neredeyse sıfır maliyetle mübadele yapılmasını sağlar. O halde, bizim bu yeni Lenin'imize göre, eski kapitalist *Homo economicus*'unkinin tam tersi değerlere sahip yeni bir topluma geçeceğiz çok yakında.

Sonuç olarak, bu harikulade dünyada nezaket ve insaniyet gırla gidecektir:

Ortaklaşmacılık, bireyciliğin;

kullanım ve erişim, özel mülkiyetin;

hizmetler, malların;

gayrimaddi (bit'ler), maddi olanın (atomlar);

kolektif akıl, bireysel aklın;

bedavalık, ticari olanın;

kalıcı olan, kullan-atçılığın;

işbirliği, rekabetin;

ihtimam ve öteki için kaygılanma, ne olacak benim bu halimciliğin ve egoizmin;

paylaşım, sahipliğin;

olmak, sahip olmanın;

gelecek kuşakların hesaba katılması, "kısa vadecilik"in;

adil ticaret, üçüncü dünyanın sömürülmesinin yerine geçecektir.

Ve belki daha da iyileri, diyerek geçiyorum...

Tüm bu devrimlerin haberini, daha önce alıntıladığımız kitabının[15] (yorumlarımı köşeli parantezler içine yerleştiriyorum) oldukça bireşimli bir pasajında veren Rifkin'in inancına göre bu mutluluk olacaktır, zira:

> Pazarlar yerlerini ağlara bırakmaya başlıyor; mülkiyet, erişimden daha az önemli hale geliyor; kişisel çıkar arayışı paylaşımcı çıkarların cazibesiyle yatışıyor ve geleneksel kişisel zenginleşme rüyasının yerini uzun süren bir hayatın kalitesi alıyor. [...] İşlev görmek için toplumun iletişime, bir enerji kaynağına, bir hareket biçimine ihtiyacı vardır. İletişim internetinin, enerji internetinin ve lojistik internetinin bir nesneler internetinde birleşiyor olması, toplumun bütününü kaplayan, kendi aralarında bağlantılı ve dünya ölçeğindeki iştirakler üzerinden tüm insanlığı bütünleştirmek için gerekli bilişsel sinir sistemini ve fiziksel araçları getirir. [...] Tüm insan faaliyetleri akıllı bir dünya ağıyla birbirine bağlandığında, tamamen yeni bir ekonomik tür doğmuş olur [anlaşılacağı üzere paylaşım ekonomisinden bahsediyor]. Birinci ve ikinci sanayi devrimlerinin eskiye dayanan ekonomisi, muazzam sermayeler gerektiren bir enerji/iletişim matrisine ve lojistik bir ağa dayanıyordu; dolayısıyla ölçek ekonomileri gerçekleştirmek için dikey entegrasyonlu merkezîleşmiş şirketler içinde bunu örgütlemek gerekiyordu. Kapitalist sistem ve pazar ekonomisi bu paradigmayı desteklemenin en iyi kurumsal araçları olarak ortaya çıktılar. Fakat üçüncü sanayi devriminin yeni ekonomisinin [enerji/iletişim/lojistik gibi başka bir matriste işlev gören dört internetin sanayisinin] doğası farklıdır: daha az finans sermayesine ve daha fazla sosyal sermayeye ihtiyaç duyar; dikeyine değil yatayına örgütlenir; bu nedenle de tamamen kapitalist bir pazar mekanizmasıyla değil iştiraklerle işlevini daha iyi yerine getirir. [...] Eski sistem özerk kişinin çıkarını kapitalist pazara karşı kayırırken, yenisi derinleşmiş işbirliğini/paylaşımı ağ halindeki iştirakler yararına destekler.[16]

Dünyanın dijitalleşmesinin kaçınılmaz olarak sıfır marjinal maliyete ve ayrıca, başlangıç yatırımlarının üçüncü sanayi devriminde ilk ikisine göre daha düşük olmasına bağlı olarak kârın sonuna götüreceği fikrine dayalıdır bütün bu hipotez. iTunes gibi bir hizmet örneğini yeniden ele alalım: Daha önce gördüğümüz gibi, yatırımlar bir kez karşılandıktan sonra, bir filmin veya bir müzik parçasının depolama ve dağıtım maliyeti sıfırdır. Başka bir deyişle, satış haklarının alınmasının, dağıtımın ve depolamanın maliyetlerini karşılamak için bir şarkının 1000 adet satışı gerekiyorsa, 1001.'sinin maliyeti sıfırdır. Dolayısıyla, klasik ekonomistlerin oldukça bilinen akıl yürütmesine göre, kârlar da sıfıra veya buna yakın bir şeye meyleder ki Rifkin'in burada hiç aklına getirmediği bir şey var; bu akıl yürütme ancak ve ancak herkes bunu yapabilirse, başka bir deyişle, sayısız rakip ortaya çıkar ve onlar da sıfır marjinal maliyetle üretebilirlerse geçerlidir. Oysa bu istisnadır, kural değil. Bu bazı enerji alanlarında gerçekleşebilir, hatta bugün iTunes gibi yazılımlarla rekabet eden *streaming* alanında aşağı yukarı gerçekleştiği söylenebilir, kaldı ki gençlerimizin birçoğunun Apple platformundan artık film ve müzik satın almadıklarını fakat bunları *streaming*'de bedava (ya da ona yakın) izlediklerini ve dinlediklerini gözlemleyen iTunes kendi *streaming* sitesini kurdu. *Streaming* illa yasadışı olmak durumunda değildir, eser sahibi hakları serbest ise veya minimum bir abonelik ödendiyse yasaldır.

Fakat tekrar edelim, bu durum kural olmaktan çok uzakta, zira dijital şirketlerin tüm çabası bariyerler, "çitler" ve "depolar" yaratıp vahşi rekabetten kendilerini korumak (örneğin Uber'in kendisinin Hitch tarafından nasıl überleştirildiğine bakın) ve böylece tekele yakın bir yapı kurmak. Bunun için dört parametre açıkça temel öneme sahiptir: boyut, satışa sunulan arzın miktarı, ayrıca kalite ve hizmetler konusunda (sistematik olarak patentlere başvurulmasıyla) inovasyon ve marka. Örneklerimizi yeniden ele alırsak, Uber'in, BlaBlaCar'ın veya Airbnb'nin kendi alanlarında neredeyse tekelleştikleri, yani rekabeti büyük oranda kestikleri açıktır, sonuç olarak marjinal maliyet sıfıra giderken kârın da sıfıra gitmesi istisnadır. Tekrarlarsak, Rifkin'in tezi eğer herkes sıfır marjinal maliyetle üretebilseydi haklı olabilirdi, fakat herkes iTunes, Airbnb veya BlaBlaCar değil, çünkü yine Rifkin'in iddiasının tersine başlangıç yatırımları oldukça yüklüdür, son derece risklidir ve markalar hâkimiyet kurduktan sonra, küresel bir ün kazandıktan sonra onlarla rekabet etmek çok zordur.

Ve bu, gerçek dünyada kuşkusuz kendini gösteriyor ve bu dünya Rifkin'in idealist dünyasına hiçbir bakımdan benzemiyor.

Charles-Antoine Schwerer'in 29 Ekim 2015 tarihinde *La Tribune*'de yayımlanan makalesinde harika bir şekilde ifade ettiği gibi:

> Paylaşım ekonomisi ticarileştirilmiştir. Eşler arasındaki işbirliğini öngören postkapitalist ideallerden uzakta, BlaBlaCar, Airbnb ve diğerleri ultra-rekabetçi yeni bir model yarattılar. Bu paylaşım ekonomisi platformları bizzat kapitalizm tarihinin dümen suyundan ilerlemektedirler. Marksistçe konuşacak olursak, bu paylaşım ekonomisi (tüccar) sermayenin kârlılığını daha da artırıyor. Bir şahıs kendi kişisel mülkiyetini (araba veya kaldığı ev) başka bir şahsa ücretli hizmet (yolculuk veya konaklama) sağlamak için kullanıyor. BlaBlaCar'da daha önce araba doldukça ücretler düşerken şimdi yolcu başına sabit ücret alınıyor. Yolcu sayısının artmasıyla gelir artıyor. Başlangıçtaki masrafları birlikte karşılama mantığına elveda, hoş geldin kârlılık! Airbnb, BlaBlaCar ve Uberpop kapitalizmin tarihsel gidişatı içinde yer alır. Teknolojik bir inovasyon ticaret katmanını, bedavalığın ve gayriresmîliğin adacıklarına kadar genişleten yeni hizmetler sunar. BlaBlaCar, Airbnb ve UberPop, otostopu, konut takasını ve yol paylaşımını yaygınlaştırdı, basitleştirdi ve para kazanılır hale getirdi. Gayriresmî ve marjinal bu pratikler geniş bir pazarın içine dâhil oluyor ve artık finansal bir işlem anlamına geliyor!

İtiraf edelim: Kapitalizmin sonunu öngören ve böyle yanılsamaları nasıl yaratabildiklerini anlamadığımız ideolojik hezeyanlardan sonra bu sağduyulu sözleri okumak iyi geliyor. Sıfır marjinal maliyet ekonomisinin kârın sonu anlamına geleceğini savunan fikre ancak gülünebilir, kaldı ki gerçeklikte olmakta olan bunun tam tersi ve oldukça basit bir nedenle böyle: Sıfır marjinal maliyet sürekli inovasyona zorluyor ve bu da kendilerinden kâr elde edilen geçici tekellerin sürekli yeniden yaratılmasına neden oluyor. Dijital ekonominin her pazarı bir zaman boyunca çok az sayıdaki aktörün, hatta hâkim tek bir aktörün egemenliği altına giriyor. Ayrıca, bir kişinin kendi hayatında *start-up* yaratan patronlarla karşılaşmış olması, bu insanların kârdan kurtulmak gibi ne bir erdemleri ne de öncelikleri olduğuna kendini ikna etmesi için yeterli olacaktır. Uber, BlaBlaCar ve Airbnb tipindeki diğer platformların kullanıcılarına gelince, son derece meşru olan temel motivasyonları yararsız ve pahalı

aracılara başvurmadan kaliteli hizmete erişerek tasarruf etmektir. Peki, burada kapitalizmin ticari zihniyetine, *Homo economicus*'un mantığına az da olsa ters olan bir şey var mı? Doğrusu, paylaşım ekonomisi bizi hiç olmadığı kadar rekabetçi bir kapitalizm dönemine sokuyor. Gerçek bir liberal, nihayetinde çok da yeni olmayan bu dünyada tekellere karşı cesurca savaşma şansına erişebilir, hiçbir şey onu engellemeyecektir, ama kimse bunun kapitalizmin sonu olduğunu söylemesin! Hatta tam tersi, temel mantığı Schumpeter'in çok sevdiği yaratıcı yıkımı hiçbir bakımdan geçersizleştirmeyen fakat bunu onla, yüzle, binle katlayan bir hiper-kapitalizmin doğuşuyla karşı karşıyayız. Tam da bu nedenle bu yeni oluşumun şakşakçıları bu değişimi –Rifkin'in sandığı gibi yapısal değil ölçekle ilgili bir değişimdir bu– "yaratıcı bozulma" olarak adlandırmaktan yanadırlar zaten.

Daha önce ücretli olan artık ücretsiz hale gelmiyor ya da bir süre önceye kadar hâlâ özel olan mülkler ticari mallara dönmüyor sadece, fakat aynı zamanda refah devletinin kurumsallaştırdığı sosyal koruma mantığının aksine gelişmeler de ufukta görünüyor; biraz önce alıntıladığımız makalesinde Schwerer'in yazdığı gibi:

> Ticari paylaşım ekonomisinin zeminindeki platformlar, düşük maliyeti yeni bir aşamaya vardırıyor. Ryanair'in veya Lidl'in mantığı basittir: Şirketlerin işini azaltmak ve şahısların faaliyetlerini artırmak. Bu fikir tüm sektörlerde yayılıyor, müşteri alacağı mamulleri tarıyor ve kasiyerin yerini alıyor, benzin deposunu kendi dolduruyor ve pompacının yerini alıyor, uçaktaki yerini kendi seçiyor ve tur operatörünü gereksiz kılıyor. Dijital, bu mantığı azamiye vardırıyor: Şahıslar bir hizmet sunuyorlar (mesela Airbnb'de veya BlaBlaCar'da), bir içerik oluşturuyorlar (mesela YouTube'da veya Facebook'ta), bir ürün tasarlıyorlar (mesela Apple uygulamaları için) ve söz konusu platform bunları paraya çeviriyor.

Bir ticari paylaşım şirketinin tek çıkarının çalışanları ortadan kaldırarak masrafları azaltmak olduğu sanılabilir, fakat aynı zamanda tüm toplumsal yasaların üzerinden atlayarak müşteriye bir iş yaptırtmak söz konusudur ve burada da kapitalizmin sonu söyleminin ideolojik bir düzmeceye dayandığı, aslında dünyanın ticarileşmesine kuralsızlığın da eklendiğini görürüz, Schwerer bu konuda ısrarcıdır:

> Şahıslarla üretimin muazzam avantajı toplumsal normların ve yükümlülüklerin olmamasıdır: Bir Apple uygulaması tasarlayan *geek* geceleri çalışabilir, bir BlaBlaCar sürücüsü mola vermek zorunda değildir, bir Airbnb konutu engellilerin standartlarına uygun olmasa da olur. Şahıslar kendi masraflarını kendileri karşılar ve dolayısıyla toplumsal vergilere tabi değildirler. Dijital platformlar dolayısıyla birçok şirketin rüyasını gerçekleştirirler, bir sadeleştirme hamlesini ve tüm idari eğilimleri büyük ölçüde aşacak bir vergi indirimini kendi kendilerine bahşederler. Sermayenin verimliliği, yeni pazarların oluşturulması, şahıslara doğru açılım, sadeleştirme hamlesi ve vergilerin ilgası: Ticari paylaşım ekonomisi kapitalizmde yeni bir aşama oluşturur. Bu ultra-rekabetçi iş modelini tamamlamak için, platformlar, tekrar kavuşulan bir toplumsal bağ imajını kullanır.

Fakat her zaman olduğu gibi ideoloji, basit ve kaba ticari çıkarları etiğin renkleriyle boyamaya kalkıyor. Rifkin'in de kullandığı işte bu klişe taktik ve bizleri kendi tahminlerine ikna etmek için genç Y ve Z kuşaklarının bağrında daha önce görülmemiş bir paylaşım ve çıkarsızlık ahlakının ortaya çıkacağını öne sürüyor.

Y ve Z kuşakları öncekilerden daha mı cömert? Yine büyük bir şaka...

Kapitalizmin sonu tezini desteklemek için Rifkin'in öne sürdüğü temel savlardan biri şudur: Nenelerimizin dedelerimizin dediği gibi "bugünün gençleri" bizden çok farklı olacaklardır; kullanımı mülkiyete, olmayı sahip olmaya, kalıcılığı geçiciliğe, dünya için kaygılanmayı "kısa vadecilik"e, ekolojiyi gezegenin sömürülmesine tercih edeceklerdir. Kısacası, aşk ve zemzem suyuyla yaşayarak para ve kâr dünyasından tamamen el etek çekeceklerdir. UberPop, Airbnb veya BlaBlaCar ile birlikte diğerkâmlık ve çıkarsızlık nihayet bireyciliğe ve açgözlülüğe galip gelecektir. Muhterem Doktor Rifkin'i bir daha dinleyelim:

> Bugünün gençleri, hem fiziksel hem sanal mekânlarda birbirleriyle sosyalleşerek, özel mülkiyet ilişkileriyle iş gören kapitalist sistem içinde 'senin' ile 'benim'i uzun süredir birbirinden ayıran ideolojik, kültürel ve ticari son sınırları hızla yok ediyorlar. [...] Onların zihin açıklığı

> insanları uzun zaman bölen duvarları yıkıyor. [...] Empatiye dayalı duyarlılıkları yeryüzünün tüm sakinlerini birbirine bağlayan küresel ağlar kadar hızlı bir şekilde yataylamasına genişliyor. Yüz milyonlarca insan, milyarlarca olmasından bile şüphe ediyorum, ötekini bir ben gibi hissetmeye başlıyor.

Hadi bakalım!

Mavi şortun, yeşil t-shirt'ün mülkiyeti için birbirlerine giren kızlarımın bu polemik kaçkını mesajı duymamış olmaları yazık! Onları UberPop gitti diye yazıklanırken ve bu uygulama yasaklandıktan sonra Hitch'e (UberPop'un dengi fakat sadece akşam sekizden sabah altıya kadar çalıştığı için yine de eleştirilerinden kaçamıyor) geçişlerini gözlemlerken, bunun onların insanseverliklerinden kaynaklandığına dair ciddi şüphelerim var. Hatta taksi ruhsatı için para ödemiş, kırk yaşında haksız rekabete maruz kalan ve tek derdi geceleri de biraz çalışıp eve daha fazla ekmek götürmek olan taksiciyle dalga geçiyor olmalarından bile korkuyorum. Benim kızlarım sizlerinkinden ne daha iyi ne daha kötü, onları bu yeni ulaşım biçimlerine yönlendiren motivasyon, kolaylıkları ve özellikle ücretin geleneksel taksilerden çok daha ucuz olması. Rifkin, sanki bu özel mülkiyetin, dolayısıyla kapitalizmin sonunun alametiymiş gibi, gençlerin giderek araba satın almaktan feragat ettiklerinin altını çizer, ona kalırsa bu davranışlarının sebebi araba paylaşımı veya Autolib' modelini[17] daha üstün tutmalarıdır. Fakat bu da şaka olsa gerek, çünkü bu "feragat etme" iddiasının özel mülkiyetin terkiyle uzaktan yakından alakası yoktur, mesele sadece bir araç sahibi olmanın Batılı ülkelerin korkunç bir şekilde kentleşmiş şehirlerinde kolaylıktan ziyade bir yük haline gelmesidir. Sigorta, park yeri, bakım artık cep yakan bir hal aldı, üstelik özellikle büyük şehirlerde bunlara erişmek son derece zor ve *last but not least*, 1950'li yıllarda otomobillerin hâlâ temsil edebildikleri akıcı devingenlik modeli, bir Hegelcinin "diyalektik" diyebileceği bir süreç sonucunda, tam tersine döndü: Trafik tıkanıklıkları, çeşitli yasaklar, hız sınırlamaları ve pazar akşamı trafik kuyrukları, otomobillerin vadettiği akışkanlık ve özgürlüğün yerine korkunç bir kâbus getirdi. Bu koşullarda, fazladan bir zahmetten başka bir anlama gelmeyen otomobilden feragat etmek için ne çıkarsızlaşmaya ne de ötekine ihtimam göstermeye gerek var. Zaten bu tür külfetler bir öğrencinin hayatında oldukça da yersizdir.

Fakat dahası da var.

ABD'de geçenlerde 14 bin *college* öğrencisiyle gerçekleştirilen bir anket Rifkin'in bildiğini sandığının tam tersini gösteriyor. Michigan Üniversitesi'nin öncülük ettiği ve Psikoloji Bilimi Birliği'nin yıllık toplantısında sunulan bu çalışma, saha araştırması kurallarıyla gerçekleştirilen ve aylar süren görüşmelerden sonra, şu sonuca varıyor:

> 2000 yılından sonra en güçlü empati düşüşünü tespit ettik! Bugünün gençleri kendilerinden yirmi veya otuz yıl önceki emsallerine nazaran, bu kişilik özelliği için standartlaştırılmış testler sayesinde toplanan verilere göre, %40 daha az empati gösteriyorlar.

Üstelik öğrencilere sorulan sorular, daha ziyade olumlu ve değer verici cevaplara teşvik edecek şekilde hazırlanmıştı:

> "Kendinizden daha az şanslı kişilere karşı sık sık şefkat ve empati besler misiniz?" veya şöyle: "En iyi arkadaşlarınızı anlamaya çalışmak için onların gözünden meselelerin nasıl görüldüğünü hayal etmeye çalıştığınız olur mu?"

Hiçbir şey işe yaramamış görünüyor, ankete göre olumsuz cevapların sayısı önceki kuşaklara göre %40 daha yüksek, en azından gençlerimizin samimi olmaktan korkmamalarıyla avunabiliriz. Öte yandan daha da komiği, araştırmacılar bu umut kırıcı sonuçları açıklamak için Rifkin'in yumuşatıcı görüşlerinin tam tersi bir yol tutuyorlar ve bu durumdan sosyal ağlarda hüküm süren "aşırı şişmiş narsisizmi" sorumlu tutuyorlar. Rifkin benmerkezciliğe ve kendine çekilmeye doğru eğilimi kendince gerekçelendirmeye çalışır. Oysa açıkça görülüyor ki eğer genç kuşaklar Autolib', BlaBlaCar, Hitch veya yakın zamana kadar UberPop'tan yana tavırlarını koyuyorlarsa, bunun sebebi hiç de paylaşmaktan zevk almaları, ötekilere ihtimam göstermeleri, kapitalizmi reddetmeleri veya kitaplar boyunca satın alabileceğiniz başka palavralar değildir. Israr ediyorum, hatta bunun tam tersidir: Vahşi şekilde "überleştirilen" zavallı taksi şoförünün durumunu dile getiren kimseyi göremiyorsunuz! Durum, ay sonu hedeflerini tamamlamak için şoförden pek de farklı olmayan şekilde didinen öğretmenler için de aynı! UberPop bir taksiden daha ucuzdu ve daha rahattı, bitmiştir, nokta! Sonuç: Marx'ın ideoloji dediği şeye daha doğmaktayken bu kadar

açıkça tanık olunduğu az görülmüştür; yani yeni bir ekonomik gelişmeye biraz meşruiyet sağlamak için, bizim örneğimizde kargayı bülbül diye yutturmak, çılgın kuralsızlaşmayı etiğin yeni yüzü gibi göstermek için, gerçekliği çarpıtan bir söylemin gözlerimizin önünde doğuşuna tanık oluyoruz.

Üstüne mum diker gibi, gelecek bilimcimiz bir de çalışmanın sonunu ilan ediyor. Bu konu ilk planda daha ciddi görünüyor. Gerçeklikte bunun da ne olduğunu görmeye çalışalım.

Çalışmanın sonu mu? Uber, Schumpeter'i öldürecek mi?

İlk olarak, her yerde dolaşan ve überleşme ile dijitalleşmenin pratikte özdeş kavramlar olduğu fikrini ve daha sonra tüm mesleklerin "überleştirilebilir" veya "dijitalleştirilebilir" olduğu fikrini gözden geçirmek gerekir.

Meseleyi olduğu gibi koyalım: Birçok meslekteki tekrara dayalı işler dijitalleştirilebilir olsa da bu durum söz konusu mesleklerin bütününün "überleştirilebileceği" anlamına gelmez. Daha net söylersek, "überleştirmek" dijitalleştirmek değildir; genellikle (her zaman olmasa bile) kişisel bir malı, "özel bir varlığı" pazara sunup oturmuş profesyonel şirketlerle rekabete girmektir. Örneğin Airbnb'yle yaşadığım konutu başka bir şahsın kullanımına sunarım ve gelir elde ederim. Kişisel aracımı araba paylaşımına açarak da aynı şeyi yapabilirim. Kuşkusuz bu, dijital bir uygulama sayesinde gerçekleştirilebiliyor fakat geleneksel meslek sahiplerini devreden çıkaran bu ticari işlem yine de gerçek manasıyla dijitalleşme değildir.

Öte yandan, tamamen hamaliye bazı görevlerin otomatikleşmesi dijitalleşmedir. Örneğin bir sekreterin on veya on beş sene önceye kadar elle yaptığı alfabetik adres defteri hazırlama işini bugün herhangi bir bilgisayar sekreterin yerine bir saniyeden az bir zamanda yapabilir. Fakat bu yine de, genellikle sanıldığı gibi, sekreterlik mesleğinin biteceği anlamına hiç gelmez. Dijitalleşme sayesinde daha ziyade görevler (en azından bazıları) otomatikleşecektir fakat çok daha nadir durumlarda bu durum mesleklerin yok olmasına sebep olacaktır. Dolayısıyla, sekreterler var olmaya devam edecekler fakat bilgisayarlar onların yerine mekanik, dahası bezdirici ve ilgi çekici hiçbir yanı olmayan görevleri hallederken onlar da başka işlerle meşgul olacaklardır. McKinsey Company'nin bir raporuna[18] göre işlerin %45'i bu şekilde otomatikleştirilecektir, mesleklerin ise sadece %10'u; bu da şu ünlü çalışmanın sonu tezini epey görelileştirir. Öte yandan daha mümkün görünen, üretkenliğin artmasına ve bireylerin

emek pazarındaki esnekleşmeye uyum eksikliğine bağlı olarak kârlardaki azalmanın Fransa'da olduğu gibi işsizliğe sebep olmasıdır, fakat bu da yapısal ya da geri döndürülemez olmayacaktır.

Sonuç olarak, ne Uber ne robotlar ne de dijitalleşme Schumpeter'i öldürebilecek gibi durmuyor hiç. Kısaca bunun neye dayandığını ve niçin olduğunu ifade edelim.

Bu büyük ekonomistin çok iyi anladığı gibi, kapitalizm temel olarak "yaratıcı bir yıkım"dır. Başka bir deyişle, üretkenliği durmadan artıran ve sürekli yeni ürünler ve yeni hizmetler sunan teknolojik yenilikler, aynı şekilde durmadan meslekleri de yıkıma uğratırlar, bununla birlikte, tutuşulan bahis şudur ki eski mesleklerin yerine yine yeniliklerle yaratılan başka meslekler devamlı gelecektir. O halde kapitalizm devamlı bir köksüzleşme evrenidir, fakat aynı zamanda bu devamlı bir yaratımdır ve yıkımın telafisi de budur. Fakat bu durum, yıkıcı inovasyon mantığıyla yıkılmış bir geçmişe bağlı insanlara, kapitalizmin yarattığı hareketliliğin sadece olumsuz ve yıkıcı göründüğü gerçeğini değiştirmez.

Sezar'ın hakkını Sezar'a verelim ve Schumpeter'in "yaratıcı yıkım" hakkında 1940'lı yıllarda ne dediğini alıntılayalım:

> Doğrusu, kapitalist makineyi hareket halinde tutan itkiyi ona; yeni tüketim nesneleri, yeni üretim ve ulaşım yöntemleri, yeni pazarlar, yeni tipteki sanayi örgütlenmeleri –kapitalist girişimcilik tarafından yaratılan tüm bu unsurlar– verir. [...] Ulusal veya yabancı yeni pazarların açılması ve zanaatçının atölyesinden fabrikaya ve oradan U.S. Steel gibi kompleks üretim merkezlerine kadar üretici örgütlenmelerin gelişmesi sınai mutasyon süreçlerinin –biyolojinin bu ifadesini kullanmama izin verin– başka örneklerini meydana getirir. Bunlar, "ekonomik yapıyı", yaşlanmış öğelerini sürekli yıkıma uğratarak ve devamlı yeni unsurlar yaratarak, durmadan içeriden devrimlere maruz bırakır. Bu "yaratıcı yıkım" süreci kapitalizmin temel özelliğini oluşturur. Kapitalizmin ve tüm kapitalist şirketlerin, istesinler veya istemesinler son kertede bu süreçlere uyum sağlaması gerekir.

Schumpeter'in kendi teorisiyle ilgili verdiği bu özette vurucu olan, inovasyona gem vurmanın, ondan endişe duymanın ve tereddüt etmenin arka planda her zaman var olmasıdır. İnovasyonun, mesela

"ilerleme" gibi iyi yanları elbette var. Fakat yine de, onun amansız mantığına içsel olarak bağlı olumsuz yönlerin sayısı da hiç az değildir. Schumpeter'in analizini bugünkü koşullara uyarlayan ekonomist Nicolas Bouzou şöyle yazar:

> Yaratıcı yıkım toplumsal bünyeyi devamlı sarsar. Büyüme ne denli güçlüyse, toplumsal bünye de o denli sarsılır. Fakat büyüme olmadan da yaşam koşulları daha fazla iyileşmez. Kuşkusuz, toplumsal bünyenin yıkımı inovasyon dalgalarının genişliğiyle orantılıdır. Doruk noktasına ise, Amerikalıların '*general purpose technologies*' adını verdikleri çok işlevli teknolojilerin ortaya çıkmasıyla ulaşır. Bu teknolojiler sadece ilk ortaya çıktıkları sektörde değil, ekonominin bütününde büyük etki yaratırlar. Buharda, elektrikte, bilişimde ve nanoteknolojilerde olan budur. Vesile oldukları yaratıcı yıkımın kitlesel etkilerinin dışında, rahatsız edici başka bir özelliğe daha sahiptirler: En olumlu ve en gözle görülür etkilerinin ortaya çıkması çok fazla zaman alır. İlk ortaya çıktıklarında, geniş halk kitlesi ne işe yaradıklarını anlamakta zorlanır. Ancak on yıllar geçtikten sonra uygulama alanları aşikâr bir hal alır. İşte o zaman ikincil inovasyonlara, yeni iş kollarına ve daha yüksek maaşlara olanak sağlarlar. Tam olarak o zaman "yaratıcı sentez"den bahsedilir.[19]

Ancak daha sonra, "yaratıcı sentez" ortaya çıktığında, internetin hayatlarımızı ne kadar değiştirdiğini ve kolaylaştıracağını göreceğiz: Çeşitli uygulamalar, eğitim, bilgi ve çevrimiçi ticaret öyle bir noktaya geldi ki kimse artık ondan vazgeçmeyi, modern hayatın eleştirisini yaşayan birkaç entelektüel dışında, telefonundan ya da çamaşır makinesinden daha fazla düşünemez. Evet, yaratıcı sentez, Bouzou'nun dediği gibi "büyülü bir an"dır, karşı konulamaz ilerlemeler çağının açılışını yapar, fakat kısa vadede yaşayan kamuoyu, inovasyonun teknik yönlerini önceden ne bildiği ne de anladığı için ve dolayısıyla bunun sağlık alanında, yaşam, iş hatta özgürlük konusunda getireceği muhtemel yenilikleri öngöremediği için yeni olan ona ilkin olumsuz yönleriyle görünür: Toplumsal bünyenin devamlı yıkımı, endişe verici esneklik, artan işsizlik, eşitsizlikler ve yeni koşullara uymanın güçlüğü, diplomaya ve belirgin yeteneklere verilen prim, vb. Sonuç olarak, ister istemez inovasyon yaratıcı olmaktan daha ziyade yıkıcı olarak görünür.

Tam da bu nedenle kapitalizme içkin yıkıcı inovasyon hareketine hep isyanlar eşlik etmiştir. Örneğin 1811 yılındaki İngiliz Ludizm hareketi ya da 1831'deki Lyon Canut'lar isyanında dokuma işçileri dokuma makinelerini muhatap almış, onları kırıp döküp yağmalamışlardır zira onların gözünde (çok anlaşılabilir bir şey) makineler işlerini ellerinden almaktaydı. Otomatikleşme, insanları tekrar eden işlerden, bezdirici ve sonuç olarak anlamsız işlerden özgürleştirmesi bakımından bir özgürleşme olsa da işsizlik gibi acımasız bir gerçek karşısında bir düşman olarak görünmeye devam eder. Belki yeni işler yaratır (sonuçta bu makineleri de başka işçiler yapmaktadır) fakat bunlar ne Ludistler ne de Canut'lar için uygundur. Çünkü bu işler başka beceriler talep ederler ya da yaşadıkları yerin yakınında olmayabilirler, vb. İşte bu sebeple yaratıcı yıkım sırasında zarar görenlerden daha sonra gelecek yaratıcı evreyi hatırlatarak yatışmalarını bekleyemezsiniz zira bu evre onlar için değildir. Günümüze uyarlayalım: Fransa'da aşağı yukarı 3 bin kütüphane var ve bunların bugün veya yarın aynı müzik marketler gibi Amazon'un gadrine uğramaları ve aralarından büyük kısmının "yıkılması" gayet muhtemel bir risktir. Amazon kuşkusuz başka işler yaratıyor fakat bunlar aynı işler değiller. Daha basit söylersek: Net'in devleri tarafından işsizliğe mahkûm edilmiş kütüphanecilerin çok azı onlar için çalışacak.

Sonuç olarak, eski çalışmanın sonu teması –inovasyon mantığıyla zarar gören iş kolları– GAFA ve onun küresel genişlemesiyle, örneğin Amazon'un Asyalı emsali Çin kökenli başka bir dev olan Alibaba'yı analım, ikinci bir soluk buluyor. Ve elbette Jeremy Rifkin bu hipotezin koro şefliğini yine bir kitabında –*La fin du travail* [Çalışmanın sonu] (La Découverte, 1997) – yapmayı ihmal etmez. Çokça alıntıladığımız kitabında Rifkin şunlara işaret eder ve ısrar eder:

> Dünya'nın her tarafına birkaç saniyede elektronik postaların gönderilebiliyor oluşu işgücü marjinal maliyetlerini neredeyse sıfırladı ve tüm ülkelerin posta servislerine büyük darbe indirdi. [...] Otomatikleşme tüm lojistik sektörlerinde insani işgücünün yerini alıyor. Sanal perakendeci olduğu kadar bir lojistik şirketi de olan Amazon akıllı ve güdümlü araçlarla, otomatik robotlarla ve antrepolarında otomatik depolama sistemleriyle donatıyor kendini ve böylece lojistik değer zincirinde daha az etkili olan el emeğini devre dışı bırakabiliyor. [...]

> Şoförsüz araçların üretilmeye başlanmasıyla bu hedef artık ufukta görünür halde geldi. [...] Sadece ABD'de 2.7 milyon kamyon şoförü olduğu biliniyor. 2040 yılında, neredeyse sıfır marjinal işgücü maliyetiyle iş gören şoförsüz araçların ülkedeki kamyoncuların önemli bir kısmını işsiz bırakması çok muhtemel. [...] Otomatikleşme, robotik ve yapay zekâ sanayide ve lojistikte olduğu kadar hizmet sektöründe de insanların işlerini ellerinden alıyor. Sekreterler, arşivciler, santral memurları, seyahat acentesi çalışanları, banka gişe memurları, kasiyerler ve benzeri hizmet kollarında istihdam edilen sayısız başka çalışan son yirmi beş senede neredeyse yok oldu zira otomatikleşme çalışmanın marjinal maliyetini neredeyse sıfıra indirdi.[20]

Bu gelişmelere bakarak bazı ekonomistler artık istihdam yaratmayan bir büyümeye tanık olabileceğimiz hipotezini destekliyorlar. Buna göre sayıları ve büyüklükleri giderek artan Uber veya Airbnb tipindeki şirketler ücretli bir iş imkânı yaratmadan muazzam kârlar elde edebiliyorlar. Bu uygulamalar esasen Net üzerinden güçlü algoritmalarla çalışıyor ve bu sayede gerekli işgücünün tamamını otomatik ve dijital bir şekilde halledebiliyor, dolayısıyla masraflı ve sosyal olarak yönetilmesi zor olan insan faktörünün önemi giderek azalıyor.

Bugün birçok *think tank*'te geliştirilen ciddi senaryolardan biri de bu, örneğin strateji danışmanı Roland Berger Ekim 2014 tarihli "Dijital dönüşüm karşısında orta sınıflar" başlığını taşıyan notunda bundan bahseder. Yukarıda alıntıladığımız McKinsey raporunun tersine Fransa işgücü pazarında, "ekonominin dijitalleşmesi nedeniyle mesleklerin %42'sinin büyük ihtimalle otomatikleşeceği" tahmininde bulunur, ve yine aynı notta, ilk defa sadece elle yapılan işlerin değil, kafa emeği gerektiren işlerin de tehlikede olduğunda ısrar eder. Çünkü Berger'e göre bir robotun veya bilgisayarın yapay zekâsı yeterince tekrar eden her görevi tamamlayabilecek duruma gelmiştir. Kaldı ki, yapay zekâ dünya satranç şampiyonunu yenebiliyorsa veya "Jeopardy!" gibi doğal dilde oynanan bir oyunda herkesi alt edebiliyorsa, bugün hâlâ bir daktiloya, kasiyere veya gişeciye emanet edilen işleri başarıyla tamamlamasının önünde herhangi bir engel olmadığını görebiliriz. Roland Berger'in notu, dijitalleşme nedeniyle bugünden 2025 yılına kadar 3 milyon işin Fransa'da yok olabileceğini ve bu gelişmenin orta sınıfları derinlemesine sarsacağını zira hizmet sektöründe çalışanların da bundan etkileneceğini

öne sürer. Daha da somut şekilde, dijitalleşmeden ötürü az çok sekteye uğrayacak sektörleri olduğu gibi başka saldırıların gelebileceği farklı kaynakları da tek tek ayrıntılandırır (yeni teknolojilerden iş hayatına büyük etkileri olacakların başında gelenler şunlardır: büyük veri, robotik ve sürücüsüz araçlar).

Kuşkusuz, bu çalışma karanlık –en azından toplumsal açıdan karanlık olan– kehanetleri biraz hafifletiyor: Öncelikle, yüksek yaratıcılığa dayalı meslekler daha uzun süre korunacaktır. Elbette şarkılar, spor dergisi yazıları veya seri kitaplar üretilebilir fakat bunlar çok nadiren başyapıtlardır. Aynısı tıpta da geçerlidir: Laboratuvar analizleri gibi belli hizmetler (ilaçların dağıtımı mesela) otomatikleştirilebilir ve dijitalleştirilebilir, fakat kontrol, teşhis stratejisi ve tedavide olduğu gibi hastalarla insani ilişkilerde de doktorun rolü temel önemde olmaya devam edecektir. İkinci olarak ki işin özü belki de budur (ve bu tip bir kestirim, birazdan göreceğimiz gibi, özellikle kırılgandır), "ham kayıplar" anlamında işlerin yok olmasından bahsediyoruz burada sadece, zaten bahsettiğimiz not ihtiyatla da olsa bunu teslim ediyor:

> Bizim kestirim modelimize göre 3 milyon iş bundan etkilenecek. Neresinden bakılırsa bakılsın, bu iş kayıpları, Fransa'da işsizlik seviyesinin katlanılamaz boyutlara ulaşacağı anlamına gelir. Bununla birlikte, burada ham bir kayıp söz konusudur, yeni iş alanlarının ve yeni mesleklerin ortaya çıkışını olduğu gibi ekonomiyi belli koşullar altında ayrı noktalardan kamçılayan üretkenlik artışına bağlı geri dönüşleri hesaba katmaz. Gelecekte ne olacağı tamamen Fransız ekonomisinin, üretkenlikteki artış nedeniyle gereksizleşen işler yerine geçecek yeni faaliyet alanları yaratma kapasitesine bağlı olacaktır; tıpkı 20. yüzyılda sanayinin yerine hizmetlerin geçmesinde olduğu gibi.

Daha iyi ifade edilemezdi ve gördüğünüz gibi, bir kere daha Schumpeter'in daha önce söylemiş olduklarına geliyoruz. Rifkin'in naif bir şekilde (veya kötü niyetli bir şekilde, zira ideolojik ihtiras insanı gerçekliğe bakarken sadece kendi tezini destekleyen olguların altını çizmeye götürür çoğu zaman) sandığı gibi Schumpeter'in söylediklerinden o kadar kolay kurtulamıyoruz. Doğrusu, meseleleri daha somut bir şekilde belirginleştirirsek, bugün Fransa'da günde 10 bin iş yok oluyor... Fakat

9 bin yeni iş de doğuyor! Aradaki bu fark kuşkusuz işsizlikteki göreli artışı açıklar, fakat başka bir açıdan da, daha iyiye gidiş için, 1.000 işin daha az yok olup 1.000 işin fazladan doğmasının yeteceğini gösteriyor. Yaratıcı yıkım sorunsalı böylece yeniden ortaya çıkar ve çalışmanın son bulacağıyla ilgili kötümserliğe güçlü bir şekilde direnir. Fakat bu durum elbette, dürüstlük adına buraya tekrar dönmek gerekir, ortaya çıkan toplumsal ve insani problemleri engellemez: Amazon'la girdiği ve haklı olarak adil bulmadığı rekabetin sonucunda dükkânını kapatmak zorunda kalan kitapçıya ne demeli? İşlerini fena idare etmedi, mesleğini tutkuyla ve beceriyle yapıyor ama yine de kapıya kilit vurmak zorunda. Adaletsiz ve katlanılmaz değil mi bu? Üstelik Amazon tarafından yaratılacak yeni işler, söylediğimiz gibi, ne beğenisi ne de becerileri bakımından ona uygun olmayacak. Teselli niyetine, UberPop'u olduğu gibi Amazon'u da kapatacağımız demagojisine girmek saçma olurdu. Çünkü, bir defa, bu imkânsızdır; sonra, böyle bir önlem ne olursa olsun hiçbir şeye çözüm getiremez. Aynı ismi taşıyan nehri bir çay süzgeciyle durdurma şansınızdan daha yüksek değildir böyle önlemlerle söz konusu gelişmeleri engellemek. Çözüm kaybedilen işlerin korunmasında değil, kişilerin sürekli eğitimle korunmasındadır.

Çalışmanın sonuna farklı bir bakış: Daniel Cohen'in büyümenin bitişine ilişkin savları

Yeni teknolojilerin etkisi altında, çalışmanın bitişiyle birlikte büyümenin sonuna doğru mu gidiyoruz? Onsuz yaşamaya alışmamız, zehrinden arınmamız mı gerekecek; niteliği niceliğe, olmayı sahip olmaya, Eskilerin bilgeliğini Modernlerin tüketim bağımlılığına tercih edeceğimiz zamanlar mı gelecek? Daniel Cohen'in bir kitabında (*Le monde est clos et le désir infini*, Albin Michel, 2005) savunduğu tez budur. Cohen'in temel savı bekleyeceğimiz türden, yani biraz önce andığımız 1811 İngiliz Ludistlerinde veya 1831 Lyon Canut'larında rastladığımız türden bir sav değil; modern makinelerin istihdamı yıkıma uğratacağı, teknik ilerlemelerin işsizliğe sebep olacağı şeklindeki ünlü akıl yürütmeye benzemiyor. Aslına bakılırsa bu tezi çürütmek, biraz önce Schumpeter'e başvurarak öne sürdüğüm gibi, kolaydır zira yıkımlar şimdiye kadar her zaman yeni yaratımlarla telafi edildi. Bu inkâr edilemez, fakat daha yakından bakarsak, en azından Cohen'in öne sürdüğü nokta budur, yıkımın yaratıcı olması

bir şarta bağlıdır: Teknolojiyle altüst olan bir dünyanın "içine akacağı" yeni sektörlerin üretken olması ve büyüme potansiyeline sahip olması gerekir. Açıklamak için bir örnek verelim; sanayileşme ve kentleşme tarım sektörünü daha üretken olan sanayi sektörü lehine boşalttığı zaman olan buydu: Yeni bir büyüme atılımının etkisi altında bu süreç başarılı oldu. Fakat bugün, dijital devrimlerin ve paylaşım ekonomisinin sonucu olarak dünyanın "überleşmesiyle" yıkıma uğramakta olan hizmet sektörü geçmişten farklı olarak üretken sektörlere "akmaz". Yeni teknolojiler hayatlarımızı kuşkusuz iyileştirirler, fakat kayıplara yeterince telafi imkânı sunmadan istihdamı da yıkıma uğratırlar.

Ne demek istediğinin anlaşılması için Cohen, Hollywood (süper modern ve teknolojik A sektörü; sıfır marjinal maliyetle gezegeni sarmıştır zira televizyonda bir Amerikan filmi izlemenin bir bedeli yoktur) ile rekabet etmek durumunda kalan bir şov komedyeni (geleneksel B sektörü) örneğini verir. A sektörü B sektörünü boşaltır, fakat "bu durum tarımdan sanayiye geçişte temsil edilen geçişten tamamen farklıdır. 1900 yılında, ABD'de faal nüfusun %40'ı tarımda çalışıyordu. Bugün ise sadece %2'si. Bu geçiş, başarılmış bir 'boşaltma' modelidir. Sebebini hemen anlayabiliriz: Köylüler, burada B sektörü, sanayi işlerine, yani A sektörüne doğru göç ettiler fakat bizim sunduğumuz örneğin tersine, bu sektör de sınai verimlilikte artışın yaşandığı bir evreden geçiyordu. Bugün yaşamakta olduğumuz geçiş ise farklı. İşçiler zaten büyük oranda sanayiden hizmet sektörüne geçtiler ve şimdi tam da hizmet sektörünün kalbinde yeni bir boşaltma işlemi gerçekleşiyor. O halde mesele yer değiştiren çalışanlara ne olacağı meselesidir. Yeni üretkenlikleri durgunlaşırsa, örneğin pizza dağıtım işlerinde, sonuç gayet nettir, büyüme potansiyeli ciddi oranda düşer."

Tam da bu nedenle Cohen'e göre, büyüme olmadan yaşamayı öğrenmek zorundayız. Öte yandan bazı ekonomistler başka bir analiz önerirler. Nicolas Bouzou bunlardan biridir ve 2015'te yayınlanan *Le Grand Refoulement* (chez Plon) kitabını şiddetle öneriyorum. Bouzou'ya göre, yeni teknolojiler geçmişe nazaran eşi görülmemiş bir büyüme ve istihdam yaratmakla kalmayacak, aynı zamanda kanayan işsizliğe nihayet çözüm bulmak için istihdam pazarı problemine rasyonel bir şekilde yaklaşmak yeterli olacaktır; tıpkı İsviçre'nin, Almanya'nın, Hollanda'nın veya Avusturya'nın yaptığı gibi. Çözümler basit olduğu kadar bilindiktir de:

Azalan oranlı işsizlik tazminatı iş hareketliliğini teşvik edecektir, bağımsız çalışanlar için yeni bir iş kanunu azar azar ücretlilerin sayısını artıracaktır, iş sözleşmelerinin elden geçirilerek uyumlulaştırılması, istihdamı kolaylaştıran esneklik, alt sektörlerin sayısında şiddetli bir düşüş, 35 saat uygulamasına son (zira bazı sektörlerin 32 saate bazılarının ise 43 saate ihtiyacı vardır) ve son olarak daha verimli bir başlangıç formasyonu ve özellikle işsizlere yönelik mesleki eğitim. Böyle olursa, yeni teknolojiler ne büyümeyi yıkıma uğratacaklardır ne de işsizliği artıracaklardır, fakat tersine, zenginlik ve hiç olmadığı kadar istihdam yaratacaklardır.

Hepsini burada hakkıyla ele alamayacağım bu tartışmaların gidişatı nasıl olursa olsun, en azından kesin bir şey var, o da, insanlık tarihinde eşi görülmemiş bu ticarileşme ve kuralsızlaşma karşısında kendini dayatan kavram yasal düzenleme kavramıdır. Tam da bu nedenle iyimserlik ve kötümserlik gibi çatışkılardan artık çıkmamız gerekir, zira bu iki düşünme biçimi, her ne kadar baskın olsalar da, bugünün gerçekliğini anlamak için hiç uygun değildir.

Sonuçlar

Politik bir ideal olarak yasal düzenleme

Kötümserliğin ve iyimserliğin ötesinde

Transhümanizmin ve paylaşım ekonomisinin ortaya çıkardığı soruların enginliği ve radikalliği karşısında, kimileri yasal düzenleme idealinin yeterince radikal olmadığını, çünkü tavizlere fazla açık, fazla uysal olduğunu, kısacası, etkili olamayacak kadar fazla "sosyal demokrat" olduğunu düşünecektir. Ultraliberallere, "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler"in iyimser taraftarlarına ise devlet sosyalizminin modası geçmiş versiyonlarına bir dönüş gibi görünecektir. Dindarlar için olduğu kadar, "toplumsal kazanımlar"ı korumak veya kaybolmuş altın çağı yeniden canlandırmak amacıyla hareketi durdurmayı, sivil toplumu engellemeyi hayal eden herkes için de yasal düzenleme ideali, geriye dönüş yanlılarının sevdiği bir tabirle, "gevşek" görünecektir. Yeni teknolojilerin ortaya koyduğu soruların dipsiz olduğu doğrudur. Ekonomi bakımından, toplumsal koruma sistemlerimizin ve geleneksel mesleklerimizin, yeni ağlar mantığının getirdiği kimi zaman haklı çoğu zaman haksız rekabete direnip direnemeyeceği sorulardan bir tanesidir. Taksileri Uber ile, otelleri Airbnb ile karşı karşıya getiren tipte çatışmalar arttıkça bunları

yasal düzenlemeye bağlamayı nasıl başaracağız? Yasakçılığın da neoliberal pasifliğin de anlamsız olduğunu bilerek, sabit ücretli çalışmanın yanında gelişecek veya onun yerini alacak bu bağımsız çalışma modeline hakça bir sosyal statü vermeyi nasıl başarabileceğiz? Yeni teknolojilerin ortaya çıkardığı sorunlar tıp ve biyoloji söz konusu olduğunda daha da endişe verici olacaktır; zira burada söz konusu olan türümüzün hüviyeti, insanın insan olmaklığıdır. Çünkü genetik mühendisliğindeki gelişmeler aracılığıyla geri döndürülemez şekilde altüst olma tehlikesiyle karşı karşıya olan tam da budur.

Bununla birlikte, yasal düzenleme tek makul yoldur; sınır koymanın hem yaşamsal hem problematik hale geldiği demokrasiler için tek çıkar yol budur. Üstelik bu gereklilik öyle arızi sebeplerden kaynaklanmaz; tersine, küreselleşme içindeki modern toplumların asli yapısıyla, daha doğrusu metafizik yapısıyla ilgilidir. Daha önceki kitaplarımda sıkça açıklama fırsatı bulduğum gibi –fakat transhümanizm ve paylaşım ekonomisiyle birlikte, bu düşünceler daha önce hiç olmadığı kadar kapsam ve önem kazanmış gibi görünüyor–, küreselleşen demokrasilerimiz bu süreç karşısında iki temel karakteristik sergiler.

İlki şu: Günümüz demokrasilerinin dinamiği Tocqueville'in zamanında "koşulların eşitlenmesi" diye tarif ettiği şey değildir sadece. Bundan başka, geleneklere dair olanlardan özgürlüğe dair olanlara doğru kesintisiz bir aktarımı gerçekleştiren bir dip dalgası da söz konusudur, dayatılan miraslar ve âdetler sürekli güç kaybederken insanın kendi kaderini kendisinin yönetmesi talebi devamlı kuvvet kazanmaktadır. Ve bu dalga insan varoluşunun her alanına su taşımaktadır. Politik yaşamda olduğu gibi, estetikte, dinde veya aşkta, demokrasilerimiz otonomiyi arzuluyorlar; bu kelimeyi tam olarak etimolojik anlamıyla anlayalım: Burada kendi kendine yasa koymak söz konusudur. Bu kanaate göre özgürlük, çok önceleri esaslı bir şekilde Rousseau'nun da tarif ettiği gibi, gerçek özgürlük "kendi kendimize koyduğumuz yasaya boyun eğmektir". Bu doğrultuda, politik alanda mutlakiyetçilikten parlamentarizme; dinsel dünyada teokrasilerden kişisel imana; kültürel düzlemde kutsal eserlerden dünyevi yaratımlara, yaşamda ise ebeveynin veya aile büyüklerinin dayattığı evlilikten bireylerin kendi seçimleriyle gerçekleşen evliliklere geçiş yaptık.

Transhümanizm ve paylaşım ekonomisi aslında demokratik hümanizme içkin olan bu sürecin peşinden gitmekten başka bir şey yapmıyor.

İki durumda da, yabancılaştırıcı geleneksel figürlere karşı (bir tarafta "*from chance to choice*" sloganıyla evrimin doğal piyangosuna karşı, diğer tarafta şahıslar arasında doğrudan ilişkileri sekteye uğratan aracılara karşı) bir mücadele söz konusudur. Bu koşullar altında, her şeyi durdurma çabası, geçmişin korunması adına kımıldayan her şeyi aforoz etme gayreti nafiledir. Bu, modern bireyin özünü oluşturan demokratik mantıkla kavgaya girmek demek olacaktır ki böyle bir girişim, böyle bir şeyi arzulayanların sayısından bağımsız olarak (ki yeniliklerin getirdiği yararlar dikkate alındığında bunun çok olamayacağı da görülür) her şekilde başarısız olmaya mahkûmdur.

Sonuç olarak, Antik Yunanların *hybris* dediği kibir ve ölçüsüzlüğe düşmemek için, hayal gücümüzü coştursun ya da coşturmasın yeni gelişmeleri yasal düzenlemelere, kurala tabi kılmak ve böylece Prometheusçu insana sınır tayin etmek en önemli ödevdir. Fakat düşüncemizi gizlemeyelim. Sivil topluma kurallar dayatmak, bir düzen getirmek ve bireycilik mantığına sınırlar koymak için sadece aydınlanmış bir devlet (yani toplumun evrimini anlayan, onu sarsan dip hareketlerini kavrayan, onun yeni ve bazen duyulmamış arzularını hisseden bir politik sınıf) yetmez. Ayrıca sorumlusu olduğu bu özel alanın saygısını kazanmaya muktedir güçlü bir devletin de olması gerekir. Ve kanayan yara da tam buradadır, küreselleşme ve onun ayrılmaz parçası olarak tüm sınırlardan istediği gibi geçen teknobilimlerin evrenselliği önümüze son derece hassas bir problem koyar: Pazarın küresel bir hal aldığı fakat politikanın devlet ve ulus düzeyinde yani yerel düzeyde kaldığı bir bağlamda kamunun güçsüzleşmesi, ulus-devletlerin gerçek etkinliğinin yavaş yavaş silinip yitmesi.

Bu gözlemi destekleyen akıl yürütmeyi özetle hatırlatmama izin verin. Bu, benim "demokratik yoksunlaşma" adını verdiğim şeydir, bugün eğer transhümanizmin olduğu gibi paylaşım ekonomisinin ortaya çıkardığı problemin enginliğini birazcık olsun doğrulukla kestirmek ve yasal düzenleme idealini anlamak istiyorsak bu gerçekliğin kökenini iyice kavramamız gerekir.

Demokratik yoksunlaşma: Demokrasinin diyalektik olarak tersine çevrilmesiyle mi karşı karşıya kalacağız?

Hem Antikçağ'a hem de modern döneme ait ilkeler Aydınlanma çağında yeniden kök salmaya başladığında demokrasi bize, mutlaki-

yetçiliğin ve *Ancien Regime*'in karanlık zamanlarını terk ederek, hep beraber kendi tarihimizi nihayet yapabileceğimizi, kolektif olarak kendi kaderimizi çizebileceğimizi, kısaca, hem politik planda hem de özel yaşamda yetişkinliğe ve otonomiye ulaşabileceğimizi vadediyordu. Genel oy hakkının büyüsüyle, çoğulculukla ve bireyin haklarının yaşlı kıtada giderek genişlemesiyle, daha yakın zamanlara kadar, vaadin gerçekleşme yolunda olduğunu düşünmüyor muyduk? Oysa küreselleşme tam da bu umudu boşa çıkmaya yelteniyor; üstelik ulus-devletin gerileyişine tepki olarak gelişen sırf "egemenlikçi", yani sadece ulusal politikalara başvurarak "kontrolü yeniden ele alma" iddiasındaki politikalar, yasal düzenleme idealini kuşkulu hale getiriyor.

Bu gerçekliğin, ister ekonomik isterse ekolojik, ahlaki veya finansal olsun, birçok alanda düzenleme sorununu doğrudan ilgilendirdiği açıktır. Tam da bu nedenle, bu yeni bağlamda, sözünü ettiğimiz "demokratik yoksunlaşma" sürecinin yapısını iyi anlamak zorunludur.

Bunu başarmak için, şu son derece basit gözlemle başlayalım: Her sene, her ay, neredeyse her gün etrafımızı saran nesneler; örneğin, cep telefonlarımız, bilgisayarlarımız veya arabalarımız, değişiyorlar, gelişiyorlar. İşlevleri çoğalıyor, ekranlar büyüyor, renkleniyor, internet bağlantıları iyileşiyor, hızlar artıyor, güvenlik mekanizmaları ilerliyor, vb. Bu hareketi doğuran ise doğrudan küresel rekabet mantığıdır. Bu gidişat zapt edilmekten o kadar uzak ki onu takip etmeyen bir marka derhal ölmeye mecbur kalır. Markaların her biri, hoşlarına gitsin gitmesin ya da bir anlamı olsun olmasın bu gidişata ayak uydurma mecburiyetini görmezden gelemezler. Eğer bir şirket hayatta kalmak istiyorsa, bu bir tercih meselesi olmadığı gibi büyük bir proje veya ideal de değildir; tersine mutlak bir buyruk, tartışma götürmez bir zorunluluk söz konusudur. Sürekli yenilenmeye iten bu küreselleşme tüm insan faaliyetlerini dur durak bilmez bir rekabet içine soktuğundan, sonuç olarak tarih, demokrasi idealinin vadettiğinin tam tersi yönde, giderek insanların iradesinin dışında seyretmektedir. Anlaşılmak için sıklıkla kullandığım sıradan fakat açıklayıcı bir örneği ele alalım: Devrilmemek için sürekli hareket halinde olması gereken bir bisiklet gibi veya dönme ekseninde kalmak için sürekli dönmesi gereken bir topaç gibi, bizim de devamlı yenilenmemiz, icat etmemiz, değiştirmemiz, kımıldatmamız, kısaca "ilerlememiz" gerekmektedir. Fakat hayatta kalmak üzere girilen bir mücadelenin mekanik olarak tetiklediği bu ilerle-

menin daha geniş bir projenin içine yerleştirilmeye, gerçekten bir anlama sahip olabilecek büyük bir tasarıya dâhil edilmeye hiç ihtiyacı yoktur.

Kuşkusuz bu ilerlemenin yan ürünlerinden, örneğin beklenen yaşam süresi veya yaşam seviyesi konularında faydalanıyoruz. 1950'li yıllardan itibaren yaşam seviyesi üç kat artarken beklenen yaşam süresi yirmi yıl arttı. Modernlik karşıtı kötümserlerimiz dâhil hangi insan hastaneye yatırıldığında en son tekniklerden, en modern taramalardan veya en etkili ilaçlardan yararlanmayı arzu etmez? Bunda tartışılacak bir şey yok. Asıl tartışılması gereken demokrasi sorunudur; yani insanların kendi tarihleri kadar tarihin istikameti konusunda da denetime ve kural koyma yetkisine sahip olup olmayacakları meselesidir.

Oysa küreselleşme tam da bu iki temel mesele yani ortak yazgımızın şekillenmesi ve bu yazgı üzerindeki denetimimiz meselesi bağlamında, bahsettiğim özgürlük ve özerklik ideallerini darmaduman ediyor. "Globalleşmenin" ilk zamanları ile bugün yaşadığımız hal arasındaki uçurumu bir anlığına dikkate alacak olursak bunu çok daha iyi kavrayabiliriz.

Doğrusu, küreselleşme gerçek anlamıyla 17. ve 18. yüzyılın bilimsel devrimlerinden sonra başlar. Neden dönüm noktaları olarak bu tarihler? Çünkü basitçe modern bilimin söylemi, insanlık tarihinde hiç kuşkusuz, tek değilse bile, en azından ilk gerçek ve inandırıcı "küresel" temayüle sahip söylemdir. Bütün zamanlarda ve mekânlarda, zenginler kadar yoksullar için, güçlüler kadar zayıflar, aristokratlar kadar avam için, yani bütün insanlar için de geçerli olduğunu meşru bir şekilde öne sürebilen bir söylem olması bakımından ilktir. Çekim yasası evrensel olduğu kadar bu anlamda demokratiktir de. Öncesinde insanlık, ünlü "Masallar ve Efsaneler" derlemesine aşağı yukarı benzeyen bir zihniyet dünyası içinde hareket ediyordu hâlâ. Elbette dinler (hatta aralarında evrensellik iddiasında olanlar da) var, kozmolojiler ve mitolojiler var, felsefe ve şiir var; fakat bunların hepsi gerçekte yerel ve bölgeseldir. Bunların hiçbiri gerekçelendirilmiş bir şekilde kendini dünyanın bütününe dayatamaz. Sadece modern bilim, eylemsizlik kanunuyla veya çekim kanunuyla, bunu başarabilecektir.

Bizim zamanımızla 17. ve 18. yüzyılların akılcılığı arasındaki büyük fark da budur. O dönemde evrene bilimsel yollarla hâkim olma projesinin hâlâ özgürleştirici bir anlamı ve hedefi vardı. En azından ilke olarak, daha üstün bazı ereklerin, hatta insanlık için faydalı olduğu düşünülen ulvi

amaçların gerçekleştirilmesine tabiydi. Dünyaya hâkim olmayı sağlayacak araçlarla ilgilenilmiyordu sadece, bizzat bu hâkimiyetin gerektiğinde gerçekleştirmek üzere bizi yetkilendirdiği amaçlarla da ilgileniliyordu ve tam da bu nedenle bu ilgi sırf "teknik", "enstrümantal", veya yalnızca "pragmatik" değildi. Bir Kant veya Voltaire için, hatta öncesinde Descartes için bile, evrene teorik ve pratik olarak bilimsel bilgi ile ve insanların iradesiyle hâkim olmak söz konusuydu; hâkim olmanın basit zevkleriyle, kendi gücümüzü artırmanın sırf narsistik cazibesiyle ilgilenilmiyordu. Hâkim olmak için hâkim olmak hedeflenmiyordu; hedefledikleri, dünyayı anlamak ve daha üstün bazı hedeflere ulaşmak üzere zekâmızdan yararlanmaktı. Bu hedefler sonuç olarak mutluluk ve özgürlük olmak üzere iki başlık altında toplanıyordu; bu iki fikir, en azından modern biçimi altında, çok yeniydi çünkü hümanist, evrenselci ve demokratik özelliklere sahipti. Aydınlanmanın büyük temsilcileri için bilimlerde ve sanatlardaki (sanayideki) ilerlemenin ereği ilk olarak ve her şeyden öte insanlığı Ortaçağ "karanlığının" zincirlerinden kurtarmak (bütün Avrupa dillerine hızla yerleşen aydınlanma metaforunun kaynağı budur) olduğu gibi acımasız doğanın üzerimizde kurduğu tiranlıktan da bağımsızlaşmaktı. Başka bir deyişle, dünyaya bilimsel olarak hâkim olma projesi kendinde bir amaç değildi, fakat nihayet herkesin ulaşabileceği, demokratikleşmiş bir özgürlüğün ve mutluluğun aracıydı. Tıpkı aydınlanmayı halkın tüm kesimlerine yaymak isteyen Ansiklopedistlerin projesinde hayranlık uyandırıcı şekilde görüldüğü gibi. Biraz daha sonra, 19. yüzyılın hemen başında büyük ulusal müzeler, kültürün demokratikleştirilmesine dair aynı ideallerle, nöbeti devraldılar. Büyük eserleri hem barbarlıktan hem de kapalı gizli salonların veya özel merakların ayrıcalığından kurtarmak istediler. İlerlemenin ve bilginin paylaşımının arkasında açıkça dile getirilen ve enine boyuna düşünülmüş bir şekilde medeniyetin genel olarak iyileştirilmesi umudu vardı.

Bugün boğazımıza kadar içine gömülü olduğumuz evrensel rekabetin ikinci kez küreselleşmesiyle birlikte, tarih köklü bir şekilde yön değiştiriyor veya daha doğru bir ifadeyle yön kaybediyor: Aşkın ideallerden esinlenmek yerine, ilerleme veya daha doğrusu toplumların *hareketi*, farklı toplumsal bileşenler arasındaki özgür rekabetin mekanik sonucuna indirgeniyor yavaş yavaş. Tarih artık ereksel nedenlerle, daha iyi bir dünyanın temsiliyle, daha üstün bir ereksellikle "soluk almıyor"; etken

nedenlerle zorlanıyor veya "ittiriliyor"; sırf hayatta kalmanın zorunluluğuyla, ya yenilenirsin ya ölürsün mantığı ile yol alıyor. Eğer fizikçilerin dilini kullanırsam, nedensel bir bağ vardır çünkü bu bir olgudur, artık ereksel nedenlerin değil etken nedenlerin kaydı altındayızdır.

Küreselleşmenin ilk biçimleriyle, Aydınlanma zamanıyla bu kökten kopuşu iyi anlamak için bir an durup şunu düşünmek yeterli olur: Şirketler için, kendilerini diğerleriyle durmaksızın karşılaştırma –*benchmarking*–, üretkenliği artırma, inovasyon yapma, bilgi geliştirme ve özellikle bunları sanayiye, ekonomiye, kısaca tüketime uygulama zorunluluğu yaşamsal bir buyruk haline geldi. Modern ekonomi Darwin'in doğal seçilimi gibi iş görüyor: Küreselleşmiş rekabet mantığı içinde, ayak uydurmayan ve neredeyse her gün inovasyon yapmayan bir şirket yok olup gitmeye mahkûmdur. Ekonomik atılıma perçinlenmiş ve büyük oranda onun tarafından finanse edilen tekniğin durmak bilmeyen muazzam gelişimi işte buradan kaynaklanır. Yine aynı nedenle insanların dünya üzerindeki gücünün artışı otomatik, kontrol edilemeyen ve hatta kör bir süreç haline geldi; zira sadece bilinç sahibi bireylerin iradelerini değil tek tek ele alındıklarında ulus-devletlerin de iradelerini her yandan aşan bir süreç söz konusu. Artık sadece rekabetin zorunlu ve mekanik sonuçlarıyla karşı karşıyayız. Tekniğe dayalı dünyada, yani aslında dünyanın bütününde –zira teknik artık sınırsız, gezegene yayılmış bir fenomen–, doğaya ve topluma artık daha özgür ve mutlu olmak için hâkim olmak değil fakat hâkim olmak için hâkim olmak, tahakküm etmek için tahakküm etmek söz konusu. Ne için mi? Tam olarak hiçbir şey için veya daha ziyade eğer "aşılmak" ve elenmek istemiyorsak başka türlüsünü yapmak imkânsız olduğu için.

Bu nedenle, Aydınlanma'dan miras kalan medenileşme idealinin tersine, teknikçi küreselleşme, gerçekten de hem dünyanın mevcut halinde kontrol edilemez durumdadır hem de her türden amaçtan yoksun bir şekilde ereksizleşmiştir. Kısacası ne nereye gittiğimizi ne de oraya neden gittiğimizi biliyoruz. Dahası, Fransa'da paylaşım ekonomisinin veya transhümanizmin şu veya bu yönünü, germ hücrelerinin genetiğiyle oynamayı ve UberPop tipinde filanca uygulamayı yasaklayabilecek olsak bile, bu uygulamaların başka bir yerde, yurt dışında, hemen kapımızın dibinde, bize göre daha az engel çıkaran ülkelerde var olmasını kimse engelleyemeyecektir.

Bu kısa analizden konumuzu doğrudan ilgilendiren iki sonuç çıkarabiliriz.

İlk sonuç, temel mekanizmasını kısaca tarif ettiğim "demokratik yoksunlaşma"nın iki anlamda anlaşılması gerektiğidir: Küreselleşmenin elimizden kaçıp kurtulan bir gidişat olması anlamında demokrasi*den* yoksunlaşma ve ayrıca bizzat kendi hareketiyle deyim yerindeyse kendini yitirmesi anlamında demokrasi *ile* yoksunlaşma. İkincisi, bu sürecin kelimenin en felsefi anlamıyla "diyalektik" olması dolayısıyladır, yani bir terimin kendi zıddını bilmeden ve istemeden doğurmaya yazgılı olmasıdır. Demokrasiye burada dışarıdan bir tehdit veya saldırı yoktur. Başlangıcında vadettiği otonominin ve özgürlüğün zıddını bizzat kendi hareketiyle üretmektedir ve yurttaşlarımızca belli belirsiz algılansa da, kuşkusuz onların endişelenmesine kuvvetle katkıda bulunmaktadır.

Yine buradan hareketle, Aydınlanma'nın iyimserliği bugün yerini çeşitli biçimlerde yaygın bir endişeye bırakma eğiliminde. Bu endişe şu veya bu tekil tehditte billurlaşmaya her zaman hazır; ekolojik politikaları olduğu gibi geçmişe, kaybedilmiş kimliğe, ulusal paraya ve hudutlara yani kısaca eski güzel zamanlara dönüşü telkin eden ideolojileri de besleyen bir korku ve çöküş hissiyatı hâkim. Koşullar böyleyken kötümserliğin dev hamlelerle serpilmesi, inovasyonu yasaklama ve "modern" olmak isteyen her şeyi itibarsızlaştırma iradesinin buna sıklıkla eşlik etmesi normal değil mi? Buna paralel olarak ve tepki mahiyetinde, şirketlerin dünyasında sırf taktik gereği bir tür panzehir hazırlama girişimiyle zorlama bir iyimserliğin pompalanması da anlaşılabilir değil mi?

Yüzyılın antinomisi veya zorunlu eşek köprüsü[1]*: kötümserlere karşı iyimserler*

Hangisi olursa olsun, tüm yakıcı konularda kamu görüşü "piyasası" iki tavır arasında bölünür.

Bir tarafta iyimserler, büyüme ve inovasyon lehine yiğitçe mücadele ederler; "küresel rekabetin zorluklarını yenmek" için "kolları sıvamaya" engel olan, ekonominin altını oyan psikolojik ve moral depresyona karşı savaşırlar. Bu tür konuşmalar şirket yöneticilerinden büyük alkış alır... Entelektüeller ise soğuk bir gülümsemeyle karşılık verirler. Bir sanayi liderinden, sesinde bir kederle, iyimserliğe ne kadar da ihtiyacımızın

olduğu; umuda, gelecek arzusuna tekrar tutunmamız, inancı (confiance) tekrar yakalamamız gerektiği konusunda kim bilir kaç nutuk dinlemişimdir. Bu kelimenin anlamı çok genişledi; etimolojisi (*cum* ve *fides*'ten oluşur ve "inanç ile" anlamına gelir) bir girişimcinin herkesin kafasında görmek isteyeceği programı zaten içinde barındırmaktadır. Benim de inovasyondan yana olduğumu, hatta ekonomik ve toplumsal modelimizi bunun kurtaracağını, Almanya'nın bizden çok önce yaptığı gibi talep ekonomisinden arz ekonomisine geçmenin acil bir görev olduğunu istisnasız hep söyledim; gelgelelim, eğer hakikat madalyonun iki yüzünü de görmeyi ve daha önce Schumpeter'in dâhiyane bir şekilde anladığı gibi, inovasyonun karanlık bir tarafının olduğunu da söylememi gerektiriyorsa, ben ne yapabilirim? İnovasyon, en azından ilk başta, istihdamı yok eder; bununla da kalmaz, ahlaki, estetik ve ruhani gelenekleri yıkıma uğratır. 20. yüzyıl Avrupa'sı geleneksel değerlerin ve her türlü otoritenin yıkıldığı bir sahne haline boşuna gelmedi; sanatta çizgi ve ses bile tamamen değişti, okullarda verilen imla kurallarına ve medeniyet derslerine kadar her şey değişti. Tüm bunlar, tablonun öteki tarafında duranların, yakın döneme kadar solda duran entelektüellerin, zamanının "ilerici"lerinin, ama artık dekadans felsefelerine, Batı'nın çöküşüne dair uğursuz teorilere dönmüş kişilerin kötümserliklerini besleyen fenomenlerdir.

Kötümserliğin çekiciliği veya umutsuzluğun sevinci

Görmemek mümkün mü? Batı medeniyetinin yenilgisini, demokrasilerimizin intiharını, eğitim seviyesinin baş döndürücü düşüşünü, yurtseverliğin ölümünü, cemaatçiliğin yükselişini, toplumsal alanın atomlarına ayrılmasını, Batı'nın yakın zamanda İslam'a boyun eğeceğini, kültürel alanın sahipsizliğini, ahlaki ve coğrafi sınırlarla birlikte ulusal kimliğin kaybını, Amerikanvari çıkarcılık sonucu Avrupa'nın yıkımını; sonuç olarak, yaşlı kıtanın ve onun tam bağrında Fransa'nın çöküşünü bildiren o kadar çok kitap var ki artık sayamıyoruz. Bu teşhislerin tamamen yanlış olduğunu söyleyecek değiliz –şimdiki zamana getirilen eleştirilerin her zaman bir doğruluk payı vardır–; ama kötümserlik artık rahat bir yatak haline gelmiş görünüyor, aklımızın üzerinde tembellik ettiği konforlu bir koltuk gibi. Alman Romantiklerinin *Schadenfreude* kelimesiyle popülerleştirdikleri şu umutsuzluktan sevinç duyma hali, kötü haberleri sevinçle tekrarlayarak sevmemeyi sever hale gelmek epey yaygınlaşmış durumda.

Bu yeni kötümserlerimize bakılacak olursa, Batı böylesine büyük bir çöküş hiç yaşamamış, böylesine sahipsiz bir şekilde zayıflamaya asla maruz kalmamıştır. Ne var ki, ayrıntılardaki bazı doğru tespitlere rağmen (Evet, öğrencilerimizin seviyesinin bazı alanlarda düştüğü doğrudur; en azından bu kadarını söyleyelim, peki ama kimin hatası bu? Bugünün kötümserlerini ağırlıklı olarak barındıran 68 solunun işi olabilir mi?) bu kötümser çözümlemeler hem tarihsel hem de felsefi düzlemde epey yanlıştır.

İnsanların akıllarında çabucak yer tutan bu klişe iddiaların tersine, doğrusu şu ki, az veya çok gerçek olan tüm kusurlarına rağmen, şimdiye dek bizim yaşlı demokrasilerimiz kadar yumuşak, zengin, koruyucu, vatandaşlarına özen gösteren, onların haklarına, refahlarına, eğitimlerine ve kültürlerine saygılı bir toplum olmamıştır. Israr ediyorum, hiçbir yerde ve hiçbir çağda, ötekine karşı ihtimam bizdeki boyutlara ulaşmamıştır: Çocuklara, delilere, sakatlara, yaşlılara gösterilen ihtimamı düşünüyorum; kadın-erkek eşitliğini ve hatta kamusal eğitimi düşünüyorum. Hodri meydan, çıksın biri de aksini ispatlasın; ister tarihten ister mevcut haritadan bana bir tane ülke göstersin ki sadece kendi vatandaşlarına değil yabancılara da (kuraldışı olanlar dâhil) bu kadar özen göstermiş olsun. Bizim çocuklarımızın daha doğumlarından itibaren faydasını gördükleri refah devletinin olanaklarından daha fazlasını sunan bir tane devlet göstersinler.

Bunların yetersiz olduğu, kriz dönemlerinde eşitsizliklerin tekrar artabildiği, takatsiz 68'lilerin pedagojik yenilenmesinin dümen suyundan gidilirken eğitim seviyesinin düştüğü; dış ülkelerdeki anlaşmazlıkların postkolonyal Avrupa üzerinde etkileri olduğu, Avrupa'nın hâlâ geçmiş fetihlerinin bedelini ödediği ve tam da bu bağlamda fanatiklerin gelip hayatı bize zehir edebilecekleri; tüm bunlara kim itiraz edebilir? Ama tüm bunlar, esas olarak, bizim hatalarımız; bizim kendi yarattığımız ve geçmişte hep olduğu gibi, örneğin Stalinizm ve Nazizm zamanlarında olduğu gibi, çözebileceğimiz, çözmek zorunda olduğumuz problemler. Her halükârda insanlığın daha önce veya başka bir yerde daha iyi zamanlarının olduğunu kim iddia edebilir? Söylesinler bakalım; savlarıyla ve olgularıyla gelsinler, ve ben onların tarafına geçmeye hazırım! Fransa'da gerçekliği olduğu gibi kabul edecek zihin açıklığına sahip entelektüellerin sayısı az; örneğin André Compte-Sponville gibi, kötümserliğin veya

geçmiş zamanlar nostaljisinin rahat yatağından çıkıp gerçekliğe çıplak gözlerle bakabilenler azınlıkta:

> Kimileri umut ediyor ki, kriz sayesinde 'daha cömert, egoizmin daha az olduğu günlere döneceğiz'. Belli ki ne ekonomiden ne de insanlıktan zerre anladıkları yok. Dönmek mi? Peki ama Tanrı aşkına, neye dönmek ya da hangi zamana dönmek? 19. yüzyıl toplumunun bizimkine göre daha cömert veya daha az egoist olduğunu mu sanıyorsunuz? Balzac'ı ve Zola'yı tekrar okuyun! Ya 17. yüzyıl? O zaman, Pascal'i, Rochefoucauld'yu, Molière'i tekrar okuyun! Peki ya Ortaçağ? Tarihçileri okuyun! Antik dönem mi? Tacitus'u, Suetonius'u, Lucretius'u okuyun! Egoizm yeni bir fikir değil.[2]

Daha iyi ifade edilemezdi.

Gerçekliği eleştirmek için ideale, pozitif hukuka karşı çıkmak için doğal hukuka başvurulsun elbet; kim bunu inkâr etmeyi aklından geçirebilir? Ama hangi gerçeklikten bahsedildiğinin ve hangi idealin savunulduğunun da belirtilmesi gerekir. Çünkü bu durum karşısında, bulmak isteyeceğimiz tüm kusurlara rağmen, bizim refah devletlerimizin sunduğu hayat çok açık ki insanlık tarihinde ortaya çıkanlardan daha yumuşak ve daha müreffeh. Yarattıkları kötülükleri ifşa etmek için kimilerinin dayandıkları ideale gelince, müsaadenizle ben o meşhur eski güzel zamanlara (hangisiyse artık!?) veya şu "komünist hipotez"e duyulan sanrılı aşka dönüşe ve halklara dayatıldıkları her yerde istisnasız en kötü felaketlere sebep olan Maoizm veya Troçkizm gibi doktrinlere kuşkuyla bakmayı sürdüreceğim ve bizim demokratik cumhuriyetlerimizin bugün sunduğu özgürlük ve refah karışımının daha iyi iş çıkardığını söyleyeceğim. Bizim yaşam seviyemiz, kim ne derse desin, bugün benim çocukluğumdaki Fransa'ya göre üç kat, 18. yüzyıl Fransa'sına göre ise yirmi kat daha yüksek. Molière'in zamanından bugüne ortalama yaşam süresi neredeyse üç kat arttı. Demokrasilerimizin hukuki ve sosyal koruma konusunda olduğu kadar (son bakanlarımızın seviyeyi düşürme gayretlerine rağmen) eğitim konusunda da ne denli ayrıcalıklı olduğunu anlamak için, olası tüm eleştirilere bir süre ara verip, Afrika'ya, Hindistan'a, Çin'e, hatta Latin Amerika'ya gitmek yeterlidir.

Goethe'nin dediği gibi "sürekli inkâr eden ruh"un (*der Geist, der stets verneint*) etkisi altında şikâyet edenler için kabul etmesi zor olsa da,

Avrupa'da hayatımız geçmişe nazaran bin kat daha az saygısız ve bin kat daha eğitimlidir; bunu görmek için okuma yazma bilmemenin taşrada kural olduğu zamanları hatırlamak yeterlidir. Gençlerin durumuyla ilgili endişeler sürekli dillendiriliyor; sağnak bir yağmur gibi, duymamak mümkün değil. Ne var ki bazı şeylerin sürekli tekrarlanması onları daha doğru yapmıyor: 1914'te 20 yaşında olmak daha mı kolaydı ya da 1930'larda bir Sovyet muhalifi ya da genç bir Yahudi olmak? 1950'lerde askere çağrılıp Cezayir'e giden, orada sömürgeleştirmenin saçmalıklarına ve işkence dehşetine şahit olan bir genç için hayat daha mı kolaydı? Baby-boomers kuşağı modern tarihimizde savaşla yüzleşmeyen ilk kuşak olacaktı. Bizimki gibi sayısız ölümcül çatışmaya tanık olmuş bir kıta için bu dev bir ilerleme değil mi?

Ama bu savların da faydası olmaz.

Karşı çıkılamaz istatistiklere, itiraz edilemez tarihsel olgulara başvursanız da, günümüzdeki "skandallara" rağmen Üçüncü ve Dördüncü Cumhuriyet'te yolsuzluğun çok daha yaygın olduğunu hatırlatsanız da, Batı'nın entelektüel, ekonomik ve ahlaki bir çöküş yaşadığı hissi bastırılmaz görünüyor. Sağ cenahta ve sol cenahta devamlı alan kazanıyor. Sağda kazanıyor, çünkü orada ihtişamlı geçmiş nostaljisi seve seve büyütülüyor. *Laudator temporis acti*: "Geçmiş zamana övgü". Eski dostum Lucien Jerphagnon bu adı taşıyan küçük kitabında bu nostaljiyle dalga geçer, kendisi de insanlık kadar eski olan "önceden daha iyiydi", "hey gidi günler hey" gibi depresif beylik laflarla eğlenir; güya bugün "insanlar çıldırmış"tır. Solda ise, başka bir şey, başka bir şarkı söyleniyor; ama onlar da "çöküşçü": Para dünyası, bankalar ve piyasalar, kısaca ekonomik ve liberal dehşet bizi sonunda cehennemin dibine; açgözlülüğün, spekülasyonun ve vahşi rekabetin yasa olduğu bir dünyaya doğru sürükleyecektir. Mutluluk şöyle dursun; küreselleşme, etik değerlendirmeleri hiçe sayarak fakirlerin daha fakir, zenginlerin daha zengin olduğu bir dünya yaratmaktadır.

Sav diye dolaşan şeyler bunlar; kimsenin olgularla desteklemek, biraz inandırıcı olsun diye tarihsel veya coğrafi referanslar bulmak gibi bir derdi yok. Bugünün kusurlarını ifşa etmek kolay; okulların durumundan bahsedersin ya da ekonomik krizden, ama herhangi bir altın çağın adını verme riskini almak çok daha zordur. Tarihçilerin tüm çalışmaları ve tüm edebiyat, eski zamanların her bakımdan bizim refah devletlerimize göre

çok daha zor, daha kültürsüz ve ötekine karşı daha az özenli olduğunu kanıtlayacak olgularla dolu. Tarihçileri okuyun, veya hiç olmazsa Hugo ve Dickens'ın 19. yüzyıl üzerine yazdıklarını, Voltaire'in 18. yüzyılın kraliyet mühürlü mektupları üzerine yazdıklarını, yine Hugo'nun Ortaçağ ve Roma İmparatorluğu üzerine yazdıklarını okuyun; halkların sefaletini, okuma yazma bilmenin istisnailiğini, muktedirlerin egoizmini, yoksulların dünyasının gaddarlığını, savaşlardaki caniliği, işkenceleri ve idamları, hastaların, sakatların ve işsizlerin terk edilişini, büyük şehirlerdeki şiddeti, hastanelerdeki dehşeti, haydutluğun ve haramiliğin yaygınlığını görün.

Voltaire, 1736 yılında yazdığı "Le mondain" adındaki ünlü bir şiirinde, kendi zamanında uç vermeye başlayan nostalji eğilimlerine karşı endişelerini dile getirmişti. Modern dünyanın avantajlarını görmeyen bu eğilimlere romantizmin ilk iç çekişleri ve Batı'nın çöküşü ideolojileri eşlik ediyordu. Voltaire yeni baş gösteren bu eğilimler nedeniyle, politik olarak pek doğru olmasa da, lüzumsuz üretime, gelişmeyle gelen maddi mallara, bizim artık "endüstriyel dünya" dediğimiz şeye methiyeler düzüyordu. Bu methiyeleriyle Rousseau'ya karşı çıktığı kadar, Katolikliğin yoksulluğu ve azla yetinmeyi kutsallaştıran, sefaleti ve ıstırabı, öte dünyadaki bir kurtuluşun işaretleri sayan inancına da karşı çıkıyordu (Yorumlarımı köşeli parantez içine alıyorum):

> Pişman olacaktır o eski iyi zamanları isteyen, / Altın çağı ve Astrée'nin hükümranlığını [*Honoré d'Urfé'nin* Astrée *adlı romanına atıf; 5. yüzyılda Kelt rahiplerinin Galya'sında geçen roman Astrée ile Céladon'un aşkını anlatır*], / Ve Satürn ile Rhea'nın güzel günlerini [*Kronos/Satürn ve karısı Rhea zamanını kastediyor; Zeus'un annesi ve babasıdırlar ve Hesiodos'a göre altın çağın hükümdarlarıdırlar*], / Ve ilk ebeveynlerimizin bahçesini [*Adem ve Havva'nın içinde yaşadığı cennet bahçesi kuşkusuz*]. / Ben ise bilge doğaya şükrederim, beni bu çağda doğurdu diye / Hüzünlü isyankârlarımız kötülesin dursun / Bu dünyevi zaman benim ahlakıma çok uygun / Lüksü severim ben, hatta rehaveti de, / Her türlü hazzı, her türlü sanatı, / Temizliği, zevkliliği, süslemeleri / Her samimi kişinin vardır böyle hisleri. / Benim utanmaz kalbim yumuşacık olur / Görünce peş peşe gelen bollukları / Sanatların ve zanaatların anası / açmış bize tüm veriminin kaynağını / Yeni ihtiyaçlar ve yeni zevkler getirmiş / Toprağın altınını ve hazinelerini dalgaların, / Onların sakinleri ve gökyüzü halkları, / Hepsi, hizmetinde bu dünyanın zevklerinin. /

> Ah demirden çağım, güzel zamanım! Lüzumsuz dedikleri ne lüzumluymuş meğer, / Birleştirdi iki yarımküreyi. / Görmüyor musunuz vızır vızır gemileri / Texel'den, Londra'dan, Bordo'dan yola çıkmış / Talihli bir alışveriş arıyorlar / Ganj nehrinde doğan yeni malları / Ve uzaklarda, fethedip Müslümanları / Fransız şaraplarımız sarhoş ediyor sultanları / Doğa çocukluğunu yaşarken, / Cehalet içindeydi atalarımız, / Ne bilebilirlerdi ki? Yoktu hiçbir şeyleri [...]

Voltaire, kötümserliğin budalalıklarını eleştirirken hedefi tam on ikiden vuruyor; bir de bunun tam karşıtı olarak iyimserlik var; özellikle, transhümanizmin dümen suyundan giden ve artık "çözümcülük" adı verilen biçimini aldığında şahikasına ulaşan bir iyimserlik.

"Çözümcü" iyimserliğin saftirikliği

İyimser için, söylemeye bile gerek yok, tüm çözümler bulunmuştur. Bir parça güven ve enerjiye sahip olmak, liberal ve ilerlemeci olmak, biraz iyimserlikle harekete geçmek, çözümleri keşfetmek için yeterlidir. Eric Schmidt'ten ve Mark Zuckerberg'ten bahsetme fırsatımız olmuştu; kalpten bir inançla, yeni teknolojilerin "dünyanın tüm problemlerini" çözmemizi sağlayacağını bildiriyorlardı, tek yapılması gereken bunlara "iyice tutunmak"tı. Tek bir sorun bile kalmazdı; adi suçlardan, araba kazalarından, kanserden veya obezlikten tutun kıtlığa ve kirliliğe kadar tüm sorunlar, hatta küresel ısınma ve Ortadoğu'daki çatışmalar bile... Bu bakış açısı, paylaşım ekonomisinin ideologlarını olduğu gibi transhümanizm akımının büyük bir bölümünü, ve bu yolla, Silikon Vadisi'nde inovasyon yapan herkesi harekete geçiren bir inanç ve içinde Orwellcı bir şeyler barındırıyor: Herkesin birbirine bağlı olduğu bu toplum ideali, her şeyi kontrol etmeye, her şeyi öngörmeye niyetli bu nazik totaliter iddia, herkesin herkes hakkında her şeyi bileceği bu evren, hepimizin (Mark Zuckerberg'in, Facebook aracılığıyla, NSA'ya nazikçe sunduğu kişisel bilgiler sayesinde) sürekli dinlendiği, tarandığı, takip edildiği bu açık dünya; bağlı nesnelerimizin, kişisel tartılarımızdan buzdolaplarımıza, saatlerimize kadar devamlı yediğimizi içtiğimizi takip ettiği, attığımız adımları ve kalbimizin atışını saydığı, kolesterolümüzü ve başka şeyleri ölçtüğü bu dünya, hayatlarımızı tamamen normatif hale getirecek. Gattaca'ya hoş geldiniz; insanın iyileştirildiği ve herkesin toplumun kontrolünde olduğu yeni bir çağ!

Yukarıda bu iradenin, bu bazen hezeyana varan teknolojiseverliğin nasıl diyalektik bir şekilde karşıtına dönüştüğünü söylemiştim: Yabancılaşmaya karşı mücadele eden bireylerin demokratik yoksunlaşması, her bakımdan kendilerini aşan teknik bir dünya karşısında demokrasilerimizin giderek kamusal zaafiyet göstermesi, hızıyla, gücüyle ve karmaşıklığıyla her tür demokratik kontrol ve kurallılaştırma biçiminden giderek daha fazla kaçan bir yeni teknolojiler evreninde, pazarın küresel hale geldiği, ama politikaların ulusallıkta kaldığı bir dünyada bireylerin gerçeklik üzerindeki etkisinin giderek azalması.

Belki bu bağlamda, yasal düzenlemelerin ve daha genel olarak modern politikanın önümüze koyduğu mücadele başlıklarının üstesinden gelmenin neden bu kadar zor olduğu daha iyi anlaşılabilir.

Gelgelelim, taslağını sunduğum bu çözümleme asla eylemsizliğe yöneltmemelidir; yani küreselleşme olgusu nedeniyle tarihin akışının elimizden kaçtığı hissiyle yapacak hiçbir şey olmadığı fikrine kapılmamak gerekir. Aslına bakılırsa bu nesnel durum, bizden, iyimserlik ve kötümserlik antinomisini aşmamızı ve böylece, ilk olarak manevra imkânlarımızdan maksimum faydalanmamızı talep etmektedir; sonra, orta vadede, kontrolden kaçma eğilimindeki bu gidişatı mümkün olduğunca tekrar el altında tutmanın yolları aranmalıdır. Bu, tek tek uluslardan daha güçlü, eğer durumu bu kadar kötü olmasaydı Avrupa Birliği gibi yapıların geri dönmesiyle gerçekleşebilir, böylece gerçek bir düzenleyici güç gerçekliğe tesir edebilir. Uç konumların cazibesine kanmayan pek çok yurttaşımız, şunu anlamaya başladı: Küreselleşmenin eşine rastlanmamış gücüne rağmen, (ulusal eğitim seviyesini yükseltmek için verilebilecek bir dizi mücadelede veya kamusal eksikliklerin azaltılması konusunda ya da işsizlikle mücadele, ekonomik büyüme, semtlerin ıslahı gibi konularda) kamunun güçsüzlüğü sadece dışımızdaki engellerden değil, bizim kendi eksikliklerimizden de kaynaklanıyor. Tam da bu nedenle bizim ihtiyacımız olan, ne iyimserliktir ne de kötümserlik; daha önce Max Weber'in çok iyi kavradığı gibi, bize lazım olan cesaret ve trajedi kavrayışıdır, tarihsel eylemin antinomilerini anlama aklı ve isteği ile bize düştüğü kadarıyla bunları çözme kapasitesidir.

Yasal düzenlemelerle ilgili birkaç fikrî güzergâhtan bahsetmeden önce, izin verin bir kategoriyi, trajiklik kategorisini kısaca açıklayayım. Zira bu kategorinin kötümserlikle hiç alakası yoktur, ve üstelik bana öyle

geliyor ki bugün karşılaştığımız zorluklarla başa çıkabilecek tek bakış açısını o sunmaktadır.

Grek trajiğinin anlamı: İyimserlik, kötümserlik antinomisini aşan ve dünyayı düşünmemizi sağlayan tek kategori

Antigone'yi hatırlayalım, Sofokles'in şimdi birkaç kelimeyle hikâyesini özetleyeceğim muhteşem oyunu: O zamanlar Thebes kralı olan Oidipus, babası Laios'un katili olduğunu ve evlendiği kadın Jokaste'nin aslında annesi olduğunu öğrenince kendi gözlerini oyar ve yanına kızı Antigone'yi alarak ölümle karşılaşmak üzere Kolonos'a, Atina'nın kenar mahallelerinden birine gider. Oidipus Thebes tahtını bırakır bırakmaz, iki oğlu, Eteokles ve Polyneikes, kimin babalarının yerine geçeceği konusunda tartışmaya girerler. Bu tartışmaya son vermek üzere iktidarı paylaşmaya karar verirler; sırayla tahta geçeceklerdir. Ama Eteokles, tahta bir kere kurulduktan sonra, sırası gelmesine rağmen yerini kardeşine bırakmayı reddeder. Bunun üzerine Polyneikes yabancı bir ordu toplayıp kendi şehrine saldırır. İki kardeş savaşırlar ve sonunda birbirlerini öldürmeleriyle savaş sona erer. Antigone tüm bu felaketlerin ortasında çaresiz kalmıştır. Bu sırada, Jokaste'nin kardeşi, Antigone'nin dayısı Kreon, Laios'un ölümünün ardından geçici olarak oturduğu Thebes tahtına tekrar oturur. Bunun ardından Kreon şehir yasalarına uygun olarak Eteokles adına bir heykel yapılması emrini verir; çünkü işgale gelen kardeşine karşı şehri savunmuştur. Buna karşılık, Polyneikes'in ihanetini değerlendirerek, bir kararname yayınlatır; buna göre, onun cesedini toprağa gömen, ölümle cezalandırılacaktır. Cesedi şehir dışına attırır, köpeklerin ve kuşların insafına terk eder. Antigone, Oidipus'un kızı, Kreon'un yeğeni ve Polyneikes'in kardeşi olarak bu kararnameye kulak asmaz. Aile yasasını şehir yasasının, basit ölümlerin hukukunu geleneğin ve tanrıların hukukunun karşısına koyarak, Kreon'un yasağına meydan okumaya ve kardeşinin cenazesinin hak ettiği gibi defnedilmesi için dayısının ölüm cezası emrine cesaretle göğüs germeye karar verir.

Öyleyse Sofokles'in bu trajedisi, iki yasa (insanların yasası ile tanrıların yasası; devlet aklı ile kalbin aklı; şehir yasası ile aile yasası) arasındaki uzlaşmazlığı sahneye koymaktadır. Karakterlerin her biri kendi bakış açılarından açıkça haklıdırlar. Hem Kreon'un hem Antigone'nin geçerli mükemmel savları vardır; uzlaşmazlık çözümsüz gibi görünür, ve tam da

bu nedenle yani savunulabilir iki meşru duruş karşı karşıya geldiği için kelimenin gerçek anlamıyla trajik olandan bahsedebiliyoruz.

Şimdi bu kategoriyi kötümserlikten iyice ayırabilmek için onun bazı temel özelliklerini ortaya koymak istiyorum.

Trajik, her şeyden önce ahlak-dışı bir kategoridir; yani trajik olan, iyi ile kötüyü, haklı ile haksızı karşı karşıya getirmez; karşıtlığın iki unsuru da meşrudur. Gerçi tam olarak denk değildirler; çünkü oyunun sonunda görüleceği gibi Antigone her şeye rağmen Kreon'unkinden daha üstün bir bakış açısını savunmaktadır, zira onunkisi tanrıların yasasını temsil etmektedir. Ama en azından ikisi de savunulabilirdir ve önemsiz değildir. Hegel'in çok iyi gördüğü gibi, dramın her anı bütünlüklü kişileri, güçlü karakterleri karşı karşıya getirir ve her biri bizzat kendi varlıklarında karşıtlarını, yani rakiplerinin bakış açısını da barındırmaktadırlar. Ne kadar reddetseler de, rakiplerinin bakış açısını da kendilerininkine dâhil etmekten kaçamazlar. Antigone, Polyneikes'in kardeşi olmakla beraber bir Thebes vatandaşı, hatta eski kral Oidipus'un kızı ve mevcut kralın yeğeni olmadan edemez; Kreon ise şehrin en yüksek yöneticisi olmakla beraber aile yasasına kayıtsız kalamaz, çünkü Polyneikes'in ve Antigone'nin dayısıdır. Sonuç olarak, trajedi bir dizi sahneden meydana gelir ve bakış açıları arasında yürek parçalayıcı ihtilaflar ortaya çıkar; hiçbir karakter kendi açısına ne kadar kapanırsa kapansın, ötekininkine tamamen duyarsız kalamaz. Kreon ve Antigone ne aşağılık ne de namert insanlardır; cesurdurlar, ödev duygusuna sahiptirler, hem kendilerine hem de savundukları değerlere saygıları büyüktür.

Ahkâm kesip duran ahlakçılarımızın çoğunun düşündüğünün aksine, doğrusu şu ki, bugün dünyayı kana bulayan anlaşmazlıklar trajiktirler; yani, tarafların meşru olduğu, hiçbirinin iyi/kötü, haklı/haksız kategorileriyle değerlendirilemeyeceği karşıtlıklar söz konusudur. Eğer Batı tarafında bir Ukraynalı olsaydım ve kökenim Polonyalı olsaydı, muhtemelen ülkemin Avrupa Birliği'ne bağlı olmasını, hatta Nato'ya girmesini isterdim; ama eğer Doğu tarafında yaşayan ve kuşaklardır Rusça konuşan veya Russever bir aileden olsaydım, çok büyük ihtimalle ülkemin Rusya'ya bağlı olmasını isterdim. On beş yaşında, işgal topraklarında yaşıyor olsaydım, kuşkusuz antisemitist olurdum; tersine aynı yaşta Tel-Aviv'de yaşıyor olsaydım, Filistinli organizasyonlardan kesinlikle nefret ederdim. Elbette istisnalar vardır; diğerlerine nazaran daha bayağı uzlaşmazlıklar; yani taraf olanların iğrenç kişiler olduğu, her bakımdan mide bulandırdıkları

durumlar söz konusudur. Ama bunların sayısı sonuç olarak çok azdır. Oysa trajik kategorisi, yani meşru ya da aynı derecede savunulabilir olan, en azından kısmen meşrulaştırılabilir iki taraf arasındaki yürek parçalayıcı uzlaşmazlıklar fikri, gerçekliği çok daha isabetli şekilde yansıtıyor bana kalırsa; "yiğitçe insan haklarını savunan güzel ruhlar" kisvesine bürünmek ise kolay fakat aynı ölçüde sahici değil.

Transhümanizmde ve paylaşım ekonomisinde de işler aynı şekilde yürüyor. Bizi mutsuz eden acıları yok etmek amacıyla insanın artırılması fikrini destekleyenlerin birçoğu bunu tam bir inançla yapıyorlar; karşı çıkanlar da aynı şekilde. Aynı şey profesyonellerle şahısları karşı karşıya getiren uzlaşmazlıklar için de geçerli: Uber'e üye olup bağımsız bir şekilde çalışan kişi, çalışma hakkı olduğuna inanıyor ve buna engel olunmasını özgürlüğüne ve geçimini sağlama hakkına karşı asla hoş görülemeyecek bir saldırı olarak değerlendiriyor; diğer taraftan, profesyonel taksici ruhsatı için tonla para ödediğini ve bu rekabetin haksız olduğunu öne sürüyor. Aynısı otel sahibi için de geçerli; çalışanlarına maaş vermek, onları sigortalamak zorunda, işletmesini güvenlik normlarına uydurmak zorunda, vs. Durum böyle olunca, bu yükümlülüklerin hepsinden muaf bir şahsın evini bir uygulamaya koymasına ve gerisiyle ilgilenmemesine kötü gözle bakıyor. Burada kimse melek veya şeytan değil. Nesnel olarak dünya parçalanmıştır, ve burada ahlak-dışı bir kategori olarak trajiklik, uzlaşma ile veya kurala bağlama ile (ya da taraflardan birinin yok olmasıyla, kim ister ki bunu?) ortadan kaldırılamaz.

Dünyadaki nesnel parçalanmışlıkları ahlaki iyinin ve kötünün, iyimserliğin ve kötümserliğin ötesinde kavramamızı sağlayan trajik kategorisinin ikinci bir özelliği bugün mutluluk fikri üzerinden yürüyen güncel budalalıkları gülünçleştirebilmesidir. Epey moda olan bu öğretiler, ne olursa olsun, nerede olursak olalım mutlu olabileceğimiz konusunda nazik telkinlerde bulunurlar; çünkü mutluluk sadece bize, bizim küçük öznelliklerimize bağlıdır, bilgelik ve "pozitif psikoloji" alıştırmalarıyla elde edilebilir. *Ahlak Metafiziğinin Temelleri* eserinde Kant'ın dediği gibi: "Eğer İlahi Kayra mutlu olmamızı isteseydi, bize akıl bahşetmezdi." Bununla paralel olarak, Flaubert, 13 Ağustos 1846'da Louise Colet'ye yazdığı mektubunda sağduyu ve espriyle şöyle diyor: "Hayvan olmak, egoist olmak ve sağlığı yerinde olmak: işte mutlu olmanın üç şartı. Ama eğer ilki değilseniz hiç şansınız yoktur."

André Comte-Sponville *Dictionnaire Philosophique*'inde [Felsefe Sözlüğü] mutluluk fikri konusunda daha mütevazı bir yaklaşım önerir; yanılsama tüccarlarının narsistik sevimliliklerinden farklı bir yaklaşımdır bu. Sponville, Kant'ın çok önceleri yaptığı bir tespitten yola çıkar; buna göre, aramızdan kimse, kendisini neyin kesintisiz bir şekilde mutlu edebileceğini pozitif olarak ve tam bir kesinlikle tanımlayamaz. Buradan şu sonuca varır; eğer mutluluğun ne olduğu anlaşılmak isteniyorsa, karşıtını, yani mutsuzluğu tanımlayarak işe başlamak daha iyi olacaktır; çünkü daha önce söylendiği gibi bunun ne olduğunu belirlemek daha kolaydır. Mutsuzluk, der bize Sponville, bir sabah uyanıp, gün içinde ve sonraki günlerde hiçbir sevinç yaşayamayacağımı kesin olarak bilmemdir; çünkü sevdiğim bir varlığı kaybetmişimdir; çünkü doktorum, benim veya bir yakınımın tedavi edilemeyecek bir hastalığı olduğunu bildirmiştir; çünkü işimi kaybetmişimdir, karım beni terk etmiştir ve her şeye yeniden başlamak için kendimi çok yaşlı ve yorgun hissediyorumdur; ya da sizi gelip kökten bir şekilde mahvedecek, hayal edebileceğiniz her şey. Ve, işte o sabah, hiçbir şeyin çaresi yoktur, adil ya da değil, mutsuzluğun kalıcı olduğundan eminizdir.

Mutlak mutsuzluğun bu şekilde tespit edilmesinden yola çıkarak, *a contrario*, minimalist ama en azından gerçekçi bir mutluluk tanımı gün yüzü görebilir. Çünkü mutluluk, en basit haliyle mutsuzluğun zıttıdır; sonsuz ve kusursuz bir huzur olmadığı gibi, kendinden tam ve kesintisiz bir memnun olma hali de değildir; ama bir histir, sabah uyanınca sevinç duyma ihtimalinin imkânsız olmadığı hissi, şu veya bu anında sevinç duygusu yaşanmadan günün tamamlanmayabileceği ihtimali. Elbette, bu sevincin anlık olacağını bilmeyecek kadar da ahmak değilim. Eski bir dostla muhabbetle kahve içmek, yaratıcılığımın zirve yaptığı bir an, sevdiğim kadınla aşk yapmak, sınavında başarılı olan çocuğumun yüzündeki gülümseme, sağlığı için endişelendiğim birinden aldığım iyi haber ya da en basitinden, akşam güneşinin aydınlattığı bir terasta duyulan şu lütuf anlarından biri; dünyanın bir kereliğine olsun yumuşacık ve güzel göründüğü bir an.

Mutluluğun bu tanımının, terimin alışık olduğumuz anlamına hiç uymadığı söylenecektir; buna göre, mutluluk, hem tamlık hem de süreklilik gerektirir, tüm yaşam boyunca sürmesi beklenen kusursuz bir huzur halini betimler. Sabahleyin uyanıp kendine bugün sevinç mümkün, se-

vinebilirim demek "tek başına" yeterli mi gerçekten, mutluluk dedikleri bu mu? On beş derste bilgelik satan tüccarlar size hayır diyeceklerdir. Onların size vadettikleri sağlamdır. Peki bunu neden ve nasıl başarırlar? Her şeyin size, sadece size bağlı olduğunun garantisini vererek; sizi mutlu edecek bilgeliğe ulaşabilirsiniz, çünkü o tamamen sizin içinizdedir ve ne başkalarına ne de dünyanın haline bağlıdır. Ne şaka ama! Eğer bunlara inanıyorsanız ne mutlu, ama bir gün hayal kırıklığına uğrama riskiniz büyüktür; bu zoraki mutluluk tiranlığının gerçekleştirilmesi imkânsız gereklilikler ve kısıtlarla sizi mutsuz etmesi çok mümkündür. Ben daha mütevazı bir bilgelikle yetinmeyi tercih ediyorum. Mutsuz olmamak bana yetiyor; her daim olmasa da bir huzur ikliminde yaşamak, böylece ne kadar geçici olduklarını bilsem de ve her durumda benim küçük egomdan çok başkalarına bağlı olduğunu bilsem de belli sevinç anlarına tevazuyla kapıları açmak; benim tercihim bu. Çünkü ayık olmak, zihninin berrak olması hayat kurtarır; ideolojik serapların ise istisnasız patolojik etkileri oluyor ve herhangi birini gerçekten mutlu edebilecekleri konusunda ciddi şüphelerim var.

Son olarak, trajik, yaşamlarımızda kaderin, alınyazısının oynadığı önemli rolü anlamamızı da sağlar. Örneğin Oedipus, başına gelen her şeye rağmen masumdur. Ölümü göze alarak Sfenks lanetinden Thebes'i kurtaran cesur bir adamdır, iyi bir kraldır, iyi bir babadır ve kocadır. Bilinçli olarak tek bir hata yapmamasına rağmen mutsuzluğa mahkûm olur. Bu hepimiz için geçerlidir. Hastalık, kaza ve ölüm, ne yaparsak yapalım her an bize de vurabilir. Bu fenalıklar yağmur gibidir; kim olduğumuza tamamen kayıtsız bir şekilde iyileri de kötüleri de ıslatır. Düşünce tarihine baktığımızda, trajik düşünürler ve anti-trajik düşünürler arasında bir ayrışma tespit edebiliriz; bizzat kendisi trajik olan bir çatlak gibi de görülebilir bu. Bir tarafta anti-trajikler: İsa ve Marx, Buda ve Sokrates, ve ayrıca Keynes ve genel olarak mutluluk felsefeleri. Onlara göre her şeyin bir anlamı vardır, her şey dünyevi veya göksel bir kurtuluşla iyi biter. Diğer tarafta trajikler: Kant ve Freud, Nietzsche, Max Weber ve Schumpeter. Onlara göre, gölgesi olmayan ışık yoktur, görünmezlik olmadan görünürlük, mutsuzluk olmadan mutluluk, hep mutlu geçen bir aşk da yoktur.

Yanlış anlaşılma olmasın: Ahlak-dışı ahlaksız demek değildir. Trajikten yana tavır alanların işleyebileceği en büyük hata, bizi ahlak ve

dünyanın çatlakları gibi bir ikilik arasında seçim yapmaya; sanki üçüncü bir durum imkânsızmış gibi, bizi bu iki kategoriden birine sıkışmaya zorlamak olurdu. Bu zihin yaşamının tüm fenomenolojisine aykırıdır. Gerçekliğin içinde belli düzenler vardır; bazen ahlakın içindeyizdir veya olmak zorundayızdır. Irkçılık karşısında, antisemitizm karşısında, masumlara uygulanan manasız şiddet karşısında başka ne yapılabilir? Etik bakış açısına, isyana; eziyete, kötülük ve aptallığa karşı direnişe ne adına kayıtsız kalınabilir? Gelgelelim, başka durumlarda, örneğin sevilen kişinin ardından tutulan yasta, hastalık veya kaza durumlarında, savaşlardaki "istenmeyen hasarlar"da, ahlakın artık bir anlamı yoktur; iyinin ve kötünün ötesindeki trajiklik gelip kendini dayatır. Ahlak mı yoksa trajik mi? Elbette ikisi birden! Bu noktada neden ikiye bölünelim, zihin yaşamının en önemli boyutlarından kendimizi neden mahrum bırakalım; ne anlamı ne de temeli olan, yersiz bir entelektüel işve için mi? Evet, gerçeklik içinde düzenler vardır ve bunların arasında elbette HEM ahlak vardır HEM DE trajik. Birbirleriyle kesişmezler, evet, ama birbirlerini dışlamazlar da. Bazen yargılarız ve öfkeleniriz, bazen de anlarız ve büyük Grek trajedilerinin seyircileri gibi, Aristoteles'in deyişiyle "ürküntüye ve merhamete kapılarak" ağlarız.

Mutlak özgürlük, Big Brother, düzenleme

Toparlamak üzere bir tekrar yapayım: Şunu iyi anlamak gerekiyor, transhümanizmin ve paylaşım ekonomisinin açık ya da gizli, altında yatan liberal ve kuralsızlaştırıcı temel bir yana, birinin inananları ve diğerinin ise kullanıcıları, hadi mutlak özgürlük ütopyasıyla demeyelim ama bir özgürlük idealiyle hareket ediyorlar. Aslında yaşamın her alanında özgür olmak için geleneğin sınırlarını mümkün olduğunca zorlamak gibi dertleri var.

Özgür, çünkü teknik sayesinde en başından beri hayatlarımızı kapana kıstıran biyolojik ve ekonomik belirlenmişliklerden özgürleşilebilir. İfade özgürlüğü de var, yani tartışma etiği, otoritenin savlarına karşı her durumda öncelikli olmalı onlara göre. Sonra, tüm finansal yüklerden özgür olma söz konusu: Dataya, sağlığa, *open source* yazılımlara veya Web üzerinde navigasyonlara erişimde bedavalık evrensel kural olmalı. Ayrıca, ister hasta ağlarında olsun ister mal ve hizmet alışverişi yapan şahısların ağlarında olsun artık aracı kurumlardan kurtulabilinir. KAÇD'ler

[Kitlesel Açık Çevirmiçi Dersler] sayesinde gece veya gündüz her saat çevrimiçi dersler alarak öğrenmek mümkün. Bazı yazılımlar sayesinde reklamlardan ve spamlerden kurtulabilinir. Haber emekçilerinden, gazetecilerden, editörlerden, hatta matbaacılardan kurtulabilinir, çünkü Net'ten ve sosyal ağlardan istediğimiz bilgiye ulaşabiliriz ve ayrıca kendi kendini editlemek için ve kitaplarını sıfır marjinal maliyete internete koymak için tüm araçlar artık el altında...

Özetle, çok yönlü bir otonomi ütopyası bu. Hem metafizik bir altyapısı ve ahlaki bir ideali olan hem de yeni teknolojileri ve onların günlük hayattaki sayısız sonuçlarını nihai amaç yapan bir ütopya. Diğer taraftan, başkaları tam tersi bir tezi savunuyorlar.[3] Gezegenin teknik tarafından hâkimiyet altına alınmasını, Big Brother'ın gölgesini, her şeyden önce özgürlüklerimizi yok edebilecek yeni tür bir totalitarizmi ortaya koyuyorlar. Bu iki tavır için tam anlamıyla "trajik" denebilir mi? İkisi de meşru bir tarafı barındırıyor. Kreon ve Antigone'de olduğu gibi, birbirlerini o kadar açık bir şekilde bütünlüyorlar ki tek bir gerçekliğin iki yüzü gibi birbirlerine referansta bulunduklarının farkında bile değiller. Çünkü belli ki iki taraf var, mutlak özgürlük VE Big Brother, ve birincisini kurala bağlayamazsak ikincisi gerçekleşebilir. Dolayısıyla demokrasilerimiz, inovasyonların teknik boyutları ve hızı tarafından aşılmaya kalmadan, zekice ve ince sınırlar koyarak şimdiden dünyanın çatlaklarının sorumluluğunu almanın yollarını bulmalı.

Sırtını üst bir ilkeye dayayan politik düzenleme: Sınırlar koymak, tamam, ama savlamaya dayalı bir neden vermeden asla yasaklamamak

Burada politikanın bir kez olsun bu yükü herhangi etik komiteye atmaması şarttır; çünkü bildiğimiz üzere bu tip komitelerin meşruiyetleri ve etkililikleri sıfıra yakındır. Tekniğin dünyası tarafından yutulmama veya eli kolu bağlı oturmama iradesi politik yaşamın tam kalbinde kendine yer bulmalı, örneğin yenilikten sorumlu bir bakanlık tarafından, hatta Parlamento'da sürekli toplanan ve tamamen bu sorularla ilgilenen bir komisyon aracılığıyla sembolik biçimde temsil edilmelidir. Genetik mühendisliği gibi bir konuda izin ve yasakların hangi ekonomik ve toplumsal düzenlemelerle yapılacağına başka nasıl karar verilebilir? Artık önümüzde duran şu üç olanak arasından biri hangi kriterlere göre seçile-

bilir: Biyomuhafazakârların talep ettiği gibi genetik değişiklikler yapmayı tamamen yasaklamalı mı; birçok insanın dilediği gibi bu değişiklikleri sadece tedavi edici amaçlarla mı sınırlı tutmalı; yoksa bunlar insanların artırılması için kullanılmalı mı ve bu son durumda, hangi iyileştirmeler söz konusu olmalıdır? Herkes için mi yoksa belli bazı insanlar için mi ve hangi koşullar altında artırma düşünülebilir olacak? Hangi amaçlarla ve ne pahasına? Sadece bireyin yaşamı değil kolektif hayatın da söz konusu olduğu durumlarda, aydınlanmış bir devletten başka kim bu konuda meşru bir şekilde karar verebilir? Bizi insanlıktan çıkarma riski olan bir şeye veya tersine, bizi daha insan yapabilecek bir şeye, ulusun bütünü için meşru olan bir karar merciinin dışında başka nerede karar verilebilir? Her disiplinden uzmanın ve entelektüelin herkesin gözü önünde yürüteceği tartışmalarla kararlarda rol alabilmesi başka nasıl sağlanabilir? Elbette ki bu yetkili ağızların artık bu meseleler için kaygılanıyor olmaları, konuyla ilgileniyor olmaları da gerekir ve onlara sözlerini söyleyebilecekleri imkânların sağlanması gerekir.

Burada daha fazla ayrıntıya girmeden şunu söyleyeyeyim, bence gelecekteki bu tartışmaların temel bir ilke tarafından yönetilmesi lazım.

Aslına bakılırsa herkesin iyice anlaması gereken bir şey var ki o da tetkik edilecek her meselede önemli olan ne kendi fikrini "bağırmak"tır ne de bir kanaati kişisel olarak sahiplenmektir ("ben bundan yanayım, şuna karşıyım"). Tam da bu tavırların cesaretle aşılması gerekir; başkalarını hesaba katarak, başkalarının bakış açılarının da olduğu daha geniş bir düşünceye ulaşmaya çabalamak gerekir. Çünkü bu meselelerde önemli olan, kanaatlerde, yani *doksa*'da kalmamaktır. Önemli olan, ne adına kendi fikirlerimi, kanaatlerimi başkalarıyla paylaşabilirim, ya da bazen paylaşmalıyım, sorusunu kendine sormaktır; çünkü yasanın bizzat biçimi, onun evrenselliği, bizi buna mecbur eder. Kuşkusuz kişisel olarak bir fikrim vardır, örneğin ben, kilisenin hiç onaylamadığı yardımcı üreme tekniklerini hep savundum. Diğer taraftan, taşıyıcı anne uygulamasının yasallaştırılmasına son derece karşıyım. Ama konu benim doğru veya yanlış fikrimi ifade etmemle kapanmaz. Konu, neden ve hangi biçim altında (hukuki veya sadece ahlaki; buyurucu veya özendirici, vb.) fikrimin başkaları için de geçerli olması gerektiğini kendime sorduğumda ancak ciddi bir hal alır. Başka bir deyişle, bizi en çok düşündürmesi gereken, kişisel kanaatten yasaya geçiştir; öznel, düşünülmüş sezgiden başkası için

yükümlülüğe geçiştir. Ne var ki çoğu zaman bunları düşünmüyoruz bile. Freud'un dediği gibi, "sevgili ben"imiz kendinden o kadar memnundur ki "kendi" kanaatine sahip olduğunda konu onun için kapanmıştır; ötesini düşünmeye bile gerek olmadan, bu kesinliğin başkalarına da dayatılması gerekir. Hata, vahim bir hatadır bu. Başkasına kısıt koymak için nedenlere hatta çok iyi nedenlere dayanmalı. Sırf ben taşıyıcı anneliğe karşıyım diye otomatik olarak başkalarının buna başvurmasını yasaklayan bir yasa yapmamalıyım. Bunun için öznelliğimi aşan nedenlerin, kolektiviteyi, genelin menfaatini hesaba katan nedenlerin, hatta evrensel değerlerin olması gerekir; çoğunlukla konunun ciddileştiği yer işte burasıdır. Bunu göstermek için transhümanizm mantığının getireceği sorularla da bağlantısız olmayan iki örneği incelemek istiyorum. İlki, menopozlu kadınlar için "yardımcı üreme teknikleri" örneği; ikincisi, biyoetik camiasını uzun süre meşgul eden, "gebelik öncesi genetik tanı" örneği.

Bazıları hâlâ çekimser yaklaşıyor olsa da, yardımcı üreme teknikleri olgu düzeyinde kendini zorla da olsa kabul ettiriyor: Bazı çiftlerin kısırlık sorununu o kadar iyi çözdü ki bugün milyonlarca bebek dünyanın neredeyse her yerinde bu yöntemle doğdu. Bütüne bakıldığında, çocuklar harika durumdalar, en azından diğerlerinden daha kötü değiller ve anne ve babalarına neşe veriyorlar. Kuşkusuz çokça söylendi ve bazen hâlâ söyleniyor; bu yeni teknikler, "nesne-çocuk" saltanatının ilk adımları olabilir. Bazılarına göre böylece çocuklara, büyük modern tıp mağazasından sipariş edilen bir oyuncak muamelesi yapılmış oluyor. Ama bu görünüşte doğru sav fiyaskodan ibarettir: Herkesin hak vereceği gibi, istenen bir çocuğun, büyüyüp serpilmesi için daha uygun bir ortama kabul edilme şansı istenmemiş bir çocuğa göre, sadece korunulmadığı için doğan veya anlık bir hatanın meyvesi olan çocuğa göre, daha çoktur. Oysa yardımcı tekniklerle doğan çocukların en azından ebeveynleri tarafından istenmiş olduklarından emin olabiliriz. Belki biraz fazla istenmiştir, diyecektir bazı psikanalistler, ama sonuç olarak, atasözünün dediği gibi, "fazla mal göz çıkarmaz".

Diğer taraftan, Fransızların ve özellikle de Fransız kadınlarının birçoğu, doğurma yaşını geçmiş kadınların yardımcı üreme tekniklerine başvurmalarına düşmanca yaklaşıyorlar gibi görünüyor. İşte tam olarak burada, yukarıda andığım temel ilkeye başvurmak gerektiğini düşünüyorum: Bir duygunun yasaklayıcı bir yasaya dönüşmesi için onu savlamaya

dayalı bir akıl yürütme seviyesine çıkarmak gerekir. Sadece benim için değil, başkaları için de, en azından potansiyel olarak, yani *a priori* olarak benimle doğrudan aynı fikirde olmayanlar için de geçerli olabilmelidir. Cinayeti yasakladığımda, kendisi için bir istisna da yapmış olsa katil bile temelde benimle aynı fikirde olabilir; çünkü öne sürebileceğim nedenler onun için de geçerlidir; bunun için, örneğin, sevdiklerini veya hizmet ettiklerini düşünmesi yeterlidir. Gelgelelim, bugün gözlemlediğimiz kamusal tartışmalarda, itiraf etmek gerekir ki, menopozlu kadınların döllenme yardımı almasına yasak koymak için öne sürülen gerekçeler çoğunlukla feci bir yoksulluk içinde. Örneğin deniyor ki (bu savın transhümanizme karşı da sürekli kullanıldığını gördük) doğa menopoz yoluyla, aşılmaması gereken ahlaki bir sınır koymuştur. Dürüstçe söyleyelim, bu saçma bir savdır çünkü herkesin bildiği gibi, hukuk yasalarını neyse ki doğa yapmıyor; özellikle de tıbbi bir konuda yasa yapmak gerektiğinde bunu düşünmek saçma çünkü tıp sanatı tümüyle yapaydır ve esasen zaten doğanın yol açtığı zararları düzeltmek için vardır. Hiçbir şey grip veya HIV virüsünden daha doğal değildir; ama kimsenin aklına gidilmesi gereken yolu virüsün belirlediğini söylemek gelmez! Eğer size makul geliyorsa, radikal yeşilciler gibi doğayı bir norm olarak kabul edebilirsiniz, ama bu da diğerleri gibi ideolojik bir seçimdir ve bu nedenle, yasa yapılmadan önce başkalarını hesaba katan bir gerekçelendirme zorunluluğundan muaf olamaz.

Yardımcı üreme tekniklerine karşı yöneltilen bir diğer sav, yirmi yaşında bir çocuğun seksen yaşında bir annesinin olmasının mantıksız olacağı. Ama bu tekniklerden yararlanma hakkı dâhil, erkeklere serbest olan bir şey kadınlara neden yasaklansın ve yine burada da doğanın sözde bilgeliğine başvursak bile, (tartışılabilir dahi olsalar) tamamen kişisel ve özel seçimler yasa koyucuyu neden ilgilendirsin? Seksen yaşında çocuk sahibi olmak iyidir, demiyorum; hatta akılsızca bir şey olacağını düşünüyorum, ama tekrarlıyorum, eğer yasa yapmak isteniyorsa, tüm sonuçlarının, özellikle de şunun düşünülmesi gerekir: Bunu erkeklere de yasaklamayı ister miyiz, ve cevap hayırsa, o zaman neden sadece kadınlara yasak konulsun? Bu tür konularda, yasaların insanların özel yaşamına bu kadar derinlemesine ve tolerans düzeyini aşarak girmesine izin vermek yerine, bireylerin bilgeliğine güvenmek gerekmez mi? Bu durumda, makul sebeplerle, çocuğun menfaati öne sürülecektir; yani, çok

yaşlı ebeveynlere sahip olmama menfaati. Benzer bir itiraz, ebeveynlerin aynı cinsiyetten olması durumunda da yapılır; çocuğun dengeli büyümesi için bir anneye ve bir babaya ihtiyacı olduğu öne sürülür. Belki öyle, belki de değil. Psikoloji kesin bir bilim olmaktan uzak olduğu için, bu konuda kesin doğrular ispat edebileceği konusunda doğrusu benim şüphelerim var. Kendi çevremden bir sürü kişi tanıyorum; sadece bir erkek ya da sadece bir kadın tarafından yetiştirilenler veya aynı cinsiyete sahip iki ebeveyn tarafından yetiştirilenler, hatta büyükanne ve büyükbabaları tarafından yetiştirilenler; bunların hiçbirinin iki "normal" ebeveyn tarafından yetiştirilenlere göre daha iyi ya da daha kötü olduklarını söyleyemem. Ama hepsinden öte, kişisel kanaatlerimiz ne olursa olsun, çocuğun menfaatlerini salt psikolojik düzeyde hesaba katarak, tam manasıyla Pandora'nın kutusunu açıyor olduğumuzun farkında mıyız? Durum böyleyse, çocuğun alkolik, aşırı nevrotik, psikotik vb. ebeveyne sahip olmamasında çok daha büyük bir menfaat yok mudur? Üstelik bu saydıklarım nispeten hafif olanları, kendime yakıştıramadığım için devamını getirmedim! Bunun yolu açılırsa, çok daha önemli bir mesele olan çocuk sahibi olmak konusunda da araba kullanma ehliyeti gibi bir ehliyetin gündeme gelmesine ne engel olacak? Kişisel tercihlerime göre şu veya bu davranışı onaylamayabilirim; ama o davranışı başkalarına da yasaklama noktasına gelmek, işte burada bir sıçrama söz konusudur; kişisel etik alanından hukuk alanına geçilmiş olur, ve bu geçişin bilhassa iyi düşünülmesi gerekir. Başka durumlara örnek teşkil etmesi için, şunu da söyleyebilirim, kişisel düzeyde kürtaja karşı olmak, fakat yasa önünde ceza almaması gerektiğini savunmak tutarsız değildir.

Aynı ilkeler, açıkça söyleyelim, bir tür öjenizm olan "gebelik öncesi genetik tanı" tartışmalarına da yön vermelidir. Peki, tam olarak neden bahsediyoruz? Kalıtsal yollarla geçen bazı ağır hastalıklar için (örneğin, kistik fibroz), isteyen çiftlere iki erken teşhis imkânı sağlanabiliyor ve bu hastalıktan zarar görmemiş çocuklara sahip olabiliyorlar. İlk yöntemde (klasik "doğum öncesi" teşhis) genetik sıkıntının olup olmadığı fetüs aşamasında tespit edilir. Test sonucunun pozitif çıkması durumunda bunun "mantıksal" (tırnak içine alıyorum, çünkü elbette bu mantığa karşı çıkılabilir) sonucu kürtajdır (çünkü bu teşhis yöntemine başvuran çiftler genellikle önceden bu ilkeyi kabul etmiş olurlar). İkincisinde ("gebelik öncesi genetik tanı") kürtaja gerek kalmaz. Vücut dışında *in*

vitro bir döllenme yöntemine başvurulur. Önce birçok embriyon elde edilerek başlanır; sonra, genetik testler sayesinde, anomaliyi taşıyanlar tespit edilir ve sadece zarar görmemiş embriyonlar gebelik sürecine dâhil edilir. Bu teknik sayesinde daha şimdiden binlerce sağlıklı çocuk, öncelikle İngiltere'de, ABD'de ve Belçika'da, sonra birkaç yıldan beri Fransa dâhil Batı ülkelerinin neredeyse hepsinde dünyaya geldi. Ne var ki bu tekniğin karşıtları tarafından iki büyük itiraz öne sürülüyor: Öncelikle öjenizm suçlaması geliyor (Nazizm hayaletini hatırlatan çok büyük bir eleştiri, ama hiçbir şeyi çözmüyor); sonra, bizi "kaygan bir zemin"e soktuğu, burada artık kimsenin duramayacağı ekleniyor; madem buraya kadar gelindi, neden cinsiyet seçimine ve hemen sonra, göz ve saç rengine, vb. izin verilmesin?

Bu savlar kamuoyunu etkileseler de, sağduyulu ve erdemli görünseler de, doğrusu bana pek sağlam gelmiyorlar. Gerçek sorunun etrafından dolaşıyorlar; bu meselelerde her şeyi yasaklamak veya her şeye izin vermek yerine, kurallılaştırmayı, *incelikli* sınırların nasıl ve ne şekilde konulacağını tartışmak gerekiyor. Burada şu "kaygan zemin" dedikleri aldatıcı mefhumu çok net bir şekilde reddetmek gerekiyor. Aslına bakılırsa, etkili savlar yoluyla, şu anki uygulamalar da dâhil, esasen bizde sürdürülen düzenleme savunulabilir: Sadece bazı hastane merkezleri "gebelik öncesi genetik teşhis" yapmaya yetkilendirilir ve buralardaki tıbbi ekipler, gerektiğinde dışarıdan uzman yardımı da alarak, hastalarla diyalog içinde, aşılmaması gereken sınırları kendileri belirleme sorumluluğunu alabilirler. Verilecek tüm kararlarda şu ilkeden esinlenebilirler: Tedavi amaçlı olduğunda, ağır kalıtsal hastalıklar için, "gebelik öncesi genetik teşhis"e evet; ama sırf keyfî isteklerden kaynaklanıyorsa, hayır. Bu ilke sayesinde kusursuz çocuk fantezisine girmekten sakınılabilir; tedavide sadece hasta embriyonlar ayıklanır, "daha iyi" olanları seçme arayışına girilmez. Bu şekilde tesis edilen deontoloji kuşkusuz şeffaf olmalıdır. Kararların, sıkı bir değerlendirmeye tabi olması gerekir ki, genel ilkenin tam uygulanıp uygulanmadığından emin olunsun. Sadece, ilgili bireylere asgari düzeyde bir güven duyulmasını gerektirir ve şu da hatırlanmalı ki, hemen yasaklama yoluna gidilmese de kimse bu işi nedensiz veya keyfî bir şekilde yapma yetkisine de sahip değildir. İşte laik bir toplumda, dinsel olsun olmasın kanaatler arasındaki diyaloğu en genel olarak yönetmesi gereken üst ilke bana buymuş gibi geliyor.

Tüm düzenlemelerin sakınması gereken iki tehlike

Şunu da unutmamak gerek ki düzenlemeler kusursuz tartışma koşullarında gerçekleşmiş olsa bile iki güçlükle karşılaşmak durumunda kalacak. Bunlardan daha önce bahsetmiştim, ama son bir kez hatırlatıyorum.

İlki, düzenlemelerin jeopolitiği diyebileceğimiz bir konuyla ilgili. Şurası açık ki, insan varlığını artırma imkânı karşısında, bu "sadece" tedavi amaçlı olsa da, bazı ülkeler diğerlerine göre daha az çekimser hatta doğrudan söyleyelim, daha cüretkâr olacaktır. Bizim hümanist ve insan haklarının yönlendirdiği cumhuriyetçi geleneklerimizin belirlediği sınırları aşmamak konusunda hiç de özenli davranmayan ülkeler bulunacaktır. Bundan hemen bir ders çıkaralım ve dürüstçe ifade edelim: Bugünün dünyasında sadece ulusal yasal düzenlemelerin ne anlamı olabilir? Neredeyse hiç. Bunu daha önce "doğum öncesi teşhis", "gebelik öncesi genetik teşhis" ve taşıyıcı anneler konularında zaten defalarca gördük: Paris'te yasaklanan ama Brüksel'de veya Londra'da izin verilen bir şeyin çok anlamı yok. Dolayısıyla en azından Avrupa'nın bütününde yarının kurallarını icat etmek gerekir ki, Birlik'in şu anki durumu göz önüne alındığında bu hiç de kolay olmayacaktır.

Sonra, toplumun geniş kesimleri bu sorgulamalara dâhil olmaya başladıkça, neyi artırıp artırmayacağına kendisi ve ailesi adına karar vermekte her bireyin özgür olması gerektiğini savunan neoliberal ideoloji kuşkusuz gerçeklikle ters düşecektir. Yukarıda söylediğim gibi tam da bu nedenle politikanın bu yükleri sadece sivil toplum kökenli komitelere (gerektiğinde öncü bir rol alabilecek olsalar da) bırakmaması elzemdir. Öyleyse, demokrasilerimizin sürmekte olan devrimlerin hızı ve teknikliği tarafından aşılmaması çok önemlidir. Politikacılarımızın devamlı toplanan bir parlamento komisyonunda ve bu konuya vakfedilmiş bir bakanla bağlantılı olarak çaba sarf etmeleri gerekir. 19. yüzyılın sosyalistlerle liberaller arasında süren o eski tartışmalarını tekrarlamayı bırakıp, gelmekte olan dünyanın anlaşılması için zaman ayırmak, kafa patlatmak, kendini bu yönde biçimlendirmek gerçekten hatırı sayılır bir çaba olacaktır.

Düzenlemelerin, tanım gereği, kamusal alanda yapılması gerekir; özü gereği kısmi çıkarların ifade yeri olan ve bu bakımdan, genel çıkarların ifadesine pek elverişli olmayan sivil toplum içinde değil. Her gün biraz daha denetimden çıkan dünyanın bu gidişatını en yüksek düzeyde ele almak gerekir. Bunun böyle olması, kurallılaştırma için kaçınılmaz olan

manevra alanlarını bulmamız, sadece bize bağlı; meşru merciler yaratmayı, yani politikanın sürece dâhil olmasını başarabilmeliyiz. Politika bunu yapmaya elverişli olsa da, bir koşul vardır yine de: Politikacılar ve entelektüeller, kamuoyunun dikkatini geçmişten başka yerlere yönlendirmeye artık hazır olmalıdırlar. Hırçın restorasyoncu heveslerden, "dünyanın çivisi çıktı" havalarındaki medyatik feryatlardan artık vazgeçmek, ve nihayet gerçeklikle, şimdiyle ve çocuklarımızın nostalji veya anma törenleri modasıyla göğüs geremeyecekleri gelecekle ilgilenmek gerekir.

Bu küçük kitap bir yol açarak umarım buna katkıda bulunabilir.

Ekler

NBEB'Yİ ANLAMAK İÇİN

Girişte söylediğimiz gibi sözünü ettiğimiz konular çeşitli bağlantılar etrafında şekilleniyor. Teknobilimler alanında birbirlerini gittikçe tamamlayan, birbirlerine yakınsayan birçok devrimin günbegün ortaya çıkışlarına tanık oluyoruz. Bu devrimler insan hayatının bütün kesitlerine dokunacaklar, özellikle de tıp ve ekonomi alanında. Nanoteknolojiler, biyoteknolojiler, enformatik (büyük veri, nesnelerin interneti), bilişsel bilim (yapay zekâ) devrimin öncü kuvvetleridir. Kısaca NBEB adını verdiğimiz bu teknolojik yeniliklere robotiği, 3D yazıcıları, kök hücreler yardımıyla yapılan yeniden canlandırıcı tedavileri olduğu kadar insan/makine melezlemesinin farklı biçimlerini de eklemeliyiz. Paylaşım ekonomisini de yine bu yeni teknolojilerden bazıları mümkün kıldı, bu bakımdan transhümanizm ile ortak bir teknoloji platformundan yararlanıyor.

Bu ek bölümün kapsayıcı olmak gibi bir amacı asla yok. Tek derdimiz, hâlihazırdaki teknik devrimlerin ortaya çıkardığı felsefi, ekonomik, etik ve politik meselelerin köklerini anlamasına yardımcı olmak için okuyucuya birkaç basit tutamak noktası vermek. Tam olarak böyle bir kaygıyla size temel bazı bilgileri sunacağım ve bu bilgiler nanoteknolojiler,

büyük veri, yapay zekâ, biyocerrahi ve genetik mühendisliği konularında olacak. Hemen ilk elden bir bakış açısı kazanmanız adına, izninizle, Dr. Laurent Alexandre'ın *La mort de la mort* kitabından bir alıntıyla başlamak istiyorum:

> Nanoteknolojiler, birkaç on yıl içinde, hayal edebileceğimiz her şeyi molekül molekül inşa etmemize ve onarmamıza olanak sağlayacaklar. Sadece gündelik nesneleri değil, canlı dokuları ve organları da. Nanoteknolojide ve biyolojide birbirine eşlik eden bu devrimler sayesinde, vücudumuzun her bir unsuru, parça ya da bütün olarak, tamir edilebilir hale gelecek ve kopmuş parçalar karşısında çaresiz kalınmayacak. [...] NBEB'nin dört bileşeni karşılıklı olarak birbirini geliştiriyor. Biyoloji ve özellikle de genetik, DNA molekülünü okumak ve değiştirmek açısından vazgeçilmez olan bilişimsel hesaplama kapasitesindeki patlamadan ve nanoteknolojilerden sürekli yararlanıyor. Nanoteknolojiler enformatik ve bilişsel bilimlerdeki ilerlemelerden yararlanırken, onlar da diğer bileşenlerden yararlanarak kendilerini geliştiriyorlar. Aslına bakılırsa bilişsel bilimler beyni anlamak, ardından "artırmak" ve gittikçe daha sofistikeleşen yapay zekâ formlarını geliştirip muhtemelen bir gün doğrudan insan beynine eklemek üzere genetiği, biyoteknolojileri ve nanoteknolojileri hizmetine alacaktır. [...] Milyonlarca nanorobot vücudumuza yerleştirilecek ve gerçek zamanlı olarak fiziksel sorunlarımız hakkında bize bilgi verecek, tanı konmasını ve müdahale edilmesini sağlayacaklar. İnsan vücudunda fink atıp atardamarları temizleyecek, hücre atıklarını defedecekler. Bu programlanabilir tıbbi robotlar virüsleri ve kanserli hücreleri yok edecekler.

Burada adı geçen disiplinler elbette birbirlerinden son derece farklı. Bir nanoteknoloji uzmanı, bir genetikçi, bir ekonomist ve veri analizi ya da algoritma tasarımıyla uğraşan bir bilgisayar bilimci ne aynı mesleği icra eder ne de aynı eğitime ve aynı becerilere sahiptir. Dolayısıyla bu farklı disiplinlerin "yakınsama"sının kendiliğinden meydana geldiğini düşünmek yerinde olmaz, hatta büyük bir yanılgıdır. Disiplinler arası bazı birlikteliklere durmadan bu nedenle çağrı yapılıyor zaten. Sadece bir örnek vermek gerekirse, enformatikteki gelişmeler olmasaydı, buna büyük veri, bağlı nesneler ve yapay zekâ eşlik etmeseydi veyahut Ağ üzerinde milyar kere milyar veriyi analiz edecek kapasiteye ulaşılmasaydı ne paylaşım ekonomisi ne de genom dizilemesi diye bir şey gün yüzü

görebilirdi. Bağlı nesnelerin gönderdiği muazzam nicelikteki bilgileri ışık hızında inceleyecek uygulamalar olmadan ne Uber ne Airbnb ne de BlaBlaCar olabilirdi. Laurent Alexandre'a kalırsa, ki bu tahmininde yalnız değil, teknolojiler arasındaki bu yakınsama ivme kazandıkça tüm bu devrimler ve daha hayal edemediğimiz pek çokları sandığımızdan çok daha hızlı gerçekleşecek. Tam da bu nedenle bu teknolojilerin bazı temel özelliklerini, asgari düzeyde de olsa anlamanın yararlı olacağını düşünüyorum.

Nanoteknolojiler nedir?

NBEB'nin ilk harfi "N"den tam olarak ne anlamalıyız ve bugün klasik fizik dünyasını altüst etmekte olan bu disiplinden hangi sonuçları bekleyebiliriz? *Royal Society and Royal Academy of Engineering* 2004 yılında nanoteknolojiler için hazırladığı uzun raporda şu tanımı öneriyor:

> Nanoteknolojiler atomik, moleküler ve makromoleküler ölçekteki fenomenlerin yani büyük ölçeklerde gözlemlenenlerden oldukça farklı özellikler arz eden fenomenlerin incelenmesi ve malzemelerin kullanıma sokulmasıdır.

Nanobilimlerin/nanoteknolojilerin rehberliğinde keşfedilen gerçekliklerin çeşitliliği nedeniyle bugün mükemmel bir tanım vermenin imkânsız olduğunu düşünse de, Étienne Klein, bunlar hakkında yazdığı muhteşem küçük kitabında[1] üç kıstası akılda tutmayı öneriyor: 1) nanometre ile ifade edilen uzamsal düzen; 2) maddenin bu ölçekte gösterdiği benzersiz ve bazen hayret uyandırıcı özellikler; 3) nanometrik düzeyde gözlemler yapmak ve daha da önemlisi bu düzeyde işlem yapmak için özel araç gereçler kullanmak hatta ufacık makineler yapmak.

Sözünü ettiğimiz ölçek konusunda bir fikir vermek için, nanometrenin metrenin milyarda biri olduğunu hatırlatalım; yani metreye oranla uzunluğu dünyanın çapı ile bir fındığın çapı nisbetindedir! Bunları kafada canlandırmanın zorluğunu teslim ederek daha yakından bir örnek daha verelim; bir nanometrenin genişliği bir saç telinin genişliğinden elli bin kat küçüktür. İşte böyle bir ölçek söz konusu olduğunda maddenin özellikleri artık Newton fiziğinin "makrodünya" için, gündelik nesneler için isabetle tanımladıklarından son derece farklılaşır ve bunun ilk bakışta paradoksal

görünen bir nedeni vardır: Bir nesne ne kadar küçükse, beklenebileceğinin aksine, yüzeyi o kadar büyük olur ve bu durum etrafındaki diğer nesnelerle olan olası bağlantılarını ciddi oranda artırır.

Gerçekliğin nanometrik ölçekte ortaya koyduğu özelliklerin farklılaşmasını kavramakta temel önemi olan bu paradoksu bize açıklayabilmek için Étienne Klein herhangi bir dikdörtgen kesme şeker kutusunu düşünmemizi ister; bu kutu da içindeki küçük şekerler de dikdörtgendir. Bu örnek sayesinde neden büyük nesnenin yüzeyinin (kutunun bütünü) birlikte ele alınan ufak nesnelerinkinden (şeker parçaları) çok daha küçük olduğunu hemen anlarız. Başka bir deyişle, gerçekliği ne kadar parçalarsak yüzeyi o kadar artar ve sonuç olarak etrafındaki diğer nesnelerle muhtemel ilişkileri o kadar değişir. Örneğin bir ilaç söz konusu olduğunda, bu durum etkilerini tepeden tırnağa değişime uğratabilir; öyle ki makro düzeyde harika olan bir ilaç nano düzeyde sert bir zehir haline gelebilir! Nanobilimler alanındaki araştırmalara dair endişeler ve bitimsiz polemikler işte buradan gelir. Etienne Klein konunun altını şöyle çiziyor:

"Nanoparçacıkların zehir etkisi hakkındaki tereddütler sebepsiz değildir: Nanometre ölçeğinde bir maddenin davranışı daha büyük ölçeklerde aşina olduğumuz davranışından çok farklıdır; çünkü maddenin miktarıyla orantılı olarak maruz kalma alanı da önemli hale gelir. Bu düzeyde maddenin davranışı nanoparçacığın biçimine göre de değişiklik gösterir; yine bu da makroskopik ölçekte karşılaşılan bir durum değildir, dolayısıyla toksikologların (zehirbilimciler) özgül çözümleme, tespit ve sayım yöntemlerine başvurmaları gerekir. Örneğin ufak boyutları nedeniyle nanoparçacıkların bazı dokuların ve hücrelerin zarlarından geçmeleri mümkündür"[2]; bu nedenle insan sağlığı için tahmin etmesi hâlâ imkânsız riskleri vardır.

Madem öyle, diye sorabilirsiniz, nanobilimlere bu kadar ilgi neden (bu ilgi hatta o boyutta ki bugün araştırması için finansman bulmak isteyen bir araştırmacının projesinde "nano" ifadesi neredeyse bulunmak zorunda)? Bunu anlamak için nanobilimlerin tanımındaki üçüncü kısası, yani özgün araç gereç kullanımını biraz daha açıklamamız gerekiyor. Örneğin "taramalı tünelleme mikroskobu"; bu alet tasarlanalı otuz yıl kadar oluyor. Gerd Binnig ve Heinrich Rohrer adında iki fizikçinin bu başarısı onlara 1986 yılında Nobel ödülünü getirdi.

İşte Étienne Klein'ın konuyla ilgili söyledikleri:

> Bu alet, bugün gözlerimizin önünde gerçekleşmekte olan birinci sınıf bir teknik devrime yol açacaktı. [...] Tek tek atomların imajlarını oluşturmayı sağlamakla kalmıyor, tarihte ilk defa içlerinden birine hem dokunmaya hem de istendiği gibi hareket ettirmeye yarıyordu. Normalde, bir nesneye hafifçe temas ettiğimizde, bir kaleme örneğin, parmağımıza ait milyarlarca atom, nesneye ait başka milyarlarca atomla 'temasa girer'. Öyleyse güzel bir düzensizliktir bu, maddenin sathında ortaya çıkan bir tür genel ve görünmez iç içe karışma hali. Taramalı tünel mikroskobu sayesinde [...] birbiri ardına gelen hafif dokunuşlarla, atom atom, görülmemiş maddi mimariler inşa edilebilir.

İşte tam da bu nedenle bu yeni teknolojilerin endüstri alanındaki uygulamaları neredeyse sonsuzdur. Pillerin kapasiteleri de artacaktır, güneş panellerinin verimi de; daha hafif, daha sağlam veya görülmemiş niteliklerle donatılmış malzemeler yaratılabilecektir. Örneğin, belli "nanodokular" sayesinde vücut enerjisini elektriğe dönüştürmek mümkün hale gelecektir, bu sayede cep telefonlarının şarj problemi ortadan kalkacaktır veya kuşkusuz daha önemlisi, kalp pilinin tükenme tehlikesi kalmayacaktır. Son olarak bir örnek vermek gerekirse; transhümanist ideolojinin doğumunda şüphesiz en büyük tesire sahip olabilecek bir imkândan bahsetmek istiyorum. Hayal edilebilir bir ideal olarak, nano-nesnelerin görülmemiş özelliklerini kullanarak maddeyi modellemek, ona yeni ve kesin bir mimari vermek, böylece "nanomakineler" inşa etmek mümkün. Laurent Alexandre'ın "nanorobotlar" dediği bu makineler gelecekte muhtemelen organizmalarımızdaki işlev bozukluklarını tespit edebilecekler ve dahası, gerektiğinde anında tamir edebilecekler.

Sözü burada da Étienne Klein'a bırakalım; bilimkurguyla pek işi olmayan bir bilgin, eleştirel akıl âşığı bir fizikçi Klein; dolayısıyla, teknoloji seviciliğin sayıklamalarına sürüklenme şansımız pek yok. Ama yine de, nanobilimlerin tıp alanında açtığı, yakın zaman öncesine kadar hayal edilemeyecek potansiyellere işaret etmekten geri durmuyor:

> Sağlık, tıp ve nanoteknolojiler ilişkilendirildiğinde hemen 'nanotıp' akıllara gelir; çok şey vadeden ve her yerinden yüksek teknoloji taşan bu tıbbın hayal ettirdikleri arasında şunlar sayılabilir: çeşitli patolojilerin hedefli ve kontrollü tedavisi, her türden minyatür protez, beyne yapay dokuların takılması veya insan vücuduna tıbbi amaçlarla nanometrik mekanizmaların yerleştirilmesi. [...] Doğrudan hasta hücreleri

> hedefleyen nanoilaçlar tasarlanabilir. Ardında yatan fikir, sadece hedef hücrelere veya organlara ulaşabilecek ilaç moleküllerini veya vitamin eklerini taşıyan nanovektörler kullanmaktır. Bunun için, birçok çalışma yürütülüyor, özellikle tadı ve dokusu çekici olabilecek besinlerle bütünleştirilmeleri amaçlanıyor. [...] Ayrıca, parçalarının tek tek atomlar olması anlamında 'mükemmel' mekanizmalar da söz konusu olabilir. [...] Bu gelişme hiç kuşku yok ki kendi insanlığımızı kavrayış biçimimizi de sorgulatır: Teknik ile doğa arasında hangi oranda bir melezleme arzu ediyoruz? Cansız olan ile canlı olan arasında?

Transhümanist öğretilerin gelişiminde NBEB'nin "N"sinin neden en başta yer aldığını böylece anlamış oluyoruz. Ayrıca, bilim ile ideoloji arasındaki farkın her gün ne kadar derinleştiğini de görüyoruz; ideolojik söylemlerin altında yatan bilimsel gerçekliğin, dogmatik amaçlarla, hatta daha da basiti, ticari amaçlarla araçsallaştırılma riskine tanık oluyoruz.

Biyocerrahi: "Crispr-Cas9" ile DNA'yı "kesip yapıştırmak," dev bir adım

Şimdi, NBEB'nin ilk "B"sine, yani biyoteknolojiler alanına gelelim. İnsan genomunun ilk diziminin 2000 yılında gerçekleştirildiğini ve 3 milyar dolara mal olduğunu hatırlatacağım. Bugün ise 3 bin dolar civarında bir maliyeti var ve önümüzdeki on yıl kapanmadan 100 doların altına inecek. Öyleyse, DNA'mızı muhtemel anomalileriyle birlikte bilebileceğiz, hem de bu bir kan tahlili yaptırmak kadar kolay olacak. Ama en önemli mesele belki burada değildir. "Crispr-Cas9" (doğrusu kaba bir ismi var, Molière'in bilginlerinin soyu demek ki tükenmiyor[3]) adı verilen son dönem bir keşif sayesinde, bir kelime işlemi programında bir yazım hatasını düzeltmek veya bir cümlenin yerini değiştirmek kadar kolay şekilde DNA'larımıza "kes/yapıştır" yapılabilecek, hatta DNA'lar melezlenebilecek. Bu keşifle birlikte, biyocerrahi alanında her şey veya neredeyse her şey mümkün hale gelir. Örneğin, bir genin aktif olmasını sağlayabilir veya engelleyebilirsiniz, onu modifiye edebilir, tamamen kaldırabilir veya melezleyebilirsiniz. Sonuç olarak, henüz güncel olarak kullanılmıyor olsalar da, insan genetiği mühendisliği alanında neredeyse sınırsız perspektifler sunmaktadırlar. Şimdi, Collège de France'ta profesör, genetik hastalıklar enstitüsü müdürü Alain Fischer'in 10 Aralık 2015 tarihinde *L'Obs*'da çıkan röportajına bakalım:

Alain Fischer: Crispr-Cas9 sisteminin yaşam bilimlerinde ve belki yarın gen terapisinde büyük bir teknolojik sıçrama anlamına geldiğini, geleceğini akılda tutmak gerek. DNA'yı modifiye etmeyi ve kesmeyi daha önce de biliyorduk, ama bu kadar isabetli ve kolay değildi. [...]

Soru: Üreme hücreleri modifiye edilirse ne olur?

Alain Fischer: Mesele tam da burada başlıyor. Kimileri kendine şunu soruyor: Hastalık geliştirme riski olan bir insan embriyonu neden modifiye edilmesin? Ama bunun bir gereği yok. Riskli bir çift, *in vitro* döllenme sayesinde ve hasta embriyonları ayırmayı sağlayan implantasyon öncesi genetik tanı [Preimplantasyon Genetik Tanı: PGT] sayesinde zarar görmemiş bir çocuk sahibi olabilir. [...] O halde hasta embriyonları düzeltmekte hiçbir çıkarımız yoktur!

Kuşkusuz, bugünkü durum dikkate alındığında, Profesör Fischer tamamen haklı, ne var ki şunu da hatırlamak gerekli: İlk olarak, PGT'yi yasalaştırma mücadelesi uzun ve meşakkatliydi, zira başta dinsel ama onunla da sınırlı kalmayan sayısız direnişle karşılaştı. Özgürlükçü düşünceleriyle bilinen solun önemli bir kesimi PGT'de kasvetli Nazizm dönemini hatırlatan sinsi bir öjenizmin geri dönüşünü görüyordu. O dönemi bizzat kendi tecrübelerimle biliyorum, çünkü 1980'lerin sonundan itibaren tartışmalara katılmıştım ve özellikle René Frydman ile birlikte *Le Monde*'da birçok makale yayımlamış, kistik fibrozis gibi hastalıklar söz konusu olduğunda embriyon seçimi yapılmasına izin verilmesini savunmuştum. İkinci olarak, üreme hücrelerinde genetik değişikliğe gitmenin (ki aslında bunun yerine kolaylıkla PGT'yi de geçirebiliriz) doğrudan pratik yararlılığının veya yararsızlığı bir yana; bilimsel araştırma açısından tamamen başka bir perspektif söz konusudur. Bu teknoloji elbette çok daha tehlikeli, hatta gelecek kuşaklara geçeceği için ürkütücü; ama aynı zamanda, tam da bu nedenle, özellikle şu veya bu hastalığın kalıcı olarak kökünün kazınmasını düşündüğümüzde daha radikal ve daha vaatkâr. Dahası, Alain Fischer, bu çalışma hipotezine olan düşmanlığına rağmen, doğuracağı tehlikeler sebebiyle daha sonra bir yana bırakacağı şu soruyu aklına getirmeden edemez:

Genlerimizin belli varyantları, kalp-damar hastalıkları için, kanserler için risk faktörü... Örneğin, CCR5 geni AIDS virüsünün girmesine izin veren bir reseptör. Bazı nadir insanlarda, bu gen mu-

> tasyon geçirmiştir ve onları HIV'e karşı dirençli kılmıştır. Öyleyse, bu hastalığa karşı dirençli kılmak için tüm insanlarda bu gen etkisiz hale getirilemez mi? Prosedür çok ağır, çünkü embriyonların genomunu modifiye etmek gerekli. Ve istenmeyen zararlı etkileri tetiklemeyeceğimizden emin olabilir miyiz? Ayrıca CCR5 geni bağışıklık sisteminin bazı virüs kaynaklı enfeksiyonlarla savaşmasını sağlıyor. Torunlarımızın genomunu modifiye etmeye hakkımız var mı?

Aslına bakılırsa, mesele tam da bu, en azından transhümanizmin esasını bu soru oluşturuyor; taraftarları elbette olumlu cevap veriyorlar, tedbirler alındığı, deneyler hayvanlar üzerinde yapıldığı, istenmeyen etkileri kontol edilebildiği sürece, evet diyorlar. Peki bu mümkün mü? Her şey kontrol edilebilir mi? Alain Fischer'in isim vermeden transhümanistlere getirdiği eleştiriler, tamamen anlaşılır eleştiriler ve transhümanist projenin yol açtığı meşru tereddütlerin karakteristik özelliklerini taşıyor:

> Bazılarının hayalinde, bu teknik insanların performanslarını artırmak için de kullanılabilecek... Bunu gerçekten arzuluyor muyuz? Tıbbın başka amaçları var: Herkese kendi doğal kapasitesi çerçevesinde mümkün olduğunca uzun ve iyi yaşama şansını vermek. Eğer bu teknikler iki yaşında bir çocuğun hayatını kurtarmak için kullanılırsa, bu harika. Bir yetişkinin kanserini tedavi etmek için de öyle. Ama herkesin ömrünü yüz seneden öteye uzatmak bana göre mantıklı değil. Ne yani, yaşlılardan oluşan bir dünyada mı yaşamak istiyoruz?

Fischer'in savları açıkça kuvvetli... ve zayıf. Kuvvetli, çünkü üreme hücreleri üzerinde yapılacak oynamaların tehlikeleri muazzam; ters etkileri hâlâ bilinmiyor ve Strangelove türünden doktorların ihtiyatsızlığı kaygı verici bir ihtimal. Zayıf, çünkü bu ters etkilere hâkim olunamayacağını ispatlayan bir şey yok ortada, ne bilimsel açıdan ne ahlaki açıdan biyoteknolojilerin ilerlemesinin önünde *a priori* sınırlar bulunmuyor. Bir başka sebep de şu, eğer bazı ülkeler artırma yolunu seçerlerse, diğerlerinin hiçbir şey yapmadan sadece izlemesi zor olacaktır. Ve son olarak, Fischer'in savını zayıflatan bir diğer sebep de insan ömrünün uzatılabileceği hipotezine bu ömrün kalitesinin artırılmasının da dâhil olması. Transhümanist rüya ebedî yaşlılığı değil ebedî gençliği hedefliyor. Henüz orada olunmadığı açık, bilgilerimizin mevcut durumu için aşılamaz görülen

engeller olduğu ortada; ama rüyanın gerçek olamayacağına gelince, kimse bunu da söyleyemez. Üstelik, doğanın dayattığı söylenen sınırlar ile etiğin öğütlediği sınırlar arasındaki çizginin ister istemez birbirine karışmadığı da söylenemez.

Biraz daha ısrarcı olmama müsaade edin, çünkü bu gerçekten önemli. Doğa bir olgudur, asla bir norm değildir; maddi olarak verilmiş bir şeydir, hiçbir bakımdan etik bir değer ortaya koymaz. Sağlıklı bir şekilde yüz seneden fazla yaşayabilseydik, canımız ve keyfimiz bunu isteseydi; demografik, ekonomik ve politik problemleri çözmeye muktedir olsaydık, açıkçası böyle bir perspektif söz konusu bile olmazdı; sırf "bu doğal değil" gibi bir gerekçeyle kendimizi bu olanaklardan mahrum bırakmanın mantığını anlamakta zorlanıyorum. Kaldı ki, bütün bir tıp tarihi, ahlaki bakımdan kör ve kökten bir şekilde duyarsız bir doğanın fenalıklarına karşı mücadelenin tarihi değil mi? Eğer doğa kurallar ve sınırlarla belirlenmiş olsaydı, genlerimizi gelecek kuşaklara bırakır bırakmaz bu dünyayı terk etmemiz gerekmez miydi? Eğer beklenen yaşam süresi bugün seksen yıl civarındaysa; bunun sebebi, en azından modern demokrasilerimizde, sınırları ileri itmemiz, Darwinci seçilimin laftan anlamayan mantığına büyük oranda karşı durabilmemiz değil midir? Peki kim ciddi ciddi bu süreci durdurmamız gerektiğini, falanca yaşta ölmenin "iyi olacağını" söyleyebilir? Bu soruya herkes kendi adına cevap verebilir; ama yaşım ilerledikçe etrafımda giderek daha fazla ihtiyar görüyorum; kimilerini çok sevdiğim ihtiyarlar ve epey yaş almalarına rağmen büyük çoğunluğunun yaşamdan hâlâ tat aldıklarını, göçüp gitme fikriyle hiç de heyecanlanmadıklarını fark ediyorum; bu da elbette, bazen bekleyişin bir sonunun olmasını isteyebilen mirasçılarının bakış açısı kadar meşru en azından.

Büyük veri nedir?

Şimdi kısaltmamızın E'si olan enformatikle ilgilenelim. Ve, başlamak adına, *big data* tam olarak nedir? Kelimesi kelimesine, "çok büyük veriler" anlamına geliyor; ham veya işlenmiş, kamusal veya özel olabilen, ama hep devasa bir hacme karşılık gelen bu veriler, attığımız epostalarla, SMS'lerimizle, internetteki gezintilerimizle, özellikle Google aracılığıyla yaptığımız gezintilerle veya sosyal ağlardaki (Facebook, Twitter, LinkedIn...) çeşitli paylaşımlarımızla (müzik, fotoğraf, yazılı mesaj, vb.) dünyadaki tüm ağlar üzerinde durmadan dolaşıyor. Bunlara bağlı nesneleri de eklemek gerek,

gittikçe sayıları artan bu nesneler de Net ortamına durmadan devasa miktarda bilgi gönderiyorlar. Bu dijital verilerin hacmi yakın geçmişte üstel bir artış gösterdi ve söz konusu hacim bugün ne "petabayt" (10 üzeri 15 bayt) ile ne de "eksabayt" (10 üzeri 18 bayt) ile ifade ediliyor; artık "zettabayt"lar (10 üzeri 21 bayt) kullanılmaya başlandı. Ağ üzerinde dolaşmakta olan verilerin hacminin baş döndürücülüğü hakkında bir fikir sahibi olmak için, sadece bir petabaytın ortalama çözünürlükte 2 milyar fotoğrafa denk geldiğini bilmek yeterlidir.

Tahmin edilebileceği gibi, tüm bu verilerin depolanması devasa problemler ortaya çıkarıyor (en azından bunları depolamak isteyenler için, ve bu konuda, "cloud computing," "bulut"ta depolama, yani bizim terminallerimizin dışında bulunan "data centers"larda depolama etkili ve görece ucuz çözümler öneriyor). Ayrıca bu verilerin analizi de büyük problemlere neden olur: Bu bilgiler nasıl süzülecek? Nasıl anlamlandırılacak? Bu veriler, tüketici beklentileri konusunda, nüfusun çeşitli kategorilerinin beğenileri konusunda bize ne öğretebilir; ayrıca, sağlık durumları, hareketlilikleri, turistik gezileri, tüketim tarzları hakkında; politik tercihleri, derneklere, ideolojik akımlara, hatta terörist eylemlere katılımları konusunda neler öğretebilir? Eğer kullanması bilinirse, big data'dan elde edilebilecek bilgilerin ucu bucağı yoktur. Sınırsız çeşitlilikte amaçlara hizmet edebilirler; salgın hastalıkların tedavisinden tutun, doğa felaketlerinin kontrolüne, sigorta primlerinin yönetimine veya suçla mücadeleye varıncaya kadar kullanılabilirler; insan genomunun diziminden hava ve yol trafiğinin düzenlenmesine, otomatik pilotlu arabalara, kanserle mücadeleye, evde hasta izlemeye, bakıma muhtaç yaşlı kişilerin takibine, reklam hedeflemesine veya bir seçim kampanyası sırasında söylemlerin etkinliğinin izlenmesine kadar sayısız alanda hizmet sunabilirler. Elbette madolyonun bir de diğer yüzü var; korkunç amaçlar için, örneğin siberterörizm için de kullanılabilirler. Bu konuda en önemli nokta analizdir, "data mining"dir (bilerek bu terimleri kullanıyorum, çünkü tüm uzmanlar artık bunları kullanıyor ve bilinmesi gereken terimler; buna pek de şaşmamak gerek, zira adı geçen teknolojilerin hepsi anglo-amerikan kaynaklıdır), yani data'lardan anlam çıkarma becerisidir. Bu beceri özellikle algoritmaların seçimine dayalıdır; onlar sayesinde, tümüyle biçimden yoksun (gerçi bu verilerin bir kısmı zaten yapılandırılmıştır, dolayısıyla az veya çok bir anlama sahiptir) bir kütleden

yararlı anlamlar ortaya çıkarılabiliyor. Sonuç olarak "data scientist" (veri bilimcilik) mesleği belli sektörlerde çok temel bir konuma sahip oluyor.

Özetlersek, big data analizini anlatmak için dört karakteristik kavrama başvurma alışkanlığı vardır: Hacim, Hız, Çeşit, Değer. Hacmin neden önemli olduğu hakkında konuştuk. Hız, çünkü saniye saniye milyonlar halinde biriken verilerin artık gerçek zamanlı olarak analiz edilmeleri gerekiyor. Çeşit, çünkü sadece metin dosyaları değil, resim veya fotoğraf verileri, multimedya içerikleri, filmler, müzikler, coğrafi ve tıbbi veriler, şifreli dosyalar, vb. gibi verilerin analizi söz konusu. Ve son olarak değer, çünkü söz konusu verilerin analizi bazı durumlarda büyük değere sahip olabilir; sadece ticari olarak (reklam ve müşteri hedeflemesi bakımından) değil, ayrıca suçla, kazalarla, hastalıklarla mücadelede; ücra yerlerde yaşayan insanların bakımına yardım etmek veya tehlike altındaki insan topluluklarına yardım götürmek söz konusu olduğunda "ahlaki" ve politik değere de sahip olabilir.

Elbette başta, özellikle de tıp alanında faydalı ve kaçınılmaz gibi duran bu ilerlemelerin üzerine düşen bir başka gölge var. Özel yaşamlarımızı ilgilendiren bu tehdit, terörizme karşı mücadelede dinlemelerin genele yayılmasıyla sorulan benzer bir soruyu gündeme getiriyor: Big data'nın avantajlarından faydalanmak karşılığında özgürlüklerimizden ve özel yaşamlarımızdan önemli fedakârlıklar yapmaya nereye kadar hazırız? Ve dürüst olmak adına, şu soruyu da ekleyelim: Bu hâlâ bize, bireysel ve hatta politik seçimlerimize bağlı mı; özellikle Ağ üzerine koyduğumuz hiçbir şeyin bugün öyle veya böyle mahrem olmadığı dikkate alındığında? Dijital dünyada yayınladığımız her şey; maillerimizden tutun, SMS'lerimize, bağlı nesnelerimizin yayınladığı bilgilere, Ağ üzerindeki gezintilerimize veya sosyal ağlardaki paylaşımlarımıza kadar her şey potansiyel olarak deşifre edilebilir; tabii eğer *de facto* deşifre edilmemişse.

Saflıkla mahrem kaldığına inandığımız verilerimiz durmaksızın "*open data*" adı verilen platform üzerinde kamusal hale getiriliyor; örneğin, Ağ üzerindeki gezintilerimiz "cookies" (çerezler) sayesinde takip ediliyor. Kişisel bilgisayarlarımızın sabit diskine yerleştirilen sensörler, hatta bağlı bir kol saatinin ya da baskülün Ağ'a gönderdiği bilgiler söz konusu. Yani, nüfusun tamamının, hiçbir yasal veya ekonomik kısıtlama olmadan, özel veya halka açık bilgilerinin adım adım analize açık hale getirilmesinden ibaret bir süreçle karşı karşıyayız. Bu sürecin birçok şir-

kete (müşteri taleplerine cevap vermek için) ve çeşitli organizasyonlara (örneğin sigorta firmalarına) büyük faydası olabileceğini hemen anlarız; ne var ki aynı süreç, özel yaşamın korunmasına ilişkin ciddi problemleri de beraberinde getirir.

Bu konuya bir örnek vermek gerekirse, tıbbi sırları korumak bugün çok zor bir hale geldi. Bir yakınınıza, bir aile üyesine veya bir arkadaşınıza sağlığınızla ilgili sorunlarınızı açmanız yeterli; bu kişi fenalığınızı istemese bile, sosyal bir ağda başka bir yakınına bundan bahsettiğinde bilgi artık geri dönüşsüz bir şekilde, potansiyel olarak umuma açık hale gelir ve neden olmasın, gereğinde kullanmak üzere deşifre edilebilir. Kitlelere ait verilerin analizi bahsinde ortaya konabilecek (birileri için) avantajlara veya (başkaları için) dezavantajlara dair verilebilecek onlarca örnekten sadece biridir bu.

Big data'ya ilişkin yaklaşımların bu daha ziyade olumsuz veçhesini (fakat tekrarlayalım, olumlu veçhelerle dengelenmesi elzemdir) özetlersek eğer; kişisel verilerimizin anonimleştirilmesi ve korunması en azından beş sebeple büyük oranda bir tuzaktır; ve CNIL[4] ve işin ehli yetkililerin çabaları ne kadar övgüye değer olsa da bu böyledir. İlk olarak, bilgisayarlarımıza atanan IP adresinin bir telefon numarası kadar şeffaf olduğunu bilmek gerekir; isteyen herkese bilgisayarın muhtemel kullanıcısının adını gösterebileceği gibi, bu bilginin yerleşim yerine dair muhtemel verileri elde etmek üzere derinleştirilmesiyle kimlik tespiti için bir araştırmaya tabi tutulmaktan kaçmak neredeyse imkânsızdır. İkinci olarak, tüm telefon konuşmalarımızın dinlenmesine olanak veren, tüm e-postalarımızın ve tüm SMS'lerimizin deşifre edilmesini sağlayan basit ve pahalı olmayan yazılımların bulunduğunun farkında olmak gerek. Eski Cumhurbaşkanımızın teoride "güvenli" bir alet kullanırken hükümet tarafından dinlenebilmiş olduğunu unutmayalım (hükümet demekten çekinmiyorum, çünkü Adalet Bakanı'nın bu dinlemeler hakkında bilgilendirilmediğini hayal edemiyorum; ayrıca Bakan'ın kendi amiri olan Başbakan'ı bizzat bilgilendirmediğini de hayal etmekte zorlanıyorum). Devam edelim, ayrıca şunu da bilmek gerekli; 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra, terörizmle mücadeleyle alakalı Amerikan yasal mevzuatı (ünlü Patriot Act), yetkili otoritelere yabancı ülkelerde çalışanlarınkiler de dâhil Amerikan şirketlerinin *cloud* üzerinde depolanmış tüm verilerine doğrudan ve özel bir izne gerek olmaksızın erişme yetkisi verdi. Avrupa

Komisyonu bu mevzuatın meşruluğunu ne kadar protesto etse de, ona ne kadar karşı çıksa da, ve öyle veya böyle Avrupa'ya özgü depolama sistemleri kurmaya çalışsa da ("Andromeda" projesi bu talebe karşılık veriyordu) değişen bir şey olmadı. Çünkü ilk olarak ABD bu konuda çok sert ve soğuktu; ikinci olarak, farklı tipte bulutlar (*cloud*) ortaya koyan şirketler her halükârda kendileri için arka kapılar (*back doors*) koyuyorlar; böylece güya muhafaza altında tutulan bu verilere erişim imkânını elde bulunduruyorlar. Ayrıca, ne olursa olsun, bu sistemlerin bugün veya yarın kırılmayacağının hiçbir garantisi yok, zira her gün binlerce kez kırılmaya çalışılıyorlar! Son olarak, açık konuşalım, büyük verileri kuşatan ekonomik çıkarlar inanılmaz çapta. Ufacık bir fikir vermek adına, özellikle ABD'de, sayıları gittikçe artan şirketler, müşteri hedeflemesi yapan, onların beklentilerine karşılık vermenin yollarını arayan, reklam kampanyaları yapan şirketler için yararlı olabilecek verilerin toplanmasında, depolanmasında ve satışında uzmanlaşıyorlar. Bir önceki bölümde dediğimiz gibi, stratejiden ve geleceğe yönelik projelerden sorumlu genel AB komisyonunun Kasım 2013 tarihli big data'ya ayrılan raporunda sunulan bilgiye göre, Axiom adlı bir şirket 2012 yılında tek başına bu tip satışlar sayesinde bir milyar dolardan fazla gelir elde etti. Üstelik, dünyadaki 700 milyondan fazla insan üzerinden ortalama 1500 veriyi elinde bulundurmayı başararak yaptı bunu!

Bilişsel Bilimler: Zayıf yapay zekâdan (YZ), güçlü yapay zekâya mı?

Bitirmeden önce, "NBEB" kısaltmasının ikinci "B"si olan bilişsel bilimler hakkında da birkaç şey söyleyelim. Burada ilk olarak zayıf yapay zekâ (YZ) ile yani bugün bir gerçeklik olan yapay zekâ ile "güçlü" denen ve henüz bir ütopya olan (ve bana kalırsa hep böyle kalacak, ama YZ uzmanlarının büyük çoğunluğu başka bir fikirde) yapay zekâyı birbirinden açıkça ayırmak gerekir. İşin özüne doğrudan gelirsek, ilk olarak şunu gözlemleriz; güçlü YZ, insan zekâsını sadece dışarıdan taklit eden bir makinenin zekâsı olarak değil, fakat şimdiye kadar insana özgü olduğu düşünülen iki unsurla donatılmış bir zekâ olarak tasavvur edilir (veya en azından sadece biyolojik bedenlerde cisimleşmiş zekâlarda mevcut olan unsurlar, zira kuşkusuz büyük maymunlar daha düşük bir seviyede olsa da bunlara sahiptir): Kendilik bilinci ve duygular – sevgi ve nefret, acı, haz, vd.

Oysa zayıf YZ çeşitli problemleri çözmekle yetinir. Kuşkusuz insan zekâsını taklit edebilir, ama söz konusu olan sadece mekanik bir taklittir, tamamen dış özelliklerin taklididir; ünlü Turing testini henüz herhangi bir bilgisayarın geçememiş olması bunu zaten kanıtlamaktadır. Britanyalı bir matematikçi olan Turing'in hayal ettiği bu deneyde bir insan, kimliği gizlenmiş bir "varlık" ile konuşmaktadır; ama muhatabının bir bilgisayar mı yoksa başka bir insan mı olduğunu bilmemektedir. Bilgisayar diyaloğu taklit eder, ama sadece kötü bir psikanalist gibi, "anne" sözünü duyduğunda, size "Anneniz, hmm, tabii ki, o halde biraz serbest çağrışım yapın" vb. gibi bir cümle çıkartır. Biraz zaman geçince, bilgisayar o kadar garip, hadi söyleyelim, o kadar aptal görünür ki, en budala insan bile konuştuğunun bir makine olduğunun farkına varır.

Ne var ki bilişsel bilimcilerin çoğu bir gün insan beynine benzer makinelerin üretilebileceğine ikna olmuş durumdalar; bu bilgisayarların, kendilik bilincine sahip olacaklarına ve duyguları gerçekten hissedeceklerine inanıyorlar; diğer taraftan, birçok biyolog bu özelliklere sahip olmak için canlı bir bedenin gerekli olduğu itirazında bulunuyor. *A priori* olarak, biyolojik olanın yanında olmaya kendiliğinden bir yönelimimiz var; oysa güçlü YZ taraftarları, maddeci bir monizme (tekçilik) dayanarak, beynin de diğerleri gibi bir makine olduğunu, sadece daha karmaşık olduğunu savunurlar; onlara göre beyin, günün birinde eksiksizce taklit edilebilecek, belli bir düzeni olan basit bir maddedir. Bu eksiksiz taklidin insan ve makine melezlemeleriyle gerçekleştirilebilmesinin mümkün olduğunu düşünürler; bu melezlemeler zaten gerçekleşme aşamasındadır, yapay bir kalbi ele alalım, kuşkusuz bir makinedir ama biyolojik dokularla kaplıdır.

Zekânın ve hafızanın bir gün bir tür USB'ye (veya bunun bir dengine on yıllar içinde) depolanabileceği fikri (bana göre ham hayali) işte buradan geliyor; yine bu aynı fikre göre, gerçekten zeki yani hem kendilik bilincine hem de duygulara sahip makineleri üretmek mümkün. Böylece anlıyoruz ki bilgisayar ve matematik alanındaki maddecilerin evreninde zayıf yapay zekâdan güçlüye doğru, doğrudan bir geçiş ütopyası peydah olmuş. Buna göre makineler –en azından onların tezlerine göre– insanların yapmaya muktedir olduğu neredeyse her şeyi yerine getirirler: Onlar özerktirler, en azından büyük oranda insanlar kadar özerktirler; karar alabilirler, öğrenebilirler, hatalarını düzeltebilirler ve çok yakında Turing

testini geçebileceklerdir. Kurzweil'in tezi böyle bir bakış açısına dayanır; buna göre, insan bu yeni teknolojik varlıklarla kendisini melezleyerek ölümsüzlüğe ulaşacak ve böylece postinsan aşamasına geçecek.

Hemen belirtmeliyim ki felsefi maddecilik bu şekilde tekrar ilgi çekiyor olsa bile birçok ciddi itirazı cevaplayabilmesi zor görünüyor.

Kuşkusuz, eğer meseleye davranışçılar gibi bakarsak, makineleri sadece "dışarıdan" değerlendirirsek, onlar ve insan arasında ayrım yapmak, muhteşem *Real Humans* dizisinde olduğu gibi, zor bir hale gelebilir hatta imkânsızlaşabilir. Durum henüz bu olmasa bile, bir gün bir makinenin Turing testini geçmesi ihtimali dışarıda bırakılmıyor. Peki ama onun "gerçekten" bir kendilik bilincine sahip olduğunu, hisleri "gerçekten" deneyimlediğini, sevgi ve nefret, acı ve haz duyduğunu bize ne kanıtlayabilir? Bir taklidin mükemmel olması onun hâlâ bir kopya olmasını değiştirmez. Paranoyak bir hezeyana kapılmadıkça, makinelere deneyimleme aracından ve gerekçelerinden yoksun oldukları duyguları atfetmek bana saçma geliyor. Yaşamı mükemmel bir şekilde taklit etseler bile, canlı değildirler; konuşan ama dediğini anlamayan bir papağandan farkları yoktur. Beynin bir makineden ibaret olduğunu söylüyorlar. Ne var ki düşünce beynin dışında varolur. Daha açık olmak gerekirse; evrensel yerçekimi yasasını Newton gibi keşfetmek için tabii ki bir beyin gereklidir. Gelgelelim, bu yasa kafalarımızın içinde değildir; bizim tarafımızdan keşfedilir, ama icat edilmemiştir veya üretilmemiştir; gerçekliğin içinde cisimleşmiştir. Herkesin bildiği ve çocukluğumuzun kâbusu olan üçgenlerde eşitlik konusu için de aynısı geçerlidir. Anlamak için bir beyin gereklidir, ama matematik yasaları da en az fizik yasaları kadar dışımızdadır; bu nedenle belli bir ikiciliği (düalizm) inkâr etmek bana imkânsız görünüyor.

Ayrıca, tam bir tekçi (monist) ve maddeci bakış açısından insanın sağ beyni ile sol beyni arasında nasıl bir fark bulunabileceğini bana açıklamalarını isterdim; hatta bir de yaptığı toplama işleminde yanılan beyin ile birkaç saniye sonra doğrusunu görüp hatasını düzelten beyin için de aynı açıklamayı isterdim. Bir hata yaptığım zaman ve onu düzelttiğim zaman "biyolojik olarak" aynı değil miyim? Bana öyle geliyor ki canlı varlıkların ruhsal yaşamlarında bu durum makinelerde olduğundan farklı cereyan ediyor ve davranışsalcı yaklaşım tanımı gereği dış göstergelerde kaldığı için bunu göremez.

Fakat gelin bu sonu gelmeyecek metafizik tartışmayı bir kenara bırakıp zayıf YZ'ye geri dönelim; zira bugün bizzat yaşadığımız bir gerçekliktir bu ve bir saniye bile inanmadığım maddeci ütopya ile ilgisi yoktur.

Söylesenize, bir makinenin dünya satranç şampiyonunu yeneceğine kim bahse girerdi bu yüzyılın başında? Herhalde kötü bir şaka gibi görülürdü, ya da Jules Verne'den aşırılmış gibi duran kötü bir çocuk rüyası. Peki ne oldu... "Deep Blue" adı verilen bilgisayarın dünya satranç şampiyonuna karşı zaferinden beri bunun mümkün olduğunu biliyoruz; ama ayrıca, artık PC'nizdeki en ufak program veya küçücük akıllı telefonunuzdaki bir uygulama da aynısını yapmaya muktedir! Ama dahası da var, zayıf YZ konusunda geçtiğimiz yıllarda gerçekleştirilen ilerlemeler çok daha kuvvetli örnekler sundu. IBM'in Sherlock Holmes'un yardımcısını hatırlatan Watson gibi tatlı bir isim verdiği bilgisayar programı 2011 yılında ünlü "Jeopardy!" oyununda büyük zafer kazandı; ABD'de çılgınca izlenen bu yarışma programının iki şampiyonunu alt etti. Bir makine için inanılmaz bir zorluğun aşılması demekti bu: Doğal dilde, bu yarışma için İngilizcede, ifade edilen bir cevaba ait soruyu bulmak. Hadoop adı verilen bir yazılımı (big data analiz eden bir yazılımı) kullanarak, Watson çok hızlı bir şekilde 200 milyon sayfayı tarayabileceğini gösterdi; ve böylece insan rakibine karşı zafer kazandı. Ayrıca bunu başarmak için sadece soruları doğru "anlamakla" yetinmedi, birkaç saniye içinde sayısız insan ömründe ancak okunabilecek dosyaları okumayı başardı ve dahası bunların arasından sorulan sorunun cevabını bulup çıkardı (zorluğun daha iyi anlaşılması için yarışmanın formatını hatırlatayım: Sunucunun verdiği cevaba ait sorunun bulunması gekiyor). Neresinden bakılırsa bakılsın baş döndürücü bir performans, insanın hayal gücünü geride bırakıyor. Ne var ki, güçlü YZ'nin ütopyadan ibaret olduğunda ısrar etsek bile, biz basit ölümlülerin kimi zihinsel kapasitelerini çoktan aşan zayıf YZ de son derece gerçek problemleri beraberinde getirmekten geri durmuyor. Elon Musk, Stephan Hawking ve Bill Gates tarafından Temmuz 2015'te imzalanan, daha önce bahsettiğim açık mektubu sonra dünyanın her yerinden binlerce araştırmacı da imzaladı; mektup, ordunun ünlü "katil robotlar"dan üretmemesi ve kullanmaması hakkındaydı.

Bu üç şahsiyet, bilime ve yeni teknolojilere tutkuyla bağlı olsalar da, insanlığın karşı karşıya olduğu ciddi tehlikelere dikkatimizi çekiyorlar; dronların veya uzaktan kontrol edilen, yani insanlar tarafından

kumanda edilen füzelerin "zeki" sayılan katil robotlara olduğu gibi bırakılmasına, kendi başlarına "düğmeye basma" kararı almalarına, dolayısıyla şu veya bu bireyin ölüm kararını almalarına karşı çıkıyorlar. Mektuplarında, üç bilim insanı/şirket sahibi bu robotlar konusundaki lehte ve aleyhte savlara eğiliyorlar; bunların bir savaşta insanların yerine geçebileceği ve dolayısıyla gereksiz kayıplardan sakınılabileceği gerçeğini saklamıyorlar. Ama hemen ardından tehlikenin avantajlardan çok daha büyük olabileceğini ekliyorlar:

"Pahalı olmamalarıyla, ve atom bombası örneğindeki gibi, nadir bulunan malzemeleri gerektirmemeleriyle bu silahlar hemen her yerde bulunur hale gelecektir. Hızla karaborsaya düşeceklerdir, böylece sadece teröristler değil halklarını köleleştirmek isteyen diktatörler, soykırım eğilimi olan savaş beyleri, vb. de bunlardan kolayca elde edebilecektir."

Tam da bu nedenle bu üç arkadaşın dediklerini dinlemekte fayda var.[5]

İlk olarak Bill Gates'i dinleyelim: "Ben de süperzekâlar konusunda endişe duyanlardanım. İlk zamanlarda, makineler bizim yerimize birçok işi gerçekleştirecek ve süperzeki olmayacaklar. Eğer iyi yönetirsek bu haliyle olumlu bir şey olacak. Gelgelelim, on yıllar geçtikten sonra, bu zekâ çeşitleri problemler ortaya çıkarabilecek kadar güçlü hale gelecek. Elon Musk'a katılıyorum ve insanların neden endişeli olmadıklarını anlamıyorum."

Ve Stephan Hawking çiviyi biraz daha çakıyor: "Bir yapay zekâ yaratmayı başarmak insanın tarihinde büyük bir olay olacaktır. Ama bu son başarısı da olabilir."

Neden sonuncusu? Çünkü "Darwinci" zekâya sahip her varlık, ve Hawking'in takip ettiği hipoteze göre zekâ sahibi makineler de, ilk ve temel olarak hayatta kalmaya, dolayısıyla yaşamını tehdit eden her şeyi yok etmeye çabalar. Saniyeler içinde milyonlarca sayfa okumaya muktedir zeki makineler, bilimkurgunun en kötü senaryolarında olduğu gibi, bizim hakkımızda aşağı yukarı her şeyi bilecekler ve sonuç olarak, fişlerini çekme gücüne sahip tek varlık olan insanı ilk ve temel düşmanları sayacaklardır. Bilgisayara dayalı tüm hizmetleri, dolayısıyla orduları kontrol edebildikleri için bizi kolayca yok etmeye muktedir olacaklardır.

Son olarak sözü, parlak başarılarının yanında Tesla'nın patronu da olan Elon Musk'a bırakalım:

"Bana kalırsa ihtiyatlı olmalıyız. Varoluşumuz için en büyük tehlikenin ne olduğunu tahmin etmem gerekseydi, büyük ihtimalle yapay zekâ derdim. Ulusal veya uluslararası düzeyde yapılacak yasal düzenlemeleri giderek daha fazla destekleme eğilimindeyim; çünkü aptalca bir şey yapıyor olup olmadığımızdan emin olmak istiyorum. Yapay zekâ ile bir şeytanı yardıma çağırıyoruz."

Düşüncelerini eyleme geçiren Musk, 10 milyon dolarını yapay zekâdaki ilerlemelerin gelecekteki güvenlik sorunlarını araştırmaya vakfedilen bir fona yatırdı; böylece, eğer buna hâlâ ihtiyaç varsa, yasal düzenleme idealinin bugün için yaşamsal önemde olduğunu gösterdi.

Kaynakça

Alexandre Laurent, *La mort de la mort*, JC Lattès, 2011.

Anderson Chris, Makers: The New Industrial Revolution, Random House Business Books, 2012.

Attali Jacques, *L'Ordre cannibale. Vie et mort de la médecine, Grasset,* 1994.

Besnier Jean-Michel, *Demain les posthumains*, Fayard, Collection "Pluriel", 2012.

Bouzou Nicolas, *On entend l'arbre tomber mais pas la foret pousser*, JC Lattès, 2013.

Bouzou Nicolas, Le Grand Refoulement, Plon, 2015.

Bostrom Nick, *Human Genetic Enhancement: A Transhumanist Perspective*, Routledge, 2017.

Bostrom Nick ve Savulescu Julian, *Human Enchancement*, Oxford Univesity Press, 2009.

Botsman Rachel, Rogers Roo, *What's Mine is Yours. How Collaborative Consumption is Changing the Way We Live*, Harper Collins, 2010.

Buchanan Allen, *From Chance to Choice, Genetics and Justice*, Cambridge University Press, 2001

Buchanan Allen, *Beyond Humanity?*, Oxford University Press, 2011

Buchanan Allen, *Better than Human. The Promise and Perils of Enchancing Ourselves*, Oxford University Press, 2011.

Cohen Daniel, *Le monde est clos et le désir infini*, Albin Michel, 2005.

Compte-Sponville André, *Le Gout de vivre et cent autres propos*, Albin Michel, 2010.

Condorcet Nicolas de, *Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain,* Editions sociales, coll. "Les classiques du peuple", 1966.

Cardon Dominique, *À quoi rêvent les algorithmes. Nos vies à l'heure des big data*, Le Seuil, 2015.

Colin Nicolas, Verdier Henri: *L'Âge de la multitude. Entreprendre et gouverner après la révolution numérique*, Armand Colin, 2012.

Ferry Luc, Vincent Jean-Didier, *Qu'est-ce que l'homme ?*, Odile Jacob, 2000.

Fukuyama Francis, *La Fin de l'homme. Les conséquences de la révolution biotechnique*, La Table ronde, 2002; Gallimard, « Folio », 2004.

Habermas, *L'Avenir de la nature humaine: vers un eugénisme libéral?*, Gallimard, 2002.

Harris John, *Enchancing Evolution: The Ethical Case for Making Better People*, Princeton University Press, 2007.

Hottois Gilbert, *Le transhumanisme est-il un humanisme?, Académie Royale de Belgique,* 2014

Hottois Gilbert, Missa Jean-Noël, Laurence Perbal, *Encyclopédie du trans/posthumanisme*, Vrin, 2015.

Klein Etienne *Le Small Bang des nanotechnologies*, Odile Jacob, 2011.

Kurzweil Ray, *The Singularity is Near. When Humans Transcend Biology*, Penguin Books, 2005 [Türkçesi: *İnsanlık 2.0*, çev: Mine Şengel, Alfa Yayınları, 2016.]

Lallement Michel, *L'Âge du faire,* Le Seuil, 2015.

Le Dévédec Nicolas, *La Société de l'amélioration. La perfectibilité humaine, des Lumières au transhumanisme,* Liber, 2015.

Lovelock James, *Gaia: Dünyadaki Yaşama Yeni Bir Bakış*, çev: Ozan Karakaş, Alfa Yayınları 2017.

Moravec Hans, *Robot, Mere Machine to Transcend Mind,* Oxford University Press, 1999.

Rifkin Jeremy, *La Nouvelle Société du cout marginal zéro,* Les Liens qui libèrent, 2014, s. 30 ve 327.

Roco C. Mihail, Bainbridge William Sims, *Converging Technologies for Improving Human Performance – Nanotechnology, Biotechnology, Information Technology and Cognitive Science.* Kluwer Academic Publishers, 2003.

Sandel Michael, *The Case against Perfection. Ethics in the Age of Genetic Engineering*, Harvard University Press, 2007.

Staune Jean, *Les Clés du futur,* Plon, 2015.

Vallancien Guy, *La Médecine sans médecin? Le numérique au service du malade*, Gallimard, 2015.

Vergely Bertrand, *La Tentation de l'homme-Dieu,* Le Passeur, 2015.

Vincent Jean-Didier ve Férone Geneviève, *Bienvenue en Transhumaine*, Grasset, 2011.

NOTLAR

GİRİŞ
(Sayfa VII-XXVI)

Meslek sahipleri veya hizmet sağlayıcı şirketlerin internet üzerinden doğrudan müşteriyle temasa geçtikleri iş modelinin yaygınlık kazanmasını ifade eder. Amerikan menşeli Uber şirketinin mobil uygulamalar aracılığıyla geleneksel taksicilik hizmetiyle rekabete girmesi ve uygulamanın çeşitli ülkelere hızla yayılmasından kaynaklanan bu neolojizm Fransa'da, gazeteci Maurice Lévy tarafından öne sürüldü ve yaygınlık kazandı –ç.n.

1 Özellikle, bu Çinli ekibin de kullandığı, "Crispr-Cas9" sistemi sayesinde. DNA'nın çeşitli kısımlarına "ekleme" ve "çıkarma" yapma imkânı tanıyan bu teknik, biri Fransız Emmanuelle Charpentier, diğeri Amerikalı Jennifer Doudna adında iki genç araştırmacı tarafından geliştirildi. Bu sıradışı ilerleme için Nobel alabilecekleri söyleniyor.

2 Transhümanizm sözcüğü "trans" öneki ve "hümanizm" kavramından meydana gelir. Latince kökenli "trans" öneki birçok anlamlarının yanında "öte", "karşıya geçme" vb. gibi anlamlara gelir, hümanizm ise kabaca insancılık diye çevrilebilecek olsa da Türkçede artık oturmuş, tarihi gönderimi olan bir kavramdır. Transhümanizm bağlamında kelimesi kelimesine bir çeviri, örneğin öte-insancılık tercih edilebilirdi fakat transhümanizm kavramı kitabın ilerleyen bölümlerinde görüleceği gibi artık dünya-tarihsel bir kavram haline gelmiştir. Komünizm, feminizm, faşizm, liberalizm vb. gibi kavramlar için söz konusu olduğu gibi çevrilmesi uygun olmayabilir. Bununla birlikte kendi dil dünyamız içinde bu akım hakkında düşünürken artı-insanlıkçılık kullanılabilir. Bu önerimizin dayanağı Dünya Transhümanist Birliği'nin ismini yakın zaman önce "Humanity plus" olarak değiştirmesidir. "Humanity plus", artı insanlık anlamına gelir. Bir akım söz konusu olduğunda transhümanizm kavramını kullanacak olmakla birlikte söz konusu önerimize dayanarak çevirimizde *transhumaine* sözcüğünü "artı-insan" olarak karşılayacağız –ç.n.

3 Clonage reproductif: Bu klonlama yönteminde klonlanan embriyon hayvanın rahmine yerleştirilir ve gelişimini orada sürdürür –ç.n.

4 Önlem olarak tırnak içine alıyorum; çünkü birazdan görüleceği gibi, bu ekonomi aslında, Jeremy Rifkin gibi ideologların inandırmaya çalıştıklarının aksine, pek az paylaşımcıdır. Daha ziyade, ultraliberal bireyciliğin yalın ve katı mantığında şimdiye dek görülmemiş bir ilerlemeye tekabül eder; çünkü, yakın zamana dek özel kullanıma ait olan malların (arabalar, evler, hizmetler, vb.) ticarileştirilmesine ve kuralsızlaşmaya dayandığı gibi çok hızlı bir şekilde çok büyük kârlar elde etmeyi amaçlar.

5 Bakınız Allen Buchanan, *Better than Human. The Promise and Perils of Enchancing Ourselves*, Oxford University Press, 2011; Nick Bostrom ve Julian Savulescu, *Human Enchancement*, Oxford University Press, 2009; John Harris, *Enchancing Evolution: The Ethical Case for Making Better People*,

Princeton University Press, 2007. Fransızca olarak ayrıca şunlar da okunabilir: Laurent Alexandre'dan *La mort de la mort*, JC Lattès, 2011; Jean-Michel Besnier'den *Demain les posthumains*, Fayard, Collection "Pluriel", 2012 ve bir de Jean-Didier Vincent ve Geneviève Férone'dan *Bienvenue en Transhumaine*, Grasset, 2011. Ayrıca Nicolas Le Dévédec'in şu kitabı da okunabilir: *La Société de l'amélioration. La perfectibilité humaine, des Lumières au transhumanisme*, Liber, 2015. Bu kitapta, insanın biyolojik doğasının dönüştürülmesinde giderek artan bir menfaat olduğu ve bunun Aydınlanma projesinin, yani insanın toplumsal ve politik koşullarının iyileştirilmesi projesinin çökmesine bağlı olduğu savunuluyor.

6 Bakınız, örneğin, Allen Buchanan'ın temel kitabı *From Chance to Choice, Genetics and Justice*, Cambridge University Press, 2001 ve yine aynı yazardan: *Beyond Humanity?*, Oxford University Press, 2011.

7 *Le Parisien*, 8 Ocak 2016.

8 Posthümanizm sözcüğü "post" öneki ve "hümanizm" kavramından meydana gelir. Hümanizmin Türkçede artık oturmuş dünya-tarihsel bir kavram olduğunu söylemiştik. Latince kökenli "post" öneki ise; "sonra", "daha sonra", "arka", "art" vb. gibi anlamlara gelir. Transhümanizm gibi bu kavram da artık dünyada yaygın olarak kullanılmaktadır –ç.n.

9 Bu alanda, Fransızca okunabilecek en iyi kitap, Dr. Laurent Alexandre'a ait: *La Mort de la mort*, JC Lattès, 2011. Ahlaki ve bilimsel güçlükleri göz ardı etmeden, yaşlılık ve ölümsüzlük soruları üzerine yazılmış, sava dayalı ve aydınlatıcı bir kitap. Ayrıca yine bu konu üzerine ve tıp dünyasının yeni teknolojilerin ardından alacağı hal üzerine Guy Vallancien'in şu kitabından istifade edilebilir: *La Médecine sans médecin? Le numérique au service du malade*, Gallimard, 2015.

10 Şunu eklemeden geçmeyelim, daha bu sene, Rochester Üniversitesi'nden bir araştırma grubu, genetiğiyle oynadıkları farelerin ömrünü %30 artırdı, hem de yaşam kalitelerini ciddi oranda iyileştirerek. Ama tabii insanlardan bahsediyoruz farelerden değil!

11 Google, Calico adını taşıyan ve resmi hedefi "ölümü öldürmek" olan şirkete kısa süre önce yüzlerce milyon dolar yatırım yaptı.

12 Kaldı ki, Jacques Attali'nin 1979 yılında *L'Ordre cannibale. Vie et mort de la médecine* (Grasset) adlı kitabında duyurduğu ve döneminde fütürizmin doruğunda bir bilimkurgu gibi görülen tıbbi yeniliklerin birçoğu gerçek oldu.

13 Fransa'da akıllı telefonlar için geliştirilen taksi uygulaması –ç.n.

14 Ayrıca, Belçikalı felsefeci Gilbert Hottois'nın harika özetini şu kitabında okuyabilirsiniz: *Le transhumanisme est-il un humanisme?*, Belçika Kraliyet Akademisi Yayınları, 2014. Fransızcada konuya giriş yapmak için okunabilecek kuşkusuz en iyi kitap. Entelektüel açıklığa ve dürüstlüğe sahip Hottois'nın "ölçülü bir transhümanizm"i savunan bu kitabı kesinlikle ciddiye alınmayı hak ediyor.

15 *Converging Technologies for Improving Human Performance – Nanotechnology, Biotechnology, Information Technology and Cognitive Science.* Mihail C. Roco ve William Sims Bainbridge, Kluwer Academic Publishers, 2003.

16 Gilbert Hottois, *Le transhumanisme est-il un humanisme?*, *a.g.e.*, bölüm 1.

17 Giderek önem kazanan bu akım için Chris Anderson'ın kitabının Fransızca baskısına bakabilirsiniz: *Makers. La nouvelle révolution industrielle*, Pearson, 2012. Ayrıca Rachel Botsman ve Roo Rogers'ın şu kitabını da tavsiye ederim: *What's Mine is Yours. How Collaborative Consumption is Changing the Way We Live*, ["Benim olan senindir. Paylaşım ekonomisi, yaşam biçimlerimizi nasıl değiştirecek?], Harper Collins. Ayrıca Fransızca olarak Michel Lallement'ın şu kitabına bakılabilir: *L'Âge du faire,* Le Seuil, 2015. Bazı bakımlardan, hayatta kalma hareketine mensup olanlar (survivalistes) ve zadistler de bu ultra-bireyci ideolojiden ortaya çıkmışlardır; fakat paradoksal olarak, görünüşte toplulukçu yeni ağlarda varlık kazanmayı tercih ederler. Ama yanılmamak gerekir, burada söz konusu olan tamamen özgür olarak seçilmiş topluluklar veya ağlardır ve kolektif olana, dolayısıyla modern gruplaşmalara karşıdırlar; ayrıca, onları geleneksel kabilelerle asla karıştırmamak gerekir.

TRANSHÜMANİZM NEDİR?
(Sayfa 1-33)

Transhümanizm akımının büyük isimleri arasında yer alan Max More (Büyük Britanya), Nick Bostrom (İsveç, Oxford'da eğitim veriyor), Julian Savulescu (Avustralya), David Pearce (Büyük Britanya), James Hughes, Richard Dawkin, Ray Kurzweil (ABD), Gilbert Hottois (Belçika), Laurent Alexandre (Fransa) ve ayrıca robotik ve nanoteknolojiler alanının öncülerinden Hans Moravec (Avustralya) ile yapay zekânın babası olarak değerlendirilen Marvin Minsky (ABD)'nin çalışmalarını anmak gerekir. Ayrıca transhümanist hareket, Extropy Institute, World Transhumanist Association, İsveç'te Aleph, Hollanda'da Transcedo vb. gibi uluslararası birçok dernek tarafından destekleniyor. Bunun yanı sıra yeni teknolojilerin geliştirilmesine odaklanan Google gibi şirketler tarafından cömertçe finanse ediliyor. Transhümanizm kelimesinin ilk olarak *Meilleur des mondes*'un yazarının kardeşi Julian Huxley tarafından kullanılmasından itibaren bu hareketin tarihini merak edenlere Gilbert Hottois'nın konu hakkında da değerli belirlemelerde bulunan küçük kitabını ve Nick Bostrom'un "*A History of Transhumanist Thought*" adındaki 2005 yılında *Journal of Evolution and Technology*'de yayımlanan makalesini öneriyorum. Bu makale yazarın kişisel web sitesinden de kolayca bulunabilir.

2 *Human Reproductive Cloning from the Perspective of the Future,* Aralık 2002.

3 Nicolas de Condorcet, *Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain,* Editions sociales, coll. "Les classiques du peuple", 1966, s. 255.

4 Bu konuyla ilgili olarak yine kitabın ekine bakabilirsiniz. Bu vesileyle, bu sene bir bilgisayarın *deep learning*, yani kendi kendine öğrenmenin karmaşık bir biçimini kullanarak, Go oyununda Avrupa şampiyonunu yendiğini söyleyelim.

5 Gilbert Hottois ve meslektaşları Jean-Noël Missa ve Laurence Perbal, bunu şu çalışmalarında açıkça ifade ediyorlar: *Encyclopédie du trans/posthumanisme*, Vrin, 2015.
6 Bakınız Laurent Alexandre, *La Mort de la mort*, a.g.e., ve Guy Vallancien, *La Médecine sans médecin?*, a.g.e.
7 Terimi Joël de Rosnay'dan ödünç alıyorum; kendisi, narsistik ve insan-sonrası bir transhümanizm biçimine karşı insanın derinleşmesini destekliyor.
8 1993 Flammarion çevirisi.[Türkçesi: Gaia: Dünyadaki Yaşama Yeni Bir Bakış, Alfa Yayınları 2017, çev: Ozan Karakaş. Luc Ferry'nin alıntıladığı yerler için bkz. s. 17, 186-188.]
9 Bakınız Nicolas Colin ve Henri Verdier: *L'Âge de la multitude. Entreprendre et gouverner après la révolution numérique*, Armand Colin, 2012.
10 Jean Staune, *Les Clés du futur*, Plon, 2015, Jacques Attali'nin önsözüyle birlikte, s. 47.
11 Gilbert Hottois, *Le transhumanisme est-il un humanisme?*, a.g.e., s. 54-55.
12 Laurent Alexandre, *La Mort de la mort*, a.g.e., s. 145.
13 Yeni adı Humanity Plus olan dernek için bkz. https://www.humanityplus.org/ -ç.n.
14 Gilbert Hottois, *Le transhumanisme est-il un humanisme?*, a.g.e.
15 Gilbert Hottois, *Le transhumanisme est-il un humanisme?*, a.g.e., s. 34-37.
16 Laurent Alexandre, *La Mort de la mort*, a.g.e., s. 163-168.

BİYOTEKNOLOJİLER KONUSUNDA UZLAŞMAZ BİR ÇATIŞMA (Sayfa 35-69)

1 *A.g.e.*, s. 10.
2 Francis Fukuyama, *La Fin de l'homme. Les conséquences de la révolution biotechnique*, La Table ronde, 2002; Gallimard, «Folio», 2004.
3 Francis Fukuyama, *La Fin de l'homme...*, Gallimard, «Folio», 2004, s. 154, 178-179.
4 Francis Fukuyama, *La Fin de l'homme...*,a.g.e., s.176-177.
5 Bakınız Luc Ferry ve Jean-Didier Vincent, *Qu'est-ce que l'homme?*, Odile Jacob, 2000.
6 Yazar bu cümlede "génocide" kelimesini kullanmaktadır –e.n.
7 Michael Sandel, *The Case against Perfection. Ethics in the Age of Genetic Engineering*, Harvard University Press, 2007.
8 Bu, Rawls'un toplum yaşamı içinde bizi bir kader gibi bekleyen şeylerin "cehalet örtüsü" altında bulunsaydık yapacağımız seçimlerle ilgili verdiği örneği aşağı yukarı tekrar ele alır.
9 Nick Bostrom, *Human Genetic Enhancement: A Transhumanist Perspective*, a.g.e.
10 Gallimard, 2002 (Almanya basım tarihi 2001): Bu tarihlerden anlaşılıyor ki Alman entelektüelleri, her zaman olduğu gibi, Amerikan gündemini yakından takip ediyorlar. Oysa bizde yani Fransa'da yine her zaman olduğu gibi dünyanın gerçeklikleriyle muazzam bir zamansal aralık var.

11 (Lat.) Şimdi can alıcı noktaya geldik anlamında. Birebir çevirisi "zehir kuyruktadır" –ç.n.
12 Elon Musk, bu zihniyetle, 2025'ten itibaren Mars'ı kolonileştirmeyi ciddi ciddi tasarlıyor!
13 Bernard Vergely, *La Tentation de l'homme-Dieu,* Le Passeur, 2015.
14 Laurent Alexandre, *La Mort de la mort, a.g.e.,* s. 328.
15 A.g.e., s. 332.
16 Bu nedenle Leibniz'de olduğu gibi Spinoza'da da belirlenimcilik, ontolojik ispatla yani Tanrı'nın kendi kendisinin nedeni olması gibi bize göre çılgınca bir fikirle temellendirilir, buna göre Tanrı'nın Özü varoluşunu kapsıyordur.

PAYLAŞIM EKONOMİSİ VE DÜNYANIN "ÜBERLEŞMESİ" (Sayfa 71-106)

1 Apple'ın klasik bir şirket olduğu çünkü oldukça elle tutulur ürünleri pazarladığı ve paylaşım ekonomisine dâhil edilmemesi gerektiği itirazı gelecektir. İtiraz son derece yerindedir, fakat Apple'ın ürettiği aygıtların bu ekonomiye olanak sağladığı, bu ürünler ya da eşdeğerleri olmadan söz konusu ekonominin de mümkün olmayacağı da bir gerçektir.
2 Ona göre bu örgütlenmenin temel niteliği "sıfır marjinal maliyet" mantığıdır. Hemen anlaşılmayan bu formülün tam anlamını daha ileride göreceğiz. Şimdilik, yatırımlara bağlı başlangıç maliyetlerinin kendini çıkarmasıyla ve ilave bir ürünün dağıtımının hiçbir maliyetinin olmamasıyla sıfır marjinal maliyete ulaşıldığını söyleyelim. Örneğin, iTunes aracılığıyla satılan bir müzik parçasını alalım. Başlangıç maliyetlerinin, şarkının mesela ilk yüz satışından sonra çıkarıldığını varsayalım; yüz birinci satışın sıfır maliyeti olacaktır; çünkü şarkının dağıtım maliyeti neredeyse yoktur. İşte bu durumda marjinalmaliyetin sıfıra eşit olduğu söylenir.
3 Jeremy Rifkin, *La Nouvelle Société du cout marginal zéro,* Les Liens qui libèrent, 2014, s. 30 ve 327.
4 EDF: Ağırlıklı hisseleri Fransız hükümetine ait olan elektrik dağıtım şirketi –ç.n.
5 Önerdiği çözümlerden bahsetmeden önce bunları hızlıca analım; zira ağ oluşturma uzmanlarının birçoğu tarafından bugün yeniden ele alındıkları için ve bitler veya atomlar, dijital ortam veya fiziksel ortam söz konusu olduğu için bana daha da ilgi çekici görünüyorlar: Standart paketleme ve konteynırlar olmadığından bugün boş yere bir sürü "hava ve ambalaj" taşıyoruz; ve geçerli maliyetler dikkate alındığında bu durum muazzam bir israfa neden olmaktadır. ABD 2009 yılında malların nakliyesi için 500 milyar dolar harcadı; bunların ambalajlanması için 125 milyar dolar, depolanmaları için ise 33 milyar dolar! Toplamda, kamyonla taşıma maliyeti aynı yıl 1.400 milyar dolar tuttu ki bu, GSYİH'nin %10'u demek. Böylece nakliye işlerinde bir rasyonalizasyona gitmenin ne ölçüde bir tasarruf sağlayabileceği tahmin edilebilir.
- Antrepoların sayısı az ve çok kötü kullanılıyorlar; birçoğunun konumu elverişsiz, malların en son iletilecekleri dağıtım yerlerinden uzaktalar.

- Çok fazla ürün kaybediliyor, satılmıyor veya kullanılmıyor.
- Boş kamyonla yolculuk yapmak istisna olmaktan ziyade kural; bu da ekonomik olarak saçma: Örneğin, ABD'de, yarı römorkların sadece %60'ı tam yükle yolculuk ediyor; dünya ölçeğinde ise %10'undan daha azı. Yine ABD'de katedilen kilometrelerin %20'sini boş kamyonlar gerçekleştiriyor.
- Ekolojik bir bakış açısından, bu israfların muazzam bir maliyeti var; Batı ülkelerinin birçoğunun ilan ettiği sera gazı etkisini azaltma hedefleriyle bağdaşmıyor. 2006 yılında ABD'de mal taşımacılığı yapan kamyonlar 423 milyar kilometre yol katetmişler, bu da milyarlarca litre yakıt tüketildiği ve karbondioksit emisyonunda bir rekor kırıldığı anlamına gelir.
- Şehirlerde tedarik süreçleri, özellikle büyük kent merkezlerinde kâbusa dönüşmüş durumda.
- Konteynırlar için, ambalajlama için, yükleme ve boşaltmanın otomasyonu ve konteynırların içeriklerini tespit etmeye yarayan çipler için dünya ölçeğinde ortak normlar yok.
- Şirketler hâlâ şahsi çalışıyor. İster müşteriler ister servis sağlayıcılar söz konusu olsun, hâlâ "kompartımanlar" halinde, her biri kendisi adına işlev gören özel şirketlerle karşı karşıyayız; bunun yerine ortak standartlarla ve kooperatif ağları biçimi altında araçların ortak kullanımıyla nakliye işlerini birlikte organize etmiyorlar.
- Diğer taraftan, nakliye işindeki ücretli çalışanların koşulları çoğu zaman istikrarsız ve ağır; bu nedenle sıklıkla toplumsal problemler ve grev hareketleri ortaya çıkıyor.

6 Rifkin, Montreuil'ün çalışmalarını kendi hesabına değerlendirirken şu örneği verir: "Eski sistemde, tek bir şöför her şeyle ilgileniyordu: Üretim merkezinden aldığı yükü teslimat yerine ulaştırıyordu, sonra en yakın yük alım yerine gidip dönüş yolunda bu yükü teslim ediyordu. Yeni sistemde, teslimat dağınıktır: Örneğin, bir ilk şöför aldığı yükü yakındaki bir dağıtım merkezine teslim edecektir, sonra başka bir yüklü römork alır ve evine döner. İkinci bir şöför ilkinin bıraktığı yükü alır; bir kamyon park yeri veya bir havaalanı, sonraki merkeze kadar ulaştırır. Ve daha sonra yükün nihai varış noktasına kadar böyle devam eder." (Jeremy Rifkin, *La Nouvelle Société*..., a.g.e., s. 330) Montreuil, fiziksel internetin ve yeni lojistik hareketliliğin Fransızca dokümantasyonuna ayırdığı raporda daha da somut bir örnek vererek Québec'ten Los Angeles'a giden ve geri dönen bir şöförü ele alır. Mevcut sistemde, aşağı yukarı 10 bin km'ye karşılık gelen bu yolculuk iki yüz kırk saatten fazla tutar; zira şöför elbette bu sırada birçok kereler ve çeşitli ihtiyaçlar için teknik molalar vermek durumundadır. Fiziksel internet ve yeni lojistik hareketlilik sisteminde, aynı yolculuk neredeyse kesintisiz bir şekilde on yedi farklı şöför tarafından gerçekleştirilir ve bu şöförlerin her biri en fazla üç saat sürüş yaptıktan sonra aynı gün içinde evlerine geri dönebilirler. Yükün Los Angeles'a ulaşması (yüz yirmi yerine) yaklaşık altmış saat sürer, zira bağlı nesnelerin internet alıcıları sayesinde konteynırın el değiştirmesi sırasında her türlü zaman kaybından kaçınılabilir. Fakat dahası da var: ABD'de bulunan 535.000 antreponun bağlanması ve işbirliğine sokulması sayesinde zaman ve kârlılık bakımından olduğu gibi ve-

rimlilik, enerji ve ekoloji bakımından da sıradışı kazançlar sağlanabilir; yeter ki geleneksel ve merkezî kapitalist işletmelerin çok sevdiği "çitleme" ve "kompartıman" mantığı reddedilebilsin.

7 Jeremy Rifkin, *La Nouvelle Société...*, a.g.e., s. 28.

8 Amazon'un gerçek mağazalar *da* açmasına engel değil tabii bu.

9 Chris Anderson, *Free! Comment marche l'économie du gratuit*, Flammarion, coll. "Champs Essais", 2014, s. 9.

10 Jean Tirole, «Rekabet bir din olmak zorunda değil», *Sciences humaines* dergisiyle yapılan söyleşi, numara 189, Ocak 2008.

11 *Analyse des big data. Quels usages, quels défis?*, Kasım 2013.

12 Büyük veri'lerden bilgi çıkarmak için kullanılan algoritmalar üzerine Dominique Cardon'un oldukça ilginç şu kitabına bakabilirsiniz: *À quoi rêvent les algorithmes. Nos vies à l'heure des big data*, Le Seuil, 2015.

13 Başta tebrik kartlarında kullanılmak üzere tasarlanan ayıcık karakterleri, 80'li yıllarda *Care Bears* isimli bir çizgi diziye dönüştü. Fransa'daki versiyonundan (Bisounours) mülhem *écolo-Bisounours* tabiri "naifliklerine" vurgu yapmak üzere yarı alaycı bir şekilde çevreciler için kullanılıyor –e.n.

14 Jeremy Rifkin, *La Nouvelle Société...*, *a.g.e.*, s..300 vd.

15 Kitabın tam başlığı zaten bir özet gibidir: *La Nouvelle Société du coût marginal zéro. L'Internet des objets, l'émergence des communaux collaboratifs et l'éclipse du capitalisme*, ("Sıfır marjinal maliyetin Yeni Toplumu. Nesnelerin interneti. Paylaşımcı iştiraklerin ortaya çıkışı ve kapitalizmin çöküşü"), a.g.e.

16 A.g.e., s. 334.

17 Paris'te hava kirliliğinin azaltılması amacıyla 2011'de başlatılan elektirikli araba paylaşım hizmeti. Zarar ettiği gerekçesiyle 2018'de faaliyetlerini durdurmuştur –e.n.

18 "Four Fundamentals of Workplace Automation", Kasım 2015. Eser sahiplerinden Eric Labaye'a bu raporları benimle dostça paylaştığı ve yorumladığı için teşekkürler.

19 Nicolas Bouzou, *On entend l'arbre tomber mais pas la foret pousser*, JC Lattès, 2013.

20 Jeremy Rifkin, *La Nouvelle Société...*, *a.g.e.*, s. 190/191.

SONUÇLAR
(Sayfa 107-135)

Pons asinorum veya eşekler köprüsü diye de bilinen bu metafor Öklit'in ikizkenar üçgenlerle ilgili beşinci önermesine dayanır. Kemerli bir köprünün başında duran eşek için köprünün orta noktası aşılmaz bir engel gibi görünür oysa köprü nehrin aşılması için yapılmıştır –ç.n.

2 André Compte-Sponville, *Le Gout de vivre et cent autres propos*, Albin Michel, 2010.

3 Tür içinde Evgeny Morozov'un kitabı zirveyi temsil ediyor: *Pour tout résoudre cliquez ici. L'aberration du solutionnisme technologique* (Fyp Editions, 2014). Ama ne yazık ki temelde nadir görülür bir vasatlığa sahip.

EKLER
(Sayfa 137-154)

1 *Le Small Bang des nanotechnologies*, Odile Jacob, 2011.
2 Etienne Klein, *Le Small Bang des nanotechnologies, a.g.e.*, s. 55.
3 Kısaltmanın açılmış halinin daha çok şey anlattığı pek söylenemez: "Clustered Regularly Interspaced Short Palindromic Repeats" ("Düzenli Aralıklarla Bölünmüş Palindromik Tekrar Kümeleri"). Cas9 ise "sadece" söz konusu şeyin (bir bakteriyel endonükleazı programlayanın, yani Cas9 adı verilen ve DNA'yı kesen bir proteinin) protein 9'a bağlandığını (associated protein 9) gösterir.
4 Commission nationale de l'informatique et des libertés: Fransız veri koruma otoritesi –ç.n.
5 Temmuz 2015'te *L'Express/L'Expansion*'da yayınlandığı hallerini alıntılıyorum.

Transhümanist Devrim'de Luc Ferry iç içe geçip birbirini tamamlayan ve yakın geleceğe damgasını vuracak dört temel teknolojinin insanlığın önüne çıkaracağı olanakları ve yeni risk unsurlarını değerlendiriyor: nanoteknolojiler, biyoteknolojiler, enformatik (büyük veri ve nesnelerin interneti) ve bilişsel bilim (yapay zekâ).

Tıp alanındaki gelişmeler ABD'de tranşhümanizm adı altında ortaya çıkan ve web dünyasının Google gibi devleri tarafından desteklenen bir ideolojinin etki alanını genişletecek şekilde ilerliyor. Amaç, tedaviye yönelik onarıcı tıbbın çok ötesine geçmek; en son bilimsel araçlar ve muazzam teçhizatlar yardımıyla insanlık durumunu "yükseltmek", insan ömrünü ve gençliği mümkün mertebe uzatmak, genetik mühendisliğiyle nesilden nesile aktarılan genlere müdahale etmek ve son noktada insan-makine hibritleri üreterek "insan-sonrası" çağını başlatmak.

Ekonomi alanında ise bağlı nesneler, sosyal ağlar ve büyük veri gibi yeni olanakları, yani transhümanizmin harekete geçirdiği teknolojilerin bir kısmını hizmet olarak sunan Uber, BlaBlaCar, Airbnb ve benzeri uygulamalar taksilerle, otellerle veya büyük mağazalarla rekabet eder hale geldi. Meslek sahiplerinin aradan çıkarılarak şahıslar arası ilişkiler kurulmasına dayanan bu "paylaşım ekonomisinin" transhümanist ideolojiyle derin bağları olduğuna dikkat çeken Ferry'ye göre her iki durumda da söz konusu olan sosyaldemokrasiye bulanmış belli bir liberalizm, hatta bireylere dayatılan geleneklerin ve mirasların ağırlığından ne pahasına olursa olsun kurtulmak isteyenleri yanına çeken saf ve katı bir ultraliberalizmdir.

Luc Ferry (1951) Felsefeci olarak adını 1985'te Alain Renaut ile birlikte yayımladıkları ve Bourdieu, Lacan, Derrida ve Foucault gibi "postmodern" yazarları eleştirdikleri *La Pensée 68* adlı kitapla duyurdu. 2002-2004 yılları arasında Fransa'da Milli Eğitim bakanlığı da yapan Ferry ayrıca *L'Express*, *Le Point* gibi dergilerde köşe yazarlığı yapmıştır. Yayınevimizden yayımlanmış diğer kitapları: *Gençler İçin Batı Felsefesi* (2007), *Gençler İçin Yunan Mitolojisi* (2022).

9 786254 293436